

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra středoevropských studií, Seminář romistiky

Diplomová práce

Jan Ort

**Mobilita Romů v kontextu lokálních vztahů.
Případová studie z okresu Svidník na východním
Slovensku.**

**Mobility of Roms in the context of local
relations. Case study from eastern Slovakia,
Svidník district.**

2017

vedoucí práce: Mgr. Helena Sadílková, M.A., Ph.D.

Poděkování

Předkládaná práce pojednává z velké části o vztazích v rámci malé vesnice na východním Slovensku. Nemohla by tudíž vzniknout bez jejích obyvatel, kteří mě velice srdečně a neméně odvážně mezi sebe přijali. Můj vděk patří zejména romské rodině, která mě u sebe přes počáteční překvapení ubytovala a po celou dobu mého pobytu ve vesnici mi věnovala nadstandardní péči. Ač se v práci dotýkám možná citlivých aspektů lokálních vztahů, chtěl bych zdůraznit, že ke všem obyvatelům vesnice chovám respekt, se kterým jsem se snažil psát i předkládaný text.

Výzkum by nebylo možné realizovat bez ochoty Saši Mušinky, který mi vyšel vstříc při realizaci praktické stáže programu Erasmus+ na Prešovské univerzitě v Prešově. Za pohodlné zázemí a možnost reflexe během výzkumu děkuji nejen jemu, ale i Lucii Segřové.

Na výsledné podobě předkládané práce má svůj veliký podíl Helena Sadílková. Můj dík jí patří za inspirativní komentáře a především za trpělivost, důslednost a zájem, se kterým práci vedla.

Lence Jandákové děkuji za korektury češtiny ve výsledném textu, Renatě Berkyové děkuji za korektury slovenštiny ve výpovědích jednotlivých vesničanů, Adéle Gálové za překlad anglického abstraktu. Současně však připomínám, že za veškeré případné chyby zodpovídám já sám. Zuzaně Jarošové pak děkuji za ochotnou pomoc při vygenerování satelitního snímku vesnice.

Můj dík patří i těm, kteří v různých fázích podněcovali a korigovali moje úvahy nad sledovaným tématem, jakož i posouvali téma samotné. Mezi nimi bych chtěl jmenovat Yasara Abu Ghoshe, Andreje Beláka, Jana Červenku, Petru Dobruskou, Viktora Elšíka, Markétu Hajskou, Tomáše Kobese, Pavla Kubaníka, Jakuba Orta, Marii Palečkovou, Martina Pfanna, Michaela Poláka, Jakuba Rašku, Elišku Ripkovou, Štěpána Ripku, Jaroslava Skupníka, Terezu Stöckelovou, Alžbětu Trusinovou, Ladu Víkovou, Andreu Vránovou. Jmenovat bych chtěl i recenzenty svého článku, který vyšel v časopise Romano džaniben, jejich jména však bohužel neznám.

Chtěl bych poděkovat rovněž svým blízkým, kteří mi byli oporou nejen po dobu mého pobytu na Slovensku, ale i při pozdější práci na výsledném textu.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 18. 8. 2017

podpis: _____

Jan Ort

Abstrakt

Tato práce vychází z dlouhodobého etnografického terénního výzkumu, který autor prováděl v jedné z východoslovenských vesnic okresu Svidník. Základním tematickým rámcem práce jsou vztahy mezi Romy a Neromy ve sledované vesnici, a to s důrazem na aktérskou perspektivu místních Romů. Povahu těchto vztahů autor sleduje v synchronní i diachronní perspektivě, a to především v souvislosti se dvěma typy prostorové mobility, které však mají současně potenciál mobility socio-ekonomické.

Prvním sledovaným typem je pohyb Romů z romské osady do neromské části vesnice, respektive do vesnic okolních, druhým pak přeshraniční migrace. Práce se současně zabývá vztahy v rámci sledované romské komunity, na jejíž vnitřní sociální diferenciaci se podílely právě úspěšně i neúspěšně realizované mobility. Pro širší uchopení studia lokálních vztahů využívá autor textů romistky Mileny Hübschmannové, dalších souvisejících případových studií z regionu východního Slovenska, ale současně i koncepty postkoloniálního myšlení s důrazem na dílo Frantze Fanona. Právě jeho dílo pak poskytlo širší rámec pro uchopení mocenské asymetrie lokálních vztahů mezi Romy a Neromy, jakož i internalizaci inferiorního postavení Romů, které takovou asymetrii doprovází.

Klíčová slova

Romové, romské osady, východní Slovensko, hranice, mobilita, migrace, sídelní struktura, interetnické vztahy, postkoloniální myšlení

Abstract

The thesis is based on a long term ethnographic field research, that has been conducted by this work's author in one of the villages within the district of Svidník, Eastern-Slovakia. The work's fundamental frame of topic are the relations between the Roms and non-Roms in the observed village, with main focus put on the actor's perspective of the local Roms. The nature of such relations is observed both synchronously and diachronously, and foremost in respect of two types of an areal mobility, that at the same time has the potential of a social-economic mobility.

The first observed type is the flow of the Roms from the romani village to a non-Roms part of the village, or the surrounding villages; the second is the cross-border migration. At the same time the thesis addresses the relations within the observed Romani community whose internal social differentiation is partially influenced by the very – successfully or unsuccessfully – implemented mobility. To hold a wider grip of the local relations, the author uses the texts of the Romani-studies expert, Milena Hübschmannová, other related case studies coming from the region of eastern Slovakia, and, paralelly, also the concepts of the postcolonial thinking with emphasis to Frantz Fanon's work. It is his very work that has provided the frame to address the power assymetry of the local relations between the Roms and non-Roms, as well as the internalization of an inferior status of Roms that accompanies such assymetry.

Keywords

Roms, romani settlements, eastern Slovakia, boundaries, mobility, migration, residential structure, interethnic relations, postcolonial thinking

Obsah

Úvod.....	8
1. Cíl práce	12
2. Metodologie výzkumu.....	13
2.1. Výzkumné metody.....	16
2.2. Analýza dat	17
2.3. Anonymizace lokality a participantů výzkumu	19
3. Základní informace o lokalitě	23
4. Diskuze literatury.....	25
4.1. Hübschmannová a Romové ve východoslovenských vesnicích	25
4.2. Případové studie.....	27
4.3. Postkolonialismus a Romové.....	33
4.4. Frantz Fanon	34
5. Charakteristika vztahů v obci	38
5.1. Internalizace hranic	40
5.2. „Žít jako gádžo“ / „nedělat ze sebe gádže“	44
6. Romové v sídelní struktuře obce Jolany.....	47
6.1. Politiky vůči romské osadě v Jolanech	49
6.1.1. Počátek 60. let	50
6.1.2. Romská osada v Jolanech v kontextu centrální politiky „rozptylu“	56
6.1.3. Povodeň v roce 1974	65
6.1.4. Další přesuny Romů v rámci okresu po povodni v roce 1974.....	69
6.2. Romové „mezi gádži“ v Jolanech	73
6.2.1. Příklad rodiny P. L.	73
6.2.2. Příklad rodiny L. V.	76
6.2.3. Příklad rodiny F. M.	77
6.3. Výstavba „obecních bytů nižšího standardu“	77
6.5. Reflexe hranice.....	82
6.6. Kapitalizace bydlení „mezi gádži“	85
6.7. Kontrola hranice	87
7. Ekonomické strategie.....	92
8. Migrace.....	94
8.1. Historický přehled.....	96
8.1.1. Období před 2. světovou válkou.....	96
8.1.2. Poválečná migrace	97

8.2. Aspekty migrace Romů	104
8.2.1. Modely migrace	105
8.2.2. Romské migrace v kontextu lokálních vztahů	106
8.2.3. Kapitalizace migrační zkušenosti v Jolanech	111
8.2.4. Útočiště.....	113
9. Závěr.....	116
10. Zdroje.....	124
Seznam použitých nahrávek z archivu Semináře romistiky	124
Archivní materiály	125
Bibliografie	127

Úvod

Můj pobyt ve vesnici Jolany¹ začal dlouhým večerem, který jsem strávil v místním pohostinství s partou vesničanů. Svěřil jsem se jim se svým plánem ubytovat se zde na delší dobu a společně jsme vymýšleli, u koho ve vesnici by to bylo možné. Nakonec mi poskytl dočasný azyl jeden z neromských vesničanů, než jsem si o týden později vyjednal bydlení u romské rodiny, kde jsem našel zázemí na dalších deset měsíců. Mezi vesničany, se kterými jsem strávil první večer, byli Romové i Neromové. Všichni mi zdůrazňovali, že v jejich vesnici to nefunguje jako v jiných vesnicích na Slovensku, které možná znám. U nich prý nerozlišují, jestli je někdo Rom nebo Nerom. Narativ rovnosti se pak v různých obměnách objevoval po celou dobu mého výzkumu. Ze strany místních Romů byl však čím dál více doplňován reflexí vlastního marginalizovaného postavení, které bylo pro většinu z nich symbolizováno teritoriální hranicí mezi „romskou osadou“ a zbytkem vesnice. Ke konci svého pobytu v Jolanech jsem se čím dál častěji účastnil diskusí zejména mladých Romů, které se týkaly příčin jejich marginalizovaného postavení a možnosti z něho vystoupit. Podobně diskutovali dva moji romští kamarádi:

F. K.: „Taky nemusíme krást, být na podpoře a tak... rozumíš. To máme v krvi. To máme prostě v krvi, to je zbytečné, nevím co bych s tím musel dělat.“

P. F.: „Ale to ne všichni Romové. Když půjdeš k Romům, vidíš, že děti jsou vystudované, jsou bohatí. Žijí jinak než tady. Ti říkám, kdyby nebyli Romové líní, tak by i Romové byli na tom stejném místě jako gádžové. Jenomže Romové, co vidí – někteří Romové dostávají pět set šest set euro, hezky si vydělají, fakt hezky. No, dostanou peníze, jdou hrát automaty, propijou, prodělaj, no.“

F. K.: „A ty? Jseš líněj?“

P. F.: „Ne, já o...“

F. K.: „Jenomže ty nejseš líněj, ne? Automaty nehraješ, nepropiješ peníze. No proč tady bydlíš s náma?“

P. F.: „No o tom mluvím, ne, že...“ [odmlčí se]

¹ V textu uvádím fiktivní jméno obce, stejně jako jsem změnil iniciály všech citovaných osob.

F. K.: „No vidíš.“

P. F.: „No vidíš.“²

Do diskuse o možnostech mobility z osady, resp. z vesnice, jsme přizvali i mladou romskou dívku, která kolem nás procházela.

G.L.: „Já bych nešla [pryč]. Já se bojím, jak se budu vdávat, proto se nevdávám tak brzo. Já jsem zvyklá na lidi tady, víš? I když jsem v takovém zapadákově nebo v takové nudě nebo tak. Tak už jsem na tu nudu zvyknutá, až moc.“³

Uvedený krátký rozhovor ukazuje mnohá témata i postoje místních Romů, na které jsem během svého výzkumu narazil a o kterých je předkládaná práce. Ukazuje internalizaci negativního obrazu Romů, který místní mnohdy vnímají přímo esencialisticky, na úrovni biologické zakořeněnosti – „to máme prostě v krvi“. Ani jeden z mých kamarádů nebyl při rozhovoru přesvědčený o jasných příčinách marginalizovaného postavení Romů. Byli si vědomi toho, že existují vzdělaní Romové, kteří dokázali jisté socio-ekonomické mobility dosáhnout. A sami se nakonec přistihnou při tom, že příčiny marginalizace nemohou plynout z pouhé lenosti Romů – vždyť přece P. F. není líný, nepije alkohol, nehraje automaty, a přesto žije v osadě tak jako ostatní Romové. Celý rozhovor pro mě na jedné straně představoval jistou ukázkou bezradnosti mladých Romů v Jolanech, na straně druhé pak odhodlání s neutěšeným postavením něco dělat. Výpověď

² Nahrávka č. 2015-06-14-07, rozhovor s F. K. (*1987), P. F. (*1992) a G. L. (*1990), 14. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: **F. K.:** „Tiž na mušinas te čorkerel, pre podpora te avel a kada... rozumines. Oda amen hin kada andro rat. Amen andro rat prostě kada hin, oda zbitočnones, že kaj na džanav so te kerel.“ **P. F.:** „Oda na savore Roma. Te džaha ko Roma, dikhes o čhave vištudimen avri, hine barvale. Jinakšeder dživen sar kadaj. Že tuke phenav, te bi na enas o Roma leňiva, ta bi enas the o Roma kaso isto pre koda than sar the o gadže. Ča že o Roma so dikhen. Darese Roma chuden pjasto šisto euro, šukar love chuden, fakt že šukar. No chudena, džana te bajinel automati, prepijena, prekerna, no.“ **F. K.:** „A tu? Sal leňivo?“ **P. F.:** „Na, me pal...“ **F. K.:** „Ča tu na sal leňivo, na? Automati na bajines, na prepijes love. No soske bešes kadaj amenca?“ **P. F.:** „No pal kada vakerav, na, že...“ [odmlčí se] **F. K.:** „No dikhes.“ **P. F.:** „No dikhes.“

³ Nahrávka č. 2015-06-14-07, rozhovor s F. K. (*1987), P. F. (*1992) a G. L. (*1990), 14. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: **G.L.:** „Me bi na gejlomas. Me man darav sar džava romeste, vaš kada kavka sig na džav. Som zvikňimen pre kada ľudos, džanes? Choc kadej som andre kajso zapadakos, abo nuda, abo kada. Ta imar som zvikňimen pre kadi nuda, až igen.“

mladé Romky G. L. však ukazuje na další aspekt – silné vazby místních Romů na domovskou obec i spjatost s místní komunitou. A to přesto, že se jedná o „zapadákov“, ve kterém je často „nuda“.

Předkládaná práce je o hranicích a o možnostech mobility jolanských Romů. Vychází především z toho, co mi během mého pobytu vyprávěli místní obyvatelé. Samotný text je rozdělen do deseti kapitol, které je však možné shrnout do šesti hlavních částí. První tři kapitoly lze označit za úvodové. Po formulování cíle práce (kapitola 1) představuji v metodologické kapitole vlastní výzkumné metody, povahu dat, způsob jejich analýzy a vysvětlení anonymizace vlastních jmen některých obcí i citovaných osob (kapitola 2). V další kapitole pak uvádím základní informace o sledované lokalitě (kapitola 3).

V následné části (kapitola 4) se věnuji literatuře, která mi poskytla širší kontext, do něž je možné výsledky předkládané studie zasadit. Jedná se především o tematicky související texty Mileny Hübschmannové (kapitola 4.1) a další případové studie z regionu východního Slovenska (kapitola 4.2). Do výběru literatury pro širší komparaci jsem ovšem zařadil i Frantze Fanona, jednoho z předních představitelů postkoloniálního myšlení (kapitola 4.3).

V první z kapitol, které se již týkají samotné etnografické části mé práce (kapitola 5) se základně věnuji povaze vztahů mezi Romy a Neromy v obci a vnitřní diferenciaci romské komunity samotné. Tato kapitola poslouží jako základ k dalším částem práce, kde se detailněji věnuji možnostem mobility místních Romů.

Prvním sledovaným typem mobility je pohyb Romů v rámci sídelní struktury obce (kapitola 6). V první části dané kapitoly se věnuji diachronní perspektivě vyjednávání podoby sídelní struktury obce a umístění Romů v jejím rámci. V takovém přehledu budu sledovat působení několika základních aktérů: centrální politiky, okresního národního výboru, místního národního výboru a jolanských Romů. Pro úplnost doplním tuto perspektivu o vyprávění neromských i romských obyvatel Jolan, která se mnou sdíleli v době mého pobytu v obci. V druhé polovině této kapitoly se věnuji synchronní perspektivě, ve které sleduji reflexi současné (nejen) teritoriální hranice v obci v kontextu interetnických a intraetnických vztahů.

Druhá stěžejní část mé práce se týká migrace (kapitola 8). Pro její uvedení v širším kontextu jsem však před tuto část předsunul ještě kratší kapitolu, ve které popisují ekonomické strategie Romů v obci (kapitola 7). Kapitolu věnovanou migracím pak člením shodně s výše naznačeným klíčem – její první část je věnována historickému přehledu migrací z Jolan (v tomto případě romských i neromských obyvatel), druhá část reflexe migrace v kontextu lokálních vztahů v synchronní perspektivě.

V poslední textové části (kapitola 9) se věnuji shrnutí dílčích závěrů, komparaci představených typů mobilit i ucelenější ukotvení v představované literatuře. Pro úplnost – zcela poslední kapitolu (10) tvoří seznam použitých zdrojů.

1. Cíl práce

Téma předkládaného textu prošlo jistým vývojem. Když jsem začal sepisovat první fragmenty textu budoucí diplomové práce po návratu z Jolan na podzim roku 2015, chtěl jsem směřovat práci k tématu konstruování a překračování interetnických hranic. Zajímaly mě především příklady Romů, kterým se v Jolanech podařilo přestěhovat z osady do vesnické zástavby mezi neromské vesničany, a kteří se tak ze socio-ekonomického hlediska nejvíce přiblížili standardu způsobu života neromských vesničanů. Téma interetnických hranic jsem chtěl detailněji sledovat na tématech práce a bydlení. Během roku 2016 jsem se zapojil do výzkumného projektu⁴, který se věnoval migracím Romů ze Slovenska především do Velké Británie a Kanady, v rámci kterého jsem měl zpracovat text o migraci právě z Jolan. Skrze téma migrací jsem se dostal k lokálním vztahům Romů a Neromů z druhé strany. Sledoval jsem je tedy jako nedílnou součást výzkumného tématu přeshraniční pracovní migrace, nikoliv jako primární téma samotné (viz Ort 2016). Oproti uvedenému článku jsem pak v předkládané práci jednak rozpracoval a částečně i zpřesnil téma migrací, především jsem ji ale posunul více směrem k tématu původně zamýšlenému – analýzu migrace jsem tak doplnil o sledování jiného typu mobility, a to sice pohybu Romů v rámci sídelní struktury obce.

V předkládané práci tak budu sledovat dva typy mobility – migraci a pohyb v rámci sídelní struktury obce – v diachronní a synchronní perspektivě. Cílem práce je poukázat na povahu lokálních vztahů mezi Romy a Neromy a vztahů v rámci místní romské komunity, v kontextu kterých se taková mobilita odehrává. Současně tak ukážu, jak sledovaná mobilita do takových vztahů promlouvá.

⁴ Grantová agentura České republiky, projekt „Migrace českých a slovenských Romů do Velké Británie a Kanady“, reg. č. 15-02702S.

2. Metodologie výzkumu

Stöckelová s Abu Ghoshem píše, že „[v] reflexivitě [etnografického výzkumu] nejde o to, abychom do úvodu našich textů zahrnuli ‚reflexi pozice‘ výzkumníka či výzkumnice a definovali tak statické místo, z něhož text mluví a které by snad mohlo ustavovat stabilní subjekt výpovědi a učinit ho transparentním. Nejde ani o to soustředit se na zkušenosti a prožívání výzkumníka jako na primární cíl výpovědi a výzkumného snažení. Takové zacílení bylo oprávněně kritizováno jako ‚narcistické‘ (Bourdieu 2003).“ (Stöckelová, Abu Ghosh 2013: 20). S ohledem na uvedený apel by měl soubor následujících reflexí zahrnovat pouze reflexi vlastní pozice a vlastních rozhodnutí, která jsou relevantní ve vztahu k argumentům předkládaným v textu. Stěžejní body, které lze zahrnout do reflexe výzkumu i mojí vlastní pozice v rámci něj, budu sice koncentrovat do jedné kapitoly, tím však vlastní aktérství jako výzkumníka a autora textu neodložím zcela stranou, naopak se jej pokusím k jednotlivým argumentům průběžně vztahovat.

Hlavní část výzkumu, o který se opírá předkládaná diplomová práce, proběhla v období od října roku 2014 do července roku 2015, kdy jsem po dobu 10 měsíců bydlel u jedné z romských rodin ve vesnici Jolany na severovýchodním Slovensku. Do vesnice jsem přišel jako čerstvý absolvent bakalářského studia romistiky a jako čerstvý magisterský student stejného oboru. K takovému pobytu jsem se rozhodl s cílem získat větší zkušenosti z „terénu“, zdokonalit se v romském jazyce a detailněji poznat fungování konkrétní romské komunity, respektive celé vesnice. Od začátku mě zajímalo téma interetnických hranic, co v místní realitě znamená být Romem, zda a v jakých kontextech je tato kategorie relevantní. Zároveň mě však jakožto studenta romistiky zajímala další témata týkající se Romů, konkrétně z oblasti religiozity, folkloristiky, ale i strukturní lingvistiky, sociolingvistiky či dialektologie. Směřuji tím k tomu, že pokud se v předkládané práci zabývám lokálními vztahy, je nutné přiznat jistou nevyváženost a zkreslenost získaných dat. Nevyvážeností myslím především nepoměr dat získaných od romských a naproti tomu neromských obyvatel obce. Ve vesnici jsem žil u romské rodiny, Romové byli mými hlavními průvodci a vzhledem ke studijnímu zaměření stáli i v centru mého výzkumného zájmu. Kromě toho jsem s Romy komunikoval v jejich prvním jazyce, tedy romštině, a od začátku jsem rozuměl i veškerým interakcím, které se v romštině odehrávaly, a to

i mimo přímé rozhovory se mnou. Naproti tomu rusínštinu, první jazyk většiny místních neromských vesničanů a mnohdy i hlavní jazyk pro komunikaci všech zdejších obyvatel, jsem se nikdy aktivně nenaučil. S neromskými vesničany jsem komunikoval v češtině, zatímco oni se mnou mluvili slovensky (tedy nikoliv v mateřštině, ale i tak v jazyce, ve kterém byli plně kompetentní). Především na začátku mého výzkumu jsem však interakcím, které probíhaly v rusínštině, rozuměl jen částečně.

Pokud vztáhnou tento nepoměr konkrétně na téma migrace, lze konstatovat, že zatímco u Romů jsem se mohl účastnit i spontánních diskusí a plánování výjezdů za prací do českých zemí, vyprávění zážitků z těchto výjezdů a konečně i setkání s některými Romy přímo v českých městech v rámci jejich krátkodobých pracovních výjezdů, u neromských vesničanů jsem byl odkázán většinou pouze na formálnější rozhovory, které mi pomohly zmapovat migrační pohyby Neromů v obci. Vlastní studijní zájem, dílčí volby účasti především na interakcích Romů a jazykové omezení ovlivnily i to, jak jsem byl vnímán obyvateli vesnice i já sám jako výzkumník. Od počátku svého pobytu v obci jsem vystupoval jako student, který se zajímá o život a jazyk Romů. Neromští vesničané tak mohli mít pocit, že se jich výzkum netýká, že participanty výzkumu jsou pouze Romové. Někteří z Neromů, se kterými jsem jinak běžně interagoval ve veřejném prostoru, se bránili soustředěnějším a delšímu rozhovoru, což jsem vnímal i jako součást utvrzení mocenské pozice ve vztahu k Romům jako k účastníkům výzkumu. Při realizovaných rozhovorech s neromskými vesničany se mi často nepodařilo z pozice výzkumníka se zájmem o Romy vystoupit, rozhovory s nimi se často odehrávaly na pozadí poměrně ostré dichotomie Rom/Nerom, moje přítomnost v mnohých z nich vyvolávala potřebu mi vysvětlit a přede mnou obhájit svůj postoj a vztah k Romům. Přes nekonfliktní vztahy v obci probíhala většina romských a neromských interakcí spíše odděleně, Romové a Neromové seděli odděleně i při oficiálnějších společenských událostech (např. grilování v rámci sportovního dne na vesnickém hřišti, rozloučení s odcházejícím knězem). Do bližší interakce s Neromy jsem se tak dostával především jako doprovod Romů, typicky když byli Romové pozváni na práci pro své neromské sousedy. Pocity nepatřičnosti a vznikající psychický blok v komunikaci s neromskými vesničany se pro mě stávaly nepřekonatelnějšími s přibývajícím časem, ale i intenzivnějšími s přibývajícím pocitem přijetí ze strany vesničanů romských. Prolomení tohoto

bloku přišlo ve větší míře paradoxně až v momentě, kdy jsem v červenci 2015 svůj pobyt v Jolanech ukončil a vracel jsem se do vesnice přibližně jednou za dva měsíce na kratší návštěvy. Při těchto návštěvách jsem cítil vřelé uvítání i ze strany mnohých neromských vesničanů, které mě spolu s odpoutáním se od jasně definované výzkumné situace povzbudilo k bližší interakci s nimi. Mám-li shrnout, od vstupní situace a s ní spojenými předpoklady se odvíjela nevyváženost dat získaných od romských a neromských vesničanů co do kvantity i kvality. Moje pozice ale rovněž vnášela a zvýrazňovala předpokládanou hranici mezi Romy a Neromy, a tím ji dostávala i do výpovědí samotných aktérů.

Jistou nevyváženost je nutné přiznat i genderovému rozložení získaných dat, a to přesto, že se například nahrávacích situací ve výsledku účastnil stejný počet mužů a žen (viz kapitola 2.2). Ve zkoumané vesnici panuje poměrně striktní vymezení genderových rolí a já jako výzkumník-muž jsem se účastnil některých aktivit, které byly vymezené zejména mužům. S vesničany, romskými i neromskými, jsem se setkával v místní hospodě, kde byla přítomnost žen vnímána jako nepatřičná. Muži a ženy byli do jisté míry, i když ne zcela striktně, odděleni i při romských společenských událostech⁵, které se odehrávaly v domácnosti – hostiny při pohřbech, křtinách, narozeninách, ale i při každodenním společném jídle. Při těchto příležitostech jsem měl možnost se u stolu setkávat a komunikovat především s muži, zatímco ženy obstarávaly naše pohodlí a posedávaly opodál. Účastnil jsem se i ekonomických aktivit, které byly téměř výhradně (nikoliv však zcela) mužskou záležitostí – práce v rámci neformální ekonomiky pro neromské vesničany, práce na protipovodňových opatřeních v regionu v rámci evropského projektu, ale i setkání v českých městech během krátkodobých pracovních výjezdů. To, že mými klíčovými konzultanty byli muži, tak bylo zapříčiněno na jedné straně tím, že mužská role byla ve zkoumané lokalitě více spojena s účastí na veřejném životě, ale i s úlohou garanta rodinného příjmu a přirozeného mluvčího rodiny, resp. komunity. Na druhé straně ale i tím, muži byli přirozenými komunikačními partnery pro mě jako mužského výzkumníka, a naopak by bylo nežádoucí, abych se ženami vedl

⁵ U Neromů jsem se takových událostí neúčastnil, neznamená to ovšem nutně, že by mezi neromskými vesničany podobné rozdělení genderových rolí nefungovalo.

o samotě dlouhé rozhovory, tak jak jsem měl ve zvyku právě s klíčovými konzultanty-muži.

Vedle romistického výzkumníka a výzkumníka-muže jsem během výzkumu vystupoval jako Čech, člověk, který žije v České republice a česky mluví. Tento aspekt považuji za důležité zmínit vzhledem k migracím do českých zemí jakožto jednomu ze stěžejních témat předkládané práce. Samotných pracovních výjezdů jsem se neúčastnil, s pracovníky, kteří přijeli do českých měst, jsem se několikrát krátce setkal v letech 2016 a 2017, tedy v době, kdy už jsem svůj dlouhodobý pobyt v Jolanech ukončil a bydlel zpět doma v Praze. O práci v českých zemích a sociálních vztazích na ni navázaných jsem se tak dozvídal především z retrospektivních rozhovorů, a ne jako její přímý účastník. Analýza těchto narativů se rovněž stala důležitou pro formulování argumentů předkládané práce. Nikdy jsem ovšem nebyl schopen rozlišit, do jaké míry jsou vyprávění o často velmi pozitivních zkušenostech z českých zemí ovlivněna tím, že jejich příjemcem jsem byl já jako Čech. Současně jsem nebyl schopen rozlišit, zda občasné přepínání do češtiny ze strany Romů i Neromů v obci je zapříčiněno mou přítomností a do jaké míry se jedná o běžnou praxi kapitalizace pozitivně vnímané zkušenosti s pobytem v českých zemích.

2.1. Výzkumné metody

V Jolanech jsem prvních deset dní svého pobytu žil u neromského vesničana, který měl v obci velmi špatné postavení, v domě bez vody a elektřiny. Během těchto deseti dnů se mi podařilo vyjednat bydlení v dřevěném přístavku u jedné z romských rodin, jejichž dům byl situován mimo romskou osadu ve vesnické zástavbě (viz obrázek na straně 73). Se začínající zimou jsem se třetí měsíc svého výzkumu přestěhoval přímo k uvedené rodině, kde už jsem zůstal bydlet až do konce svého pobytu. U stejné rodiny jsem pak bydlel po dobu následných krátkodobých návštěv v letech 2015–2017. Při desetiměsíčním pobytu v Jolanech jsem využíval různých výzkumných metod, které je možné zastřešit termínem etnografický terénní výzkum nebo-li „etnografování“ (Stöckelová, Abu Ghosh 2013: 7–10). Zpočátku to bylo především zúčastněné pozorování a krátké otevřené rozhovory bez zaznamenávání na diktafon. Zhruba po měsíci jsem začal systematictěji vést rozhovory, které jsem již na diktafon zaznamenával. Během svého pobytu v Jolanech jsem se postupně seznamoval i s životem v okolních

vesnicích, z nichž pochází menší část nahraných rozhovorů. Z dalších využívaných výzkumných metod, které jsou relevantní pro předkládaný text, lze zmínit práci s archivními materiály a metody orální historie. Ty jsem využil především pro nutné doplnění o diachronní perspektivu celého výzkumu (viz kapitola 2.2). S koncem desetiměsíčního pobytu v Jolanech v červenci roku 2015 neskončil výzkum samotný. Pokračoval ve formě zpracovávání získaných dat a jejich konfrontace s odbornou literaturou i připomínkami odborné veřejnosti. Dílčí závěry jsem měl možnost opět konfrontovat s vlastním „terénem“, a to ať už při dalších krátkodobějších pobytech v Jolanech (2015 – září, listopad; 2016 – únor, duben, květen, červenec, srpen, září, prosinec, 2017 – červen, červenec), jednodenních setkáních s romskými pracovníky z Jolan v českých městech (2016 – únor, červenec; 2017 – únor, duben, květen), ale i při pravidelných telefonátech, videohovorech přes Skype nebo interakcích na sociální síti Facebook.

2.2. Analýza dat

Během svého výzkumu v Jolanech jsem popsal necelých 367 normostran terénního deníku a pořídil 314 audio-nahrávek v délce necelých 197 hodin. 176 hodin audio-nahrávek jsem pořídil přímo v Jolanech, 21 hodin nahrávek jsem pořídil v okolních vesnicích svidnického okresu. Rozhovory v českých městech jsem vedl bez zaznamenávání na diktafon. Do rozhovorů se v rámci nahrávacích situací alespoň částečně zapojilo celkem 111 osob ve věku mezi 5–84 let. 92 z nich byli Romové (46 mužů a 46 žen), 19 Neromové (10 mužů, 9 žen). Pro úplnost uvádím, že dvě z těchto nahrávek pořídil romista Pavel Kubaník v Jolanech a v sousední vesnici ještě před začátkem mého výzkumu. V době mého výzkumu se na vedení devíti nahrávek podílel můj tehdejší spolužák z romistiky Martin Pfann. Při výzkumu jsem pořídil i desítky hodin video-nahrávek, které jsem však do výsledného zpracování nezahrnul. Jak již jsem naznačil výše, klíčovými partnery ve výzkumu mi byli mužští zástupci dvou romských rodin. M. L. (*1967), hlava rodiny, u které jsem bydlel, a F. K. (*1987), zástupce rodiny žijící v bytovce na místě původní romské osady. Dlouhých rozhovorů s těmito muži se však velmi často účastnily jejich manželky O. L. (*1967) a R. K. (*1988), které rozhovory doplňovaly neméně cennými postřehy. Mezi neromskými vesničany pak pro mě bylo klíčové setkání s bývalou starostkou obce J. B. (*1958). Právě s těmito lidmi jsem měl možnost konzultovat některé ze svých (dílčích) závěrů výzkumu.

Jak již bylo naznačeno výše, v průběhu ročního pobytu v Jolanech jsem se zabýval více dílčími výzkumnými tématy. Část pořízených nahrávek se tak týkala jazyka (většinou romštiny, ale i rusínštiny), část religiozity nebo lokálních tradic, další nahrávky jsem rovněž pořídil za účelem sběru písní. K výsledné analýze jsem tak nakonec vybral 85 audionahrávek, velkou část z nich jsem kompletně přepsal, u některých nahrávek jsem pak přepsal jen vybrané pasáže, které jsem vyhodnotil jako relevantní pro stanovené téma. Přepsané nahrávky i terénní deník jsem podrobil obsahové analýze. Z jednotlivých rozhovorů v textu hojně cituji – výpovědi ve slovenštině uvádím v původním znění, u výpovědí v romštině uvádím vlastní překlad do češtiny a původní výpovědi ponechávám v kurzívě v poznámce pod čarou. Vybrané pasáže často jsou opatřeny komentáři, nejsou však předmětem další důkladné analýzy, což jim mnohdy dodává spíše ilustrativní charakter. Pro zařazení takovýchto ilustrativnějších úryvků jsem se rozhodl proto, že dle mého dobře vystihují sdělení, která jsem chtěl čtenáři ve vybraných pasážích textu předat. Takové citace by současně měly udržovat text živějším a poskytovat čtenáři alespoň dílčí možnost vlastní interpretace předkládaných výpovědí.

Pro zachycení diachronního aspektu sledovaných témat jsem kombinoval metody orální historie a práce s archivními prameny. Tyto metody jsem nepoužíval odděleně, ale snažil jsem se propojovat a nechat vzájemně interagovat. V rámci studia archivních pramenů jsem se zabýval především dokumenty úřední provenience uložené v okresním archivu ve Svidníku a okrajově obecní kronikou. Při práci v archivu jsem dohledával pramenné stopy, které by mohly objasnit nebo ověřit výpovědi jednotlivých participantů výzkumu. Takové indicie byly ovšem na druhé straně podnětem k dalším otázkám a tématům v rozhovorech s nimi. Nechal jsem si tak například vysvětlovat a ověřovat jednotlivá jména, resp. události, na které jsem při archivní práci narazil.⁶ Do vzájemné konfrontace jsem ale připouštěl i jiné typy získaných dat. Část nahrávek jsem přepisoval ještě v průběhu pobytu v Jolanech, kde jsem současně i s užitím další literatury sepisoval dílčí texty k jednotlivým tématům. Měl jsem tak možnost lépe odhalit, které informace mi ještě chybí, na co je

⁶ K významu kombinace uvedených dvou metod v romistickém bádání např. Nečas (1994) a Sadílková (2013, 2015, 2016).

potřeba se doptat během rozhovorů a na co zaměřit při zúčastněném pozorování. Taková konfrontace však neskončila s koncem pobytu v Jolanech. Jak už bylo naznačeno výše, po návratu z Jolan do Prahy jsem měl možnost data systematictěji a soustředěněji zpracovávat. V této fázi jsem mohl získaná data srovnávat nejen s literaturou, ale i s podněty a připomínkami členů akademické obce i mých přátel. Data byla zákonitě konfrontována i s každodenní realitou vlastního pracovního a studijního života v Praze, v jehož světle pro mě získaly zkušenosti z pobytu v Jolanech mnohdy nový význam. Na základě této zkušenosti jsem tak například téma internetnických hranic v Jolanech začal vnímat daleko více v širším politickém kontextu možností emancipace marginalizovaných skupin. Nezasťírám, že mě takové propojení současně vedlo ke srovnání získaných dat s koncepty postkoloniálního myšlení, kterému se budu věnovat níže (viz kapitola 4.3). Ani zde se ovšem nejedná o konfrontaci jednosměrnou. Při opětovném kontaktu s obyvateli Jolan, a to především při zmiňovaných krátkodobých návštěvách, se takto vnímané poznatky zpětně promítaly do formulování otázek při dalších výzkumných rozhovorech, ale i zaměření pozorování v terénu a volbu situací, kterých jsem se účastnil. Nadto, jak jsem uvedl výše, jsem platnost některých dílčích závěrů přímo konzultoval s mými klíčovými konzultanty z řad jolanských obyvatel.

2.3. Anonymizace lokality a participantů výzkumu

Praxe anonymizace (pseudonymizace) lokalit není v romistické ani antropologické tradici jednotná. Romistka Milena Hübschmannová v duchu symbolického narušování homogenního obrazu Romů v některých svých textech uváděla jména konkrétních Romů i názvy příslušných lokalit. Nechávala tak vystupovat příběhy konkrétních lidí z konkrétních míst, což je logické zejména v kontextu použité metody orální historie (zejména Hübschmannová 2005). Podobnou deanonymizaci Hübschmannová zavedla i v soudobých studiích komparativního charakteru. I zde však s daty zachází citlivě, když například záměrně neuvádí jména romských osad, na které prozrazuje intimní informace (např. Hübschmannová 1999b: 16). Takovou praxi si Hübschmannová mohla dovolit i díky tomu, že ve svých textech nepředkládá detailní mikrostudie vztahů v konkrétní lokalitě, ale odkazuje na svoje terénní zkušenosti při ilustraci obecnějších jevů. To nakonec potvrzuje její postup v nedávno objevené, dosud

nepublikované studii (viz Sadílková 2016: 50, poznámka pod čarou č. 80), která vychází z dlouhodobého pobytu v jedné z východoslovenských romských osad. Zde Hübschmannová jméno vesnice anonymizuje.

Podobně bývá zvykem anonymizace (pseudonymizace) lokalit v soudobých romistických (resp. antropologických) případových studiích, které se dotýkají lokálních romských komunit a jejich vztahů uvnitř a navenek (v česko-slovenském kontextu např. Abu Ghosh 2008, Belák 2015, Dienstbierová 2011, Dobruská 2016, Hajská 2012, Kubaník 2015, Ripka 2014). Že taková praxe není pravidlem, je však zřejmé už z antropologických případových studií, které v následujícím textu vybírám jako stěžejní pro komparaci se svými daty. Zatímco Skupnik (2007) s Kobesem (2012) jméno sledované vesnice neuvádí a Grill (2015) ji pseudonymizuje, Scheffel (2015) její skutečné jméno přiznává. Je pravdou, že Scheffelův text je spíše historicky laděný, ale autor podobně postupuje i u starší etnografie, která přes dílčí historický rozměr popisuje především soudobé vztahy ve vybrané lokalitě (Scheffel 2009). Podobně přiznává jméno lokality např. Podolinská, která popisuje konflikt v rámci sledované romské komunity podpořený náboženskou změnou (Podolinská 2003).

Přestože jsem ve výstupech z předchozího výzkumu shodně s převažující praxí lokalitu anonymizoval (Ort 2014, 2015), anonymizace lokality (a stejně tak aktérů výzkumu), ke které jsem nakonec přistoupil v předkládaném textu, pro mě nebyla otázkou automatickou a byl jsem nucen ji i vzhledem k práci s archivními prameny důsledně zvážit.

Zatajení skutečného jména vesnice do jisté míry snižuje transparentnost celého výzkumu a stěžuje i potenciální verifikaci či důslednou komparaci s případnými pozdějšími výzkumy v regionu (ať už historickými, nebo romistickými, antropologickými ap.). Přináší ale i problémy techničtějšího rázu, které souvisejí s (ne)možností (plné) citace existujících zdrojů, ať už historických pramenů (uvědomuji si, že zejména při vlastní práci s archivními prameny je anonymizace obcí problematickou praxí), nebo dřívějších studií, ve kterých je jméno dané obce uvedeno. Nadto uvedení skutečného názvu může sloužit jako vyšší záruka důslednosti práce s pořízenými daty ze strany samotných autorů zpracovávaného textu. Takové argumenty se týkají především odpovědnosti vůči akademické obci. V případě této práce u mě ale převážila odpovědnost vůči

participantům výzkumu a především z úcty k nim jsem se přes uvedené problémy rozhodl lokalitu anonymizovat. Jsem přesvědčen, že (nejen) romistické práce by neměly být psány s vědomím, že si je participanti výzkumu patrně nikdy nepřečtou (a nebo jim neporozumí), naopak si myslím, že autoři by měli být schopni práci (nebo její závěry v jiné formě) účastníkům výzkumu předložit a obhájit si ji před nimi (i když to nutně neznamená, že ti budou s uvedenými závěry souhlasit). Právě takové nastavení vztahu k participantům výzkumu by mělo namísto deanonymizace fungovat jako kontrola důslednosti práce s daty, ale i kritérium zveřejňování intimních informací. Kritéria stanovování takové hranice samozřejmě nejsou jasně daná, ale vychází z ojedinělých vztahů výzkumníka s dalšími aktéry výzkumu.

Přestože jsem s mnohými (nejen) jolanskými obyvateli navázal přátelský a důvěrný vztah, nejsem si jistý, do jaké míry se mi podařilo představit jim do všech důsledků povahu výstupů prováděného výzkumu a možných dopadů jejich zveřejnění. Stejně jako nedovedu odhadnout – nad úroveň svého vhledu do vztahů v lokalitě –, které všechny popisované jevy pro ně mohou být z perspektivy jejich životní zkušenosti příliš citlivé či nepříjemné. Jako autor textu se přitom ocitám v pozici, ze které můžu zvěcnit jednání a vztahy lidí (i např. způsob uvažování o druhých) ve spojitosti s konkrétní vesnicí. Pro anonymizaci jsem se pak rozhodl i proto, že v práci popisuji asymetrii mocenských pozic, ze kterých se Romové různými strategiemi snaží vymanit, resp. ji odmítat. Zachycení asymetrického stavu ve spojitosti s konkrétní lokalitou by pak mohlo přispět ke konzervování nerovnosti, která má jinak dynamickou povahu a potenciál změny.

Jsem přesvědčen, že zatajení skutečného jména obce nemá zásadní vliv na vlastní výslednou argumentaci. Pro vesnici tak používám smyšlený název *Jolany*, který stejně tak používám při citaci příslušných archivních pramenů. Fiktivní název jsem rovněž přidělil vesnici, která je v textu popisovaná jako *Drevany* (vesnice nedaleko *Jolan*, kde mnoho místních pracovalo v továrně na zpracování dřeva – „na pile“), i vesnici, která je v textu popisovaná jako *Slivany* (vesnice nedaleko *Jolan*, ke které odkazuje svůj původ část jolanských Romů). U obou těchto vesnic uvádím fiktivní název, a to znovu i v citacích z archivních pramenů. Názvy ostatních obcí uvádím v textu nezměněné. U participantů výzkumu uvádím smyšlené iniciály, které však kopírují původní shodu skutečných příjmení.

Smyšlené iniciály uvádím i v citacích archivních pramenů. Naproti tomu u jednotlivých výpovědí uvádím v poznámkách pod čarou skutečný věk daných osob.

3. Základní informace o lokalitě

Vesnice Jolany se nachází v okrese Svidník na severovýchodním Slovensku v historickém regionu severní Šariš. V době mého výzkumu byla ve vesnici hospoda spojená s malým obchodem, řecko-katolický kostel spolu se hřbitovem, na kterém byly viditelně oddělené romské a neromské hroby. Budova školy chátrala a již neplnila svoji původní funkci, děti tak dojížděly do školy do vedlejší vesnice. Podle *Atlasu rómských komunit* (Mušinka a kol. 2014) žilo v Jolanech v roce 2013 celkem 180 obyvatel, z nichž 35 procent mělo být Romů. V době mého výzkumu však bylo reálné číslo celkového počtu obyvatel nižší a procentuální zastoupení Romů naopak vyšší. V době mého výzkumu tak Romové tvořili přibližně polovinu z celkového počtu obyvatel obce, druhou polovinu tvořili v drtivě většině Rusíni.

Romové žili v Jolanech v koncentraci uprostřed obce, sami toto místo označovali *pre vatra* – „na osadě“. Označení osada v tomto kontextu vnímám jako místo symbolicky oddělené od zbytku obce, v chápání obyvatel vesnice je to místo vyňaté z veřejného prostoru vesnice, místo, které symbolicky náleží jeho obyvatelům, tedy Romům. Osadu v době mého výzkumu tvořily dvě *bitovki* – obecní byty nižšího standardu, které si Romové postavili v rámci evropského projektu v roce 2006 na místě původních dřevěných domů (viz kapitola 6.3). Kromě toho žily tři romské rodiny (jednalo se o třígenerační rodiny) *maškar o gadže* – „mezi gádži“ ve zděných domech ve vesnické zástavbě (viz kapitola 6.2).

V okrese s minimálními pracovními příležitostmi se Neromové z vesnice zpravidla stěhovali do měst za prací a Romové většinou ve vesnici zůstávali. Odchod Neromů a přirozený přírůstek Romů způsoboval zvyšující se procento Romů v rámci celkového počtu vesnického obyvatelstva. Více než polovina neromských obyvatel obce pobírala starobní důchod, vedle toho byli Romové ve většině dlouhodobě nezaměstnaní.

Ačkoliv oficiálním jazykem obce byla slovenština, hlavními komunikačními jazyky jejích obyvatel byly rusínština a romština. Rusínština byla prvním jazykem většiny neromských vesničanů v obci, ti kteří se do obce přišli/přivdali z obcí mimo rusínskojazyčnou oblast, se ve většině tomuto jazykovému kódu přizpůsobili. Rusínština byla současně hlavním komunikačním

kódem mezi Romy a Neromy v obci. U Romů byla rusínština až druhým, respektive třetím jazykem, její akvizice souvisela s nárůstem kontaktních situací s místními Neromy. Při virilokálním příbuzenském zřízení, které bylo pro místní romskou komunitu charakteristické, kdy navíc mnohé nevěsty přicházely z obcí mimo rusínskojazyčnou oblast, tak disponovali aktivní znalostí rusínštiny především muži. Ti navíc byli v častějším kontaktu s místními Neromy, a to v rámci neformálních ekonomických vztahů uvnitř obce nebo na veřejných místech, kterým je například místní hospoda.

4. Diskuze literatury

4.1. Hübschmannová a Romové ve východoslovenských vesnicích

Pro ukotvení studia lokálních vztahů Romů a Neromů na východoslovenské vesnici je přirozené obrátit se na texty zakladatelky romistiky na FF UK Mileny Hübschmannové (především Hübschmannová 1993, 1998, 1999a, 1999b a 2000). Její práce zůstává nepřekonaným přínosem v dané oblasti, a to především díky důsledně aktérskému přístupu, který Romy vyvazoval z úlohy pasivních objektů; respektu k Romům jako aktérům výzkumu; znalosti romštiny a jejímu důslednému užívání ve výzkumu mezi Romy; interdisciplinárnímu přístupu; komplexní znalosti daného socio-kulturního prostředí; množství komparativních dat v rámci (česko)slovenského kontextu i mimo něj; rozsahu sledovaného historického období a v neposlední řadě reflexi širšího společenského, historického a politického kontextu. Její texty, které se věnují Romům ve (východo)slovenských vesnicích, nemají povahu případových studií, ve kterých by soustředěněji sledovala jednu lokalitu.⁷ Daleko spíše jsou komparativními studiemi, ve kterých Hübschmannová klade důraz na výpovědi samotných Romů a zasazuje je do širšího kontextu. Ve svém výzkumu se věnovala téměř výhradně „tradičně usedlým“ skupinám Romů na Slovensku, především pak tzv. Romům slovenským (příp. maďarským).

Hübschmannová zdůrazňuje zakořeněnost těchto skupin Romů v socio-ekonomickém systému a kultuře východoslovenské vesnice (1993, 1998, 1999b). Sloveňští Romové se na Slovensku začali usazovat už od počátku 17. století (Hübschmannová 1998: 233) – postoj k nim se odvíjel od diferenciací kategorií „naši Romové“, těm bylo dovoleno se usadit a vykonávat vlastní řemeslo, a „cizí Romové“, které se lokální politiky snažily udržet mimo dané území (1998: 233–234). Tradičním romským řemeslem v oblasti východního Slovenska bylo kovářství a provozování hudby (tamtéž: 236–245). Romské kováře si vesničané k usazení ve vesnici často sami zvali (2000: 18), další osady pak vznikaly

⁷ Ačkoliv sama v jedné z nich několik měsíců žila. Na základě tohoto pobytu napsala dosud nepublikovaný text, který byl objeven až v roce 2012 (viz Sadílková 2016: 50, poznámka pod čarou č. 80).

mobilitou rodinných pokračovatelů řemesla, pro které již v ekonomickém systému dané vesnice nebylo místo (1998: 240). Pevné místo Romů v rámci sociální stratifikace východoslovenské vesnice ilustruje Hübschmannová především pro meziválečné období, které je schopna podepřít výpověďmi romských i neromských pamětníků (např. 2000: 18). Takové místo jim však nezaručovalo rovnoprávné postavení. Jak autorka uvádí, vztahy na východoslovenské vesnici symbolizoval „paternalismus *gádžů*, sedláků, na němž byli Romové do značné míry závislí. Za služby a výrobky, které Romové sedlákům poskytovali, byli *gádžové* povinni ‚*své cikány*‘ podporovat, nenechat je vyhladovět k smrti a chránit je.“ (2000: 18). „Místo Romů v předválečné slovenské společnosti [dále] symbolizovala například poslední lavice, ve které seděly *cikánské* děti, pokud chodily do školy, *cikánský* stůl v koutě u dveří hospody nebo jedna z úvodních formulí romských pohádek: *Kde bolo, tam bolo, cigáni vše bývali na koncu*.“ (2000: 17). To, že byli Romové vnímáni jako lidé druhé kategorie, ilustruje Hübschmannová i slovenským příslovím „*Z ulka nebude slanina, z cigána nebude člověk*“ (1998: 235, 263 – poznámka pod čarou číslo 3). Popisuje pak dvě různé, vzájemně spolu koexistující reakce Romů na takové postavení. První z nich je únik ze stigmatizace: „stereotypní, stigmatizovaný obraz *cikána* se reprodukoval znovu a znovu po celé věky. Jeho neochvějnost je tak přesvědčivá, že si jej interiorizují sami Romové a ti pak, kteří se sanskrtizují⁸, nevidí jinou cestu než se svým *cikánstvím* odložit i své *romství*: neboli s *cikánskou* profesí opustit i romské etnikum. Odstigmatizovat se.“ (1999b: 17). Hübschmannová zároveň připomíná, že proti snaze přiblížit se neromskému světu a „emigrovat z *cikánství*“ (1999b: 2) však na druhé straně stály mechanismy sociální kontroly v rámci romské komunity, které zabraňovaly přílišnému sociálnímu vzestupu (1999a: 16). Mezi ty patřilo i vytváření pozitivních romských hodnot v kontrastu k těm neromským. Romové, kteří

⁸ Hübschmannová (sama původně vystudovaná indoložka) vychází ve svých textech nejen z předpokladu indického původu Romů, ale v této souvislosti využívá indologických analytických kategorií i pro uchopení situace Romů (nejen) v československém kontextu. Zde zmíněnou „sanskrtizaci“ tak chápe jako snahu jednotlivých Romů, ale i celých rodin, o pozitivní sociální mobilitu nejen v rámci romské komunity („primární sanskrtizace“), ale i celé společnosti („sekundární sanskrtizace“, nebo-li „emigrace z *cikánství*“). Více ke konceptu sanskrtizace viz Hübschmannová (1999b: 12-18, srov. též 1997).

vydělávali peníze, tak například museli z výdělku pomáhat i celé příbuzenské skupině, pokud nechtěli být obviněni z toho, že jsou lakomí jako *gadžové* – „*izdrano sar gadžo*“ (1998: 261).

Význam práce Hübschmannové pro moji studii spatřuji v zásadě ve stejných důzrazech, které jsem výše uvedl jako stěžejní momenty jejího přínosu pro studium Romů obecně. Pro výzkum v romských osadách na Slovensku je pro mě z metodologického hlediska důležitá především aktivní znalost romštiny a respekt k Romům jako k participantům výzkumu. Z vlastních závěrů, které Hübschmannová uvádí, je pro předkládanou studii nosný především koncept „emigrace z cikánství“ na jedné straně a vymezování se vůči neromským hodnotám na straně druhé. Tyto Hübschmannové koncepty značně korespondují s mým vlastním pozorováním a jsou o to cennější, že vycházejí právě z velkého množství komparativních synchronních i diachronních dat. Jak ukážu níže, Hübschmannové pozorování a postřehy navíc do velké míry souzní se závěry Frantze Fanona, jehož dílo k ukotvení vlastních výzkumných dat rovněž využívám (viz kapitola 4.4). Pro zachycení pohledu neromského vesnického obyvatelstva je pak důležitá Hübschmannovou předkládaná kategorie „naši Romové“, na kterou jsem narážel nejen v Jolanech, ale i v dalších mikrosondách do vztahů Romů a Neromů na východoslovenské vesnici.

4.2. Případové studie

Grill píše v závěru své studie zaměřené na „historické premeny štruktúry medzikultúrnych vzťahov“ mezi Romy a Neromy, že „ak chceme pochopiť historicky situovanú konšteláciu medzikultúrnych vzťahov a štruktúrnych nerovností formujúcich tieto vzťahy, je potrebné uskutočniť ďalší empirický výskum v konkrétnych lokalitách. Na lokálnej úrovni môžeme nájsť mnohoraké odlišnosti a rozdiely v kategorizáciách Rómov a Nerómov [...]“ (Grill 2015: 170). Pro doplnění komplexity obrazu lokálních interetnických vztahů, jsem vybral čtyři studie, které na základě výzkumu v konkrétních vesnicích dílčím způsobem rozpracovávají širší Hübschmannovou předkládaný obraz. Narozdíl od jejího komparativního interdisciplinárního přístupu autoři vybraných studií vycházejí z antropologických pozic a v mikrostudiích sledují konkrétní lokality. Nutno podotknout, že ani jeden z nich výslovně nereflektuje (ne)užívání romštiny při vlastním výzkumu, ve výsledném textu pak pracuje s romštinou pouze Grill

(2015). Pro doplnění uvádím, že všechny následující studie sledují obce v regionu východního Slovenska, kromě staršího Skupnikova textu (2007) pak všechny pocházejí z posledních let (Grill 2015; Kobes 2012; Scheffel 2015).

I vlastní předkládaná studie by měla být příspěvkem do akademické debaty o vztazích Romů a Neromů na příkladu konkrétní lokality, a to v perspektivě synchronní i diachronní. Aby bylo možné předkládané poznatky komparovat s jinými případovými studii a případně aplikovat jinde použité teoretické koncepty, považuji za nutné tyto studie krátce představit, shrnout podobnosti a odlišnosti zkoumaných lokalit a vyzdvihnout inspirativní přístupy jejich autorů k analýze vlastních dat a jejich interpretaci.

Skupnikův text *Světy se zrcadlem* (2007) má svůj základ v dlouhodobém etnografickém výzkumu v jedné z východoslovenských osad,⁹ nicméně přesto jej nelze řadit mezi klasické etnografické studie. V závěru eseje (tak je text kategorizován redakcí časopisu, ve kterém byl publikován) tak například autor nabízí i angažované doporučení v otázce politiky vůči romským osadám a „integrace“ Romů, jakožto jejich obyvatel. Pro mou práci má ovšem význam hlavně vzhledem k teoreticky ukotvenému popisu socio-psychologické hranice mezi osadou a příslušnou vesnicí. Skupnikem sledovaná obec se vyznačuje zřetelnou socio-ekonomickou i prostorovou segregací romských obyvatel (viditelně zejména v případě kvality bydlení). V obci tak fyzicky/vizuálně i sociálně existují dva výrazně oddělené „světy“ Romů a Neromů, mezi nimiž probíhají omezené interakce a panují otevřeně nevraživé vztahy. Skupnik na příkladu takové obce předkládá analýzu „sociopsychologické dynamiky obce“. Využívá při tom Bergerovu analytickou kategorii *protispolečnosti* (Berger 1991: 115) jako komunity, ve které může člověk dosahovat uznání a být také společensky dotvářen (Todorov 1998). Na tomto teoretickém základě Skupnik popisuje ambivalentní postoj místních Romů k neromskému světu (viz výše u Hübschmannové). Na jedné straně se místní Romové snaží vymanit ze svého marginalizovaného postavení a zajistit si bydlení mimo stigmatizovanou romskou osadu, ve které navíc z hlediska materiálního zajištění čelí nedůstojným životním podmínkám. Na straně druhé ovšem ve světě mimo romskou osadu čelí

⁹ Osada leží mezi městy Prešov a Sabinov (Skupnik 2007: 134). Název obce Skupnik nezmiňuje.

každodennímu odmítání a symbolickému útlaku. V takové situaci je pro mnohé z Romů přijatelnější vrátit se zpět do romské osady, do „své“ *protispolečnosti*, která jim nabízí každodenní uznání. Skupnikův text postihuje základní „sociopsychologickou dynamiku“ a mocenské asymetrie mezi Romy a Neromy na východoslovenském venkově. Z tohoto pohledu je text inspirativní i pro situaci v mnou sledované obci. Jolany ovšem nejsou obcí se zřetelně oddělenou romskou osadou ani obcí dvou světů s jednoznačnými socio-ekonomickými rozdíly a oddělenými interakcemi. Pro analýzu a komparaci dynamiky komplikovanějších vztahů a jednání, ve kterých vystupují do popředí i jiné, subtilněji členěné „světy“ než světy Romů a Neromů jako víceméně homogenních skupin, je tak třeba vycházet z textů dalších

Bergerovu kategorii *protispolečnosti* spolu s Todorovým konceptem lidské sociability nahrazuje ve svém textu Grill Bourdieuho analytickým konceptem sociálních polí a symbolického kapitálu (Grill 2015: 149; Bourdieu, Wacquant 1992; Bourdieu 1986, 2000). Grillova již výše zmíněná historicko-etnografická studie nabízí detailnější vhled do lokálních vztahů v obci Tarkovce¹⁰. Autor oproti Skupnikově textu rozšiřuje svou analýzu o historickou perspektivu, a má tak možnost sledovat (dis)kontinuity povahy interetnických (ale i intraetnických) vztahů. Grill ve svém výzkumném zaměření obecně sleduje především téma migrace, což je daleko patrnější v jiných jeho textech (např. 2008, 2012, 2013, 2016). Migraci však zohledňuje i ve sledované studii, čímž rozšiřuje svůj záběr i o sociální vztahy mimo hranice zkoumané obce (a Slovenska). Rozsáhlá a úspěšná migrace Romů z „Tarkovců“ do Velké Británie po vstupu Slovenské republiky do Evropské unie měla výrazný vliv na proměnu povahy místní sídelní struktury, sociální hierarchizace i mocenských pozic ve sledované zdrojové lokalitě na Slovensku (tamtéž: 163–169). Část Romů se díky ní mohla odrazit ode dna socio-ekonomické hierarchizace vesnice, i když se ve vztahu k neromským vesničanům zcela nezbavila stigmatu „cikánů“ se „špatnými pracovními návyky“. Ačkoliv se tato migrace svým rozsahem, cílovou lokalitou i kvalitou liší od migrační zkušenosti jolanských Romů, Grill na jejím základě formuluje koncepty, které jsou využitelné i v případě mnou sledované krátkodobé migrace do Čech. Mezi ně

¹⁰ Obec se nachází na jihovýchodním Slovensku u ukrajinských a maďarských hranic (2015: 150), Grill uvádí fiktivní název obce.

patří především sledování dynamické opozice mobility *opre* „nahoru“ oproti setrvání ve statickém stavu *tele* „dole“ (především Grill 2012, viz kapitola 8).

Grill navíc popisuje heterogenitu sledované romské komunity, a to především s ohledem na postavení v rámci proměňující se sídelní struktury obce. Připomíná tak opět kategorii „naši Romové“ (Grill 2015: 151), kterou uvádí již Hübschmannová (1998: 234, viz výše). Ta je ze strany neromských vesničanů vnímána kladně – Romům, kteří do této kategorie spadají, se v této obci ještě v období před rokem 1989 povedlo vystěhovat se z existující romské osady mezi neromské obyvatelstvo do „centra vesnice“ („*pro gav*“; tamtéž: 156). Tento pohyb se jim dle Grilla podařil „[k]ombináciou svojpomoci, štátnych pôžiček a ďalších foriem podpory“ (2015: 156). Skupina těchto Romů se současně v různých situacích vymezuje právě vůči Romům žijícím v osadě nebo v „romské ulici“, případně vůči Romům, kterým se bydlení „ve vesnici“, tj. mimo romskou osadu, podařilo získat až se začátkem tisíciletí v důsledku úspěšné migrace do zahraničí (tamtéž: 163–165). Grillův text je tak cenný nejen zahrnutím diachronní perspektivy a migrační zkušenosti jednotlivých aktérů i celých rodin. Připomíná totiž i dynamiku kategorií, které jsou vytvářeny v rámci romské komunity samotné. Pouze částečně se však věnuje mechanismům, které utvářejí hranice mezi Romy a Neromy v každodennosti.

Zmíněné kategorii „naši Romové“ se věnuje také Kobesův text (2012), třetí ze zde představovaných případových studií. Ten je důležitý právě proto, že sleduje vesnici,¹¹ ve které hranice romského a neromského světa není tak jednoznačná jako v předešlých případech. Kobes o místních Romech v úvodu svého textu píše, že spadají do kategorie „obyvatel romského původu, kteří dlouhodobě žijí na katastru obce bez zjevných interakčních problémů“. Současně však ukazuje, že přestože jsou kategorie Rom/Nerom ve zkoumané vesnici zdánlivě bezvýznamné, „naši Romové“ jsou na základě různých kritérií z života vesnice vylučováni. Pro argumentování odlišnosti tak místní obyvatelé používají kritérium původu (Kobes 2012: 22–24) a kritérium příbuzenství na příkladu (a)symetrie

¹¹ Obec „se nachází v brázdě cca 25 km od města Prešov při jižním okraji Šarišské vrchoviny“ (Kobes 2012: 11). Autor nezmiňuje název obce.

kmotrovských vztahů (tamtéž: 20).¹² Oproti inkluzivní charakteristice, kterou této kategorii na základě akcentování přívlastku „naši“ přiznávají Hübschmannová i Grill, tak Kobes upozorňuje na setrvávající přítomnost vylučujícího označení „Romové“. I v Kobesově studii je přítomna diachronní perspektiva, když do souboru vyjednáváných identit jednotlivců zahrnuje odkazování na jejich původ. Kobes pak shodně s Grillem zahrnuje do vlastní analýzy i sociální vztahy přesahující hranice zkoumané lokality. Díky tomu je schopen též demonstrovat, jak jsou Romové z obce schopni nahlížet iluzornost rovnocenného postavení v rámci lokálních vztahů díky migraci do zemí západní Evropy.

I Jolany představují vesnici, ve které je v různých situacích zástupci různých skupin obyvatel deklarována při popisu romsko-neromských vztahů absence mocenské asymetrie, a přesto je při bližším pohledu zřejmé, že i zde neromští obyvatelé na základě různých kritérií vylučují Romy z účasti na některých aspektech sociálního života obce. Na základě Kobesova popisu se ale zdá, že situace v obou vesnicích je trošku odlišná. Kobes pro zkoumanou lokalitu nepopisuje žádný prostor, který by bylo možné považovat za romskou osadu či koncentraci. Romové v Kobesem popisované lokalitě žijí rozptýleně v obci, nepoužívají romštinu a jsou jakožto Romové (jinde jasně prostorově a socioekonomicky identifikovatelní) do jisté míry neviditelní (tamtéž: 10). Srovnáme-li s romskou osadou uprostřed obce, aktivní užívání romštiny i u nejmladší generace a výrazně endogamní preference při výběru partnera/partnerky v Jolanech, zjistíme, že situace v obou vesnicích nejsou zdaleka zaměnitelné. I tak je Kobesův koncept, který sleduje inkluzivní i segregační aspekt kategorie „naši Romové“, pro analýzu vztahů Romů a Neromů v Jolanech rozhodně inspirativní. Podobně využijí i zmiňované kritérium

¹² Takovou (a)symetrii Kobes popisuje v rámci recipročních kmotrovských vztahů, které jsou podle něj pro východoslovenský venkov typické: „I když je ideálem kmotrovského vztahu jeho reciprocita, někteří lidé jsou z této symetrie vyjímáni a kmotrovství se od nich nezádá. Zatímco opakovaná symetrie posiluje alianční potenciál a blízkost rodin kmotrů a kmotřenců, asymetrie má potenciál posilovat a vynucovat odlišný, problematicky vnímaný původ. Na východoslovenském venkově to platí zejména pro bastardy (*kopirdany*) [...], svobodné matky (*priespanky*) [...] a pro lidi, o kterých lidé smýšlejí jako o ‚*cigánoch*‘ či o ‚*Rómoch*‘, včetně ‚našich Romů‘ [...].“ (2012: 20).

původu – dva bratři jsou v Kobesem sledované vesnici skrze romský původ svého dědečka vylučováni ze společenství neromských vesničanů (tamtéž: 22), stejní bratři však naopak neromský původ své babičky používají jako nástroj vymezení se vůči zbytku ostatním Romům (tamtéž: 15).

Na další důležitý aspekt lokálních vztahů Romů a Neromů upozorňuje Scheffel ve své historické studii interetnických vztahů v obci Velký Šariš. Scheffel popisuje stratifikaci místní romské komunity, kterou dělí na dříve usazený tradičně muzikantský rod a později příchozí skupinu Romů, která je místními Romy i v rámci obce vnímána jako statusově níže postavená. Na kategorii „naši Romové“ zde aspiruje právě skupina romských muzikantů s dlouhou tradicí usazení ve městě. Scheffel popisuje u těchto Romů silnou identifikaci se společenstvím obyvatel Velkého Šariše,¹³ kterou dokládá historickou kontinuitou snahy místních Romů o náležení (*belonging*) k obci a jejímu společenství. Současně vysvětluje strategie obyvatel obce (Romů i Neromů), kteří pragmatickým tolerováním odlišností v chování členů druhé skupiny zajišťují nekonfliktní interetnické soužití. Scheffelův text je pro předkládanou studii nosný zejména vzhledem k výrazně diachronnímu pojetí sledování lokálních vztahů, ale i tím, že jejich vývoj ilustruje na proměnách sídelní struktury obce a místa jednotlivých romských skupin v rámci ní. Tomuto tématu se budu věnovat především v kapitole věnované snahám Romů o mobilitu mimo romskou osadu a o setrvání v intravilánu obce současně. Cenný je i Scheffelův postřeh o pragmatickém pojetí interetnických vztahů, který do velké míry koresponduje i s mým vlastním pozorováním v Jolanech. V takovém pojetí pragmatismu ovšem Scheffel dle mého málo reflektuje asymetrii mocenských pozic obou skupin v rámci sociální hierarchizace obce. Pragmatismus Romů zde totiž spočívá mj. v tom, že například nechtějí připomínat přímý útlak, kterého se na nich neromští sousedé dopouštěli za druhé světové války. Na příkladu obyvatel Jolan lze sledovat, že podobný pragmatismus není symetrický, ale u Romů a Neromů má odlišnou povahu. Zatímco Romové se i za cenu popírání nerovného postavení

¹³ Město Velký Šariš s přibližně čtyřmi tisíci obyvatel se nachází asi 7 kilometrů od krajského města Prešova, tedy nedaleko obcí sledovaných Kobesem a Skupnikem. Grillem sledovaná lokalita se pak svojí situovaností u ukrajinských hranic nachází přibližně sto kilometrů jihovýchodně od této skupiny obcí.

snaží vyhýbat konfliktu a potvrzovat tak příslušnost ke společenství jolanských obyvatel jako celku, Neromové jsou ti, kteří lokální *habitus* určují, a podobný pragmatismus u nich funguje jako mechanismus potvrzení vlastní mocensky nadřazené pozice.

4.3. Postkolonialismus a Romové

Výše zmíněná Todorova práce *Společný život* pojednává o lidské sociabilitě. V té je člověk ve své přirozené neúplnosti dotvářen společností, která ho obklopuje. Pomocí ní Skupnik vysvětluje návrat vzdělaného Roma zpět do materiální bídě romské osady, kde je však, narozdíl od neromského světa, obklopen lidmi, od kterých se mu dostává uznání. V jiné knize však Todorov posouvá dotváření člověka ještě dále, když tvrdí, že „evropský člověk byl sám dotvořen skrze druhého, kterého stvořil v kolonizaci tím, že ovládl společenské řády dobytých území“ (Todorov 1996, cit. dle Lánský 2014: 45). Reflexe mocenské asymetrie (post)koloniální situace je jádrem postkoloniálního myšlení v sociálních vědách, směru, který již inspiroval mnohé badatele ke komparaci s postavením Romů v Evropě (např. Barša 2015; Doubek, Bittnerová, Levínská 2015; Lánský 2014; Marushiakova, Popov 2015; Sali 2015; Tom 2011).

Texty, které řadíme do proudu postkoloniálního myšlení vznikají již od 50. let 20. století, tedy v návaznosti na rozpad evropských kolonií. Společným jmenovatelem textů je poukazování na přetrvávající mocenské asymetrie mezi kolonizujícím a kolonizovaným a současně důraz na aktérskou perspektivu kolonizovaných. „Postkoloniální situace, která stojí v centru pozornosti postkolonialismu, spočívá v binárním rozdělení světa: Já versus Druhý. Toto základní binární rozdělení působí prostřednictvím epistemologie a jazyka v rámci ekonomické, sociální, kulturní i psychologické oblasti života tak, že vytváří jakousi mřížku, skrze niž je svět nejen vnímán a interpretován, ale v rovině sociálních důsledků jednání vlastně teprve vytvářen“ (Lánský 2014: 44–45). Vklad postkoloniálního myšlení pak dle Lánského „spočívá ve dvou bodech: v kritice západního způsobu poznávání světa (západní epistemologii) a v odhalování rasistických pilířů západních sociálně sdílených kulturních vzorců, které se nejvíce projevovaly prostřednictvím různých forem hegemonie, a to právě během evropské kolonizace“ (tamtéž: 44). V kritice západní epistemologie lze považovat za stěžejní dílo Edwarda Saída *Orientalismus* z roku

1978 (2008), ve kterém se autor věnuje vztahu „moci a poznání“ (jak autora parafrázuje opět Lánský 2014: 48). Said připomíná, že západní sociální vědci nejsou v mocensky neutrální pozici a na příkladu vyobrazování Orientu ukazuje, že takto mocensky determinované a nereflektované psaní vypovídá spíše o Západu než o Orientu samotném. „Hodnota, účinnost, síla či věrohodnost písemných výroků o Orientu se [...] o skutečný Orient opírají jen málo a nelze říci, že by na něm byly instrumentálně závislé. Písemné tvrzení se pro čtenáře stává skutečným právě proto, že vyloučilo, nahradilo a učinilo přebytečným jakýkoli *skutečný* prvek Orientu. Právě tímto způsobem získává orientalistický text své dominantní postavení a současně se Orientu vzdaluje; za svou logiku a smysl pak vděčí spíše Západu a rozličným technikám zobrazení, které Orient v příslušném diskursu zviditelňují a zpřítomňují.“ (Said 2008: 33). Takový diskurs pak „není v přímé závislosti na politické moci jako takové, nýbrž je vytvářen a udržován prostřednictvím svého nerovného vztahu k různým druhům moci: politické (reprezentované např. koloniálními či imperiálními institucemi), intelektuální (např. u dominantních vědních oborů, jako jsou srovnávací lingvistika či anatomie, nebo některých současných politologických disciplín), kulturní (např. v oblasti tradičních názorů a kánonu v oblasti vkusu, literatury či hodnot), morální (např. v případě představ o tom, co ‚oni‘ nejsou schopni pochopit nebo dělat stejně jako ‚my‘)“ (Said 2008: 23). Právě o Saidovo dílo se pak někteří autoři opírají při kritické revizi epistemologických východisek studia postavení Romů v Evropě (Marushiaková, Popov 2015; Sali 2015; Tom 2011).

4.4. Frantz Fanon

V roce 1952 vyšla kniha psychiatra a filosofa Frantze Fanona *Černá kůže, bílé masky*, ve které se oproti Saidově kritice nereflektovaných mocenských pozic západních badatelů věnuje prožívané zkušenosti kolonizovaného. K představení Fanonova díla používám opět Lánského shrnutí, které jeho podstatu trefně vystihuje. Dle něj tak Fanon, který sám pochází z rodiny africko-indicko-evropského původu žijící na Martiniku, „přesunul pozornost z ‚objektivních‘ procesů kolonizace a boje proti ní na její subjektivní a afektivní rovinu“, a pokouší se tak o „pochopení *psychopatologie kolonizace*“, přičemž zkoumá „dopady koloniálního uspořádání na psychiku antilských černochoů“ (Lánský 2014: 49). Dle Lánského pak Fanon „[t]vrdí, že formování subjektivity kolonizovaných –

v jeho případě černochoů – je ovlivňováno tzv. epidermálním a rasovým schématem (Fanon 2011: 111–132); černocho je od počátku své socializace přesvědčován o své méněcennosti a ontologické inferioritě vůči bílému/kolonizátorovi, která se zapisuje do jeho vlastního těla skrze odlišnou barvu kůže“ (tamtéž: 49).

Právě snaha o pochopení zkušenosti utlačovaného prožívané skrze odlišnou barvu kůže je tím, co provokuje ke srovnání Fanonových poznatků se situací Romů v Evropě. Koneckonců, ač na něj sama neodkazuje, s Fanonovým dílem velmi silně rezonují i některé důrazy Mileny Hübschmannové, průkopnice romistického bádání v česko-slovenském kontextu: „K dávným ‚ochranným hodnotám‘ patří bílá barva pleti. Nejen u Romů, ale u černého obyvatelstva v Americe, u původních obyvatel Indie, kteří se střetli nejprve s ‚bílými‘ arijskými dobyvateli, později s ‚bílými‘ muslimskými a konečně s ‚bílými‘ anglickými pokořiteli. Všude tam, kde světlá pleť reprezentovala ty mocnější, a tedy i ‚prestižnější‘, vznikala u ‚pokořených‘ hluboký pocit méněcennosti pro tmavou barvu pleti, destruktivní opovržení k vlastnímu antropologickému typu. U tradiční romské nevěsty se cenilo na prvním místě, byla-li *sar rakli* (jako neromská holka – rozuměj ‚bílá‘), *šukar, parni sar te na ul’ahas romano kokal* (krásná, bílá jako by nebyla z romského rodu – dosl. ‚romská kost‘). Přezdívka *Papin* (husa) se dávala ‚krásným‘ bílým děvčatům. (Výraz ‚husa‘ se nepovažuje za nadávku!) Dříve se tmavá děvčata pudrovala moukou, dnes vydávají peníze za ‚bělicí‘ kosmetiku a odbarvují si vlasy.“ (Hübschmannová 1999: 4), a dále: „[p]seudohodnota ochranné bílé pleti, ‚krásné‘ bílé pleti, je traumatizující o to více, oč je těžší, ba nemožné, jí dosáhnout v současném životě jednotlivce“ (tamtéž: 7). Oba autoři psychologii barvy kůže shodně rozpracovávají i v rozporech v modelů socializace v rámci „tmavé“ rodiny a „bílé“ společnosti. Srovnajme tak následující úryvky z Fanona a Hübschmannové: „Normální černošské dítě, jež vyrostlo v normální rodině, při sebemenším kontaktu s bílým světem svou normálnost ztrácí“ (Fanon 2011: 134); „na Antilách se malý černocho, který ve škole neustále opakuje ‚naši prapředci Galové‘, identifikuje s cestovatelem, šířitelem civilizace, s bělochem, jenž přináší pravdu divochům, pravdu úplně bílou. [...] Malý Antilan je Francouz, jenž musí neustále žít vedle svých bílých spoluobčanů. Na to se až příliš často zapomíná.“ (tamtéž: 137). Vedle toho Hübschmannová (1999: 4–5) popisuje situaci romského dítěte v českém

školství takto: „Diskriminace antropologického typu Romů (*černé pleti*) nemusí mít vždy agresivní podobu. Může se projevat mnoha formami, z nichž některé jsou tak nenápadné, že si je ani diskriminující ani diskriminovaný neuvědomuje, ale jejich působení je stejně destruktivní jako hostilita agresivní. Ukázkou *nenápadné* diskriminace je například fakt, že romské dítě nenajde v žádné školní učebnici od první až po devátou třídu obrázek Roma. Nenajde tmavé dítě, se kterým by se mohlo ztotožnit, nenajde ilustraci, v níž by vidělo svou matku, otce, své sourozence, sebe samé. Tatáž ‚ignorace‘ pak zdobí stěny školních chodeb a tříd. Možná, že si toto ‚opominutí‘ romští žáci neuvědomují racionálně, ale v každém případě jim vzdaluje hodnotu školy za hranici něčeho, co je ‚jejich‘, do ‚ciziny gádžovství‘.“

Vlastní hodnotící stanovisko je patrné i u Hübschmannové, Fanon je ovšem ve svém díle explicitně politický. Jeho dílo je do jisté míry osobním vyznáním Francouze, jemuž „bylo připomenuto, že je černochem“ (Barša 2015: 26), je přiznaně politickým apelem, a to nejen směrem k evropským kolonizátorům, ale i ke kolonizovaným černochům: „Neštěstí barevného člověka je to, že byl zotročen. Neštěstím a nelidskostí bělocha je to, že někde zabil člověka. A ještě dnes je tímto neštěstím a nelidskostí to, že běloch toto odlidštění uvážlivě organizuje. Ale pokud já, barevný člověk, získávám možnost existovat absolutně, nemám právo se uzavřít do světa zpětných reparací. Já, barevný člověk, chci jen jediné: Aby nikdy nástroj neovládal člověka. Aby jednou provždy skončilo zotročování člověka člověkem. Tedy zotročování mě samotného někým jiným“ (Fanon 2011: 190). Fanonovy politické postoje, které přimějí formuluje ve své druhé knize *Psaní této země* (2014), slouží v českém kontextu především jako teoretická východiska akademické debaty o možnostech emancipace Romů (Barša 2015; Slačálek 2012). Domnívám se, že přes stáří Fanonova díla jsou jeho poznatky dobře využitelné pro přiblížení jinak těžko zachytitelného rasového aspektu mocenské asymetrie vztahu Romů a Neromů. Z toho pohledu je důležitá zejména prvně zmiňovaná kniha *Černá kůže, bílé masky*, která je zaměřena na individuální aspekty internalizace inferiorního postavení v každodennosti antilských černochů.¹⁴ Fanon čerpá data ze své vlastní psychiatrické praxe. Jeho

¹⁴ Podobně využívají uvedenou Fanonovu studii Doubek s Bittnerovou a Levínskou (2015), konkrétně pro uchopení pozice Romů při závěrech z výzkumu kulturních modelů ve vzdělávání

výzkum se tak značně liší od mnou prováděného etnografického výzkumu, na jehož základě nemám k dispozici data o možných psychických poruchách vycházejících z bytostně internalizované méněcennosti. Přesto si myslím, že svým zaměřením na každodennost představuje Fanonova práce podnětné momenty k uchopení těžko zachytitelných aspektů interetnické hranice. V případě předkládané práce mě k využití Fanonovy práce vedlo mimo jiné téměř každodenní tematizování barvy kůže a internalizace inferiorního postavení, které jsem měl možnost po dobu svého výzkumu sledovat u Romů v Jolanech. Jsem si současně vědom toho, že použitím Fanona (a tím v jakém kontextu je Fanon obvykle využíván – viz výše) odhaluji vlastní politický antirasistický postoj.¹⁵ Motivací pro použití takového spojení mi však není boj za emancipaci jolanských Romů (respektive Romů obecně), ale snaha o co nejpřesnější zachycení lokálních vztahů tak, jak jsem je mohl během svého výzkumu poznat.

v České republice. Naproti tomu Slačálek s Baršou nevyužívají Fanonových textů k analýze konkrétního terénního výzkumu, ale spíše k politologickým textům o možnostech emancipace marginalizovaných skupin.

¹⁵ Byť se závěry jeho politické agendy nemusím vždy do důsledku souhlasit. Ke kritickému rozboru Fanonova díla viz např. Barša (2015). Význam přiznání vlastních postojů a východisek a nabourání iluze neutrálního postavení sociálního vědce připomíná Lánský jako jeden z důrazů postkoloniálního myšlení (2014: 52–53).

5. Charakteristika vztahů v obci

Když romští obyvatelé obce referovali o místních vztazích mezi Romy a Neromy, vyzdvihovali absenci konfliktů a v některých kontextech i přímo absenci rozdílu mezi oběma skupinami.

M. L.: „My co žijeme tady, ve svidnickém okrese, tak už žijeme více s gádži než s Romy. [...] Že jdeme i do hospody, vždyť to vidíš. [...] Tady u nás není rozdíl, že já jsem Rom a on je gádžo. Ne, tady není.“¹⁶

J. K.: „Já ti říkám, že tady není rozdíl mezi Romy a mezi gádži. [...] My jsme byli vždycky, Jolany, jolanští Romové byli vždycky nejslušnější Romové ze svidnického okresu.“¹⁷

Z výpovědí je patrné, že deklarace o absenci interetnických rozdílů obsahuje také implicitní vymezení se vůči jiným Romům, ať už na úrovni okresu, či okolních vesnic. Druhá výpověď současně ukazuje, že podobné formulace přejímají diskurs primárně „problémových“ Romů. Jedna z výpovědí neromských vesničanů ukazuje, že i jejich hodnocení místních Romů je založeno na obdobném poměrování. Tentokrát se hranice drží úrovně okolních vesnic:

„[Romové ze sousední vesnice] sú hnusní.“

„Naši ešte takí, ešte môžu byť.“

„Kus kultúrnejší. [...] [Romové ze sousední vesnice] tak to ešte celkom inakšia mentalita, naši to ešte okej. Nekradnú ani neberú, také nič, ani nerobia také

¹⁶ Nahrávka č. 2015-03-06-01, rozhovor s M. L. (*1967) a O. L. (*1967), 6. 3. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „Amen adej, so dživas, kada svidňicko okresis, ta amen imar buther dživas le gadženca, sar le Romenca. [...] Že amen džaha ci andre karčma, sem dikhes. [...] Kadaj ke amende nane rozďelíš, že me Rom a jov gadžo. Na, kadaj nane.“

¹⁷ Nahrávka č. 2014-12-22-01, rozhovor s J. K. (*1953) a M. K. (*1953), 22. 12. 2014, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „Kadaj, tuke phenav, kadaj nane rozďilos maškar o Roma, maškar o gadže. [...] Amen samas furt, e [Jolaňa], [Jolaňakere] Roma furt jekslušneder Roma samas pro svidňikakero okresis vihlasimen, furt.“

*výtržnosti. Takže ako my tu, že nemali sme ani plot, ani ničoho. Ale nikto nič nezobral.*¹⁸

Sociolog Kobes připomíná, že takový způsob poměřování je přirozený a současně má svoji dynamiku. Obyvatelé jím zkoumané vesnice se „[v] jistých situacích vymezují vůči Čechům, Polákům, Maďarům, Němcům či Ukrajincům. V dalších případech konfrontují svůj region s ostatními oblastmi Slovenska. V jiných situacích staví svoji obec do protikladu se sousedními obcemi“ (2012: 12). Stejně jako Neromové v Jolanech pak tito vesničané ustanovují kategorii „naši Romové“, která příznačně odhaluje ambivalenci postavení Romů v obci z perspektivy jejich neromských sousedů. Podle Kobese označení „naši“ odkazuje k zahrnutí Romů do vesnického společenství a sdílení charakteristického způsobu života (Scheffel v obdobné situaci jiné vesnice používá Bourdieho koncept *habitu* – 2015: 117), označení „Romové“ však současně odkazuje k jejich zásadní odlišnosti, a tedy vyčlenění (Kobes 2012: 14). „[N]aši Romové [tak jsou] vnímáni v jistých situacích jako majoritní obyvatelé, v jistých situacích je naopak kladen důraz na jejich romský původ“ (Kobes 2012: 28). V tomto kontextu je však příhodné si připomenout metodologický apel Burawoye (1998), který nabádá k rozšíření případové studie (*extended case method*) o makro úroveň, současně pak nevnímat antropologický „terén“ jako jedno místo, ale naopak zahrnovat do centra zájmu i sociální vztahy a jednání, která se odehrávají mimo něj (viz též Grygar 2016: 17–41). Nutnosti takového rozšíření si je vědom i Kobes, který připomíná, že „[d]o určité míry pozitivní status vyplývající z konceptu ‚naši Romové‘ je funkční pouze na lokální úrovni.“ Mimo danou obec jsou pak tito Romové bez ohledu na pozici v rámci lokálně vyjednávaných vztahů vnímáni ve světle negativních stereotypů o „cikánech“ a tak je s nimi i zacházeno (Kobes 2012: 24). Navzdory situačním deklaracím, které naznačovaly absenci nerovnosti v rámci lokálních interetnických vztahů, a tedy v podstatě plnohodnotné přijetí Romů do lokálního vesnického společenství, bylo možné i v Jolanech sledovat marginalizaci na několika úrovních. Základně lze zobecnit, že na takové marginalizaci se podílela součinnost centrálních politik, lokálních politik a lokálních každodenních praxí. Samotná marginalizace Romů se v obci

¹⁸ Nahrávka č. 2015-06-12-01, rozhovor se D. G. (*1950) a P. G. (*1950), 12. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

projevovala v jejich částečné prostorové segregaci (ztížené možnosti v pohybu mimo osadu, která je vnímána jako romská), zažitém paternalismu v rámci lokálních vztahů (typicky v rámci neformální ekonomiky, viz kapitola 7, srov. Grill 2008) a za hranicemi vesnice i v segregovaném vzdělávání, symbolickém ponižování na úřadech či přímé diskriminaci na trhu práce.

5.1. Internalizace hranic

Přes nerovné postavení Romů v rámci vesnického společenství, jak jsem jej stručně nastínil výše a jak jej podrobněji ukážu ve zbytku práce, každodenní jednání zástupců obou skupin nevedlo zpravidla k žádným sporům či konfliktům. Scheffel takovou situaci pozoruje u „Slováků a Romů“ ve Velkém Šariši „kteří se naučili eliminovat etnocentrismus a vyhýbat se excesům ve vzájemných interakcích, a to nikoliv z věrnosti k rovnostářskému multikulturalismu, ale vzhledem k pragmatickému zabránění otevřenému konfliktu,“¹⁹ (Scheffel 2015: 144). Takto lze nahlížet i na situaci obyvatel Jolan. Pragmatismus jolanských Romů se vedle popírání nerovnosti projevoval například tím, že některé činnosti dělali s odůvodněním *kaj o gadže te na phenen...* „aby gádžové neřekli“. Takové odůvodnění lze interpretovat právě jako preventivní předcházení potenciálním konfliktům. Podobný mechanismus sociální kontroly, který je současně spojen s vyjednáváním sociálního statusu, popisuje romský vesničan M. L. na příkladu slavení svátků, zde konkrétně Velikonoc:

„Všechno se připraví do košíku, aby bylo všechno, a ráno se jde světit. No a kdybys nešel, tak víš co? Gádžové tě znají, to všechno: ‚Jú, ta vin nebul. Vin nebul, bo nemal.‘ To ve městě, to tě nikdo nezná, ne? Že tak. Ale tady když bydlíš ve na vesnici, jou, to bys hned viděl, co by řekli gádžové.“²⁰

¹⁹ Originál: „[T]he Roma and the Slovaks of Velký Šariš have learned to curb ethnocentrism and to avoid excess in their interactions not out of allegiance to the ideals of egalitarian multiculturalism, but because of a pragmatic inhibition against open conflict.“ (překlad vlastní).

²⁰ Nahrávka 2015-03-17-01, rozhovor s M. L. (*1967), 17. 3. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „Savoro pes pripravinel andro kobrikos, kaj te jel savoro, no a tosara džan te svecinel. No a te bi na džahas te svecinel, ta džanes so? O gadže tut džanen, kada savoro: ‚Juu, ta vin nebul.‘“

Je však nutné si připomenout (a ukazuje to ostatně i uvedená výpověď), že výchozí situace romských a neromských vesničanů je z mocenského hlediska asymetrická. Udržování nekonfliktních vztahů ze strany Neromů v dané obci tak může být paradoxně vnímáno také jako mechanismus konzervující lokální paternalismus, který produkuje a stvrzuje nerovné pozice v rámci sociální hierarchizace obce. Takový pragmatismus neromských vesničanů připomíná romská vesničanka O. L.:

„Takhle do očí to gádžo Romovi neřekne, protože by to od něj schytral. Jeden druhého pomlouvají. Ale kdyby tak mluvil před Romem, tak by hned dostal. Gádžové jsou tady všichni takoví. Já ti říkám, Slováci, ti jsou všichni divní.“²¹

Její výpověď silně rezonuje s tím, jak Frantz Fanon popsal „past neutrality“, respektive post-koloniální situaci: „Když se negr občas podívá na bělocha zarputile, běloch mu řekne: ‚Bratře, mezi námi není rozdíl.‘ Negr přitom ví, že rozdíl existuje. Sám si ho přeje. Chtěl by, aby mu běloch řekl zčistajasna: ‚Špinavej negře.‘ Měl by tak onu jedinečnou příležitost ‚jim ukázat...‘“ (Fanon 2011: 182). Přestože se Romové na vytváření iluze rovnosti či „nerovné harmonie“ situačními deklaracemi podíleli, byli současně schopni takovou iluzornost odhalovat. To ukazuje i výpověď M. L., tedy stejného Roma, který výše deklaroval právě absenci rozdílů mezi Romy a Neromy v Jolanech (výpověď pochází ze stejného rozhovoru):

„No a teď si vezmi. Sám si porovnej [S. O.], [F. J.] [neromští vesničané s výrazně nízkým statusem] a některé Romy. Tak kdo je lepší? Jenomže co, oni jsou gádžové. I když jsou to *degeša* nebo tak. Ale jsou to gádžové. A spíš zapadnou mezi gádže než například takovej bohatej Rom. Ne?“²²

Vin nebul, bo nemal.‘ Oda andro foros, ta tut na džanel ňiko, na? Že kavka. Al’e kadej sar bešes pro gav, jou, ta maj bi dikhehas so bi vakernas o gadže.“

²¹ Nahrávka č. 2016-09-27-01, rozhovor s O. L. (*1967) a K. L. (*1989), Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „*Kavka andro jakha o gadžo Romeske na phenla, bo bi peske chudelas pařiv. Jekh avres ohvarinen. No al’e te paš o Rom vakerlas, ta bi peske maj chudelas. O gadže hine kadaj savore kajse. Phenav tuke, o Slovaka, savore kajse jebnuta.“*

²² Nahrávka č. 2015-03-06-01, rozhovor s M. L. (*1967) a O. L. (*1967), 6. 3. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „*No ta le akana, kavka korkoro porovňin tuke. Le [S. O.], la [F. J.], the*

Internalizaci poníženého postavení pak ilustruje výpověď jolanského Roma T. K., která zároveň popisuje jemné nuance takových hranic:

„Například ten kluk, se kterým jsem dělal. On chodil ke mně normálně domů, já domů k němu. Jo? A on mě normálně nechával samotného v domě. Já tam jdu k němu domů, nandají mi jídlo. No prostě tam je to tak, jak kdybych přišel k němu [ukazuje na bratra]. Jako u bratra. To samý, jo? Ale ještě jsem od něj neslyšel, že by mi řekl, že já jsem Rom, že jsem jinej než oni. On se se mnou ještě vytahuje. Jako s Romem. Rozumíš? Ale je to pořád ve mně, že ty jsi gádžo, já jsem Rom. Rozumíš? [...] Už se chováš tak, že počkej, jsem u gádža, tak se budu chovat trochu jinak, rozumíš. [...] Sice mu můžu říct cokoliv, tomu klukovi, já ho pošlu i do hajzlu, i před jeho ženou. Ti říkám, tak jako s ním [ukazuje na bratra]. Ale přijdeš k němu do domu a už se chováš trochu jinak, protože to je gádžo.“²³

Výše uvedené výpovědi naznačují, že reálně existující marginalizaci Romů nelze z jejich pohledu napravit vyrovnáním její sociální a ekonomické složky. Jak jsem ukázal výše (kapitola 5.1), opozice Rom/„gádžo“ byla vnímána jolanskými Romy do jisté míry jako hodnotící škála: Romští vesničan použil pro kladné sebehodnocení Romů argument „my už žijeme více s gádži než s Romy“, pro zdůraznění krásy romské holky se v Jolanech běžně používalo označení *šukar sar rakli* „krásná jako neromské děvče“²⁴, zatímco pro zdůraznění zaostalosti

darese Romen. Ta ko feder hino? Aľe že a so, jon hine gadže. Choc hine degeša, abo kadava. Aľe hine gadže, že jov sigeder maškar o gadže zapasinena sar so kajso barvalo Rom. Na?“

²³ Nahrávka č. 2016-09-24-03, rozhovor s T. K. (*1985), R. K. (*1988), F. K. (*1987) a L. K. (*1985), Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „*Příklad koda o raklo, o Stanus so leha keravas. Jov phirlas ke mande andro kher, me ke leste andro kher. Ha? A jov man mukhelas korkores andro kher. Ha? Me džav kodoj andro kher, thoven mange chaben pro kodava, ha? No prostě kodoj kavka sar te bi the ke leste [...] avavas [ukazuje na bratra]. Ha? Sar ko phral. To iste, hej? Aľe, ako me mek lestar na šundom kaj jov mange te phenel, že me som Rom, že som inakšeder sar jon. Jov mek pes thovel manca avri. Sar Romeha. Rozumines? Aľe hin koda furt kodoj, maškar koda manuš hin, že tu sal gadžo a me som Rom. Rozumines? [...] Imar tut chovines kavka, že užar, som ko gadžo, tak inakše unoro, rozumines. [...] Sice me leske šaj phenav chocso kole rakleske, les the andre mindž bičhavava, the kavka paš leskeri romni. Ha? Tuke phenav, avka sar the leha [ukazuje na bratra]. Aľe aves andro kher, ha, tak imar unoro tut inakše chovines, inakše tut spravines, bo hino gadžo.“*

²⁴ Takové přirovnání se běžně užívá i jinde mezi Romy. Popisuje jej například Hübschmannová (1999: 4).

některých Neromů se používalo hodnocení *hine mek horšeder sar Roma* „jsou ještě horší než Romové“. Když se pak někteří Romové přibližovali v očích vesničanů (romských i neromských) „neromskému“ způsobu života, byla tendence takové chování vysvětlovat výraznějším kontaktem s Neromy. Rodiny M. L. a F. M., které žijí v Jolanech ve vesnické zástavbě, tak například vysvětlují svoje postavení tím, že jejich předci vyrostli v nedaleké vesnici Slivany v rodině, která byla v obci jediná romská (a tedy v intenzivním kontaktu s neromskými vesničany). Na stejný moment mě několikrát upozorňovali ve vztahu k těmto rodinám i neromští vesničané v Jolanech. Další ze zástupců slivanského rodu byla B. K., která zemřela krátce po začátku mého pobytu v Jolanech. V dřívější jolanské osadě měla mít dům, který svou kvalitou výrazně převyšoval ostatní romské domy v osadě (viz kapitola 6.3). U ní dokonce neromští vesničané zdůrazňovali její domněle smíšený původ (tím jej nepřímě přiznávali i rodinám M. L. a F. M.). O. L. (manželka M. L.) zase měla v sousední vesnici dva sourozence se světlejší barvou pleti, kteří se od ostatních Romů lišili i materiálním zajištěním. Mezi Romy v Jolanech o nich panovalo přesvědčení (tabuizované), že mají na rozdíl od svých sourozenců neromského otce. Stejně jako u Kobesem zmiňovaných bratrů, kteří pro potvrzení vyššího sociálního statusu připomínali neromský původ své babičky (Kobes 2012: 15), i v Jolanech byl (částečně) romský původ, resp. historicky intenzivnější kontakt s neromským okolím, používán k esencializaci (resp. k vysvětlení) sociálního statusu některých romských rodin. Argument původu používaly jak dané rodiny samotné, tak i jejich (ne)romské okolí.

Jak jsem naznačil výše, tato hodnotící škála byla internalizována i skrze barvu kůže (srov. Fanon 1955; Fanon 2011; Hübschmannová 1999: 4; Mappes-Niediek 2013: 158). K ní odkazuje právě hojně užívané přirovnání *šukar sar rakli* „krásná jako neromské děvče“ (Hübschmannová 1999: 4), barva kůže byla ale mezi jolanskými Romy i tématem každodenních vtipů a narážek. Mladí Romové v Jolanech se tak předháněli, kdo vymyslí nejvtipnější přirovnání *Sal kalo sar...* „Jseš černej jako...“. Jedním z ustálených vtipů bylo například pošfouchnutí *Ma dža pro kham, bo ka'oha* „Nechod' na sluníčko, nebo zčernáš“ nebo jindy *Labar, bo na dičhol tut* „Rozsviř, nejseš vidět“, po rozsvícení v místnosti pak *Kana av'al?* „Kdys přišel?“ atp. Druhý z uvedených vtipů lze srovnat s Fanonem: „Vyprávělo se, že v jiné rodině, na venkově, když večer občas chyběla elektřina, musely se děti

smát, aby si vůbec všimli, že tam jsou.“ (2011: 146). Fanon, který internalizaci poníženého postavení skrze barvu kůže sleduje na příkladu antilských černochoů (Fanon 2011), tvrdí, že takové vtipy a ironické poznámky „zachraňují barevné lidi před zvnitřněním rasistické nenávisti“ (Fanon 1955: 29, podle Barši 2015: 56). Že se v případě jolanských Romů jedná o internalizaci hranice na tělesné úrovni, jsem si uvědomil i při rozhovoru s mým romským kamarádem A. L.. Ten je i Neromy ve vesnici vnímaný jako člověk, který „přes svůj romský původ“ (srov. Kobes 2012: 22-24) i v porovnání s ostatními Romy vede v jejich očích „spořádaný život“, vůbec nepije alkohol a především volí „racionální“ ekonomické strategie (zbytečně se nezadlužuje, umí šetřit atp.). S A. L. jsem se potkal ve vesnici, když přijel z hodiny autoškoly. S úplnou samozřejmostí mi začal vyprávět, že když při kurzu první pomoci měli zkoušet na figuríně umělé dýchání, postavil se do fronty na konec, aby se po něm neromští účastníci kurzu figuríny neštíteli. Na podobné úrovni lze sledovat i deklaraci rovných vztahů skrze zdůrazňování sdílení jídla a pití, kterému se budu věnovat dále (kapitola 8.2.2).

5.2. „Žít jako gádžo“ / „nedělat ze sebe gádže“

Ukázal jsem, že jolanští Romové si do jisté míry internalizovali hodnotovou škálu, na které je na jedné straně Nerom nositelem vyššího sociálního statusu a na druhé straně Rom nositelem poníženého postavení. Výše uvedené výpovědi současně ukazují, že si Romové byli takové nerovnosti vědomi. Sami se navíc uvedené hodnotící škále situačně vzpírali. Podobně jak ukazuje Hübschmannová – „gádžo“ byl sice pro Romy nositelem prestižního postavení a mnozí z Romů se snažili ke „gádžovství“ „emigrovat“ ze stigmatizovaného „cikánství“ (Hübschmannová 1999b: 2), na druhé straně ovšem Rom, který se choval nesolidárně, mohl být označen jako *izdrano sar gadžo* („chamtivý jako gádžo“; Hübschmannová 1998: 261). Stejněho momentu si všiml i Fanon (2014: 194) a další autoři postkoloniálního myšlení u vztahu kolonizovaných ke kolonizátorům. V procesu, který Barša popisuje jako cestu „od mýtu k protimýtu“ kolonizovaný internalizuje mýtizovaný obraz, který je vytvořen na základě opozic k pozitivním vlastnostem kolonizátora (Barša 2015: 53).²⁵ Takovou internalizací však vzniká u kolonizovaného „zdvojené vědomí oscilující mezi dvěma

²⁵ Obdobně jako je dle Saida vytvořen obraz Orientu (viz kapitola 4.3).

protikladnými reakcemi. Nejdříve nenávidí sebe a miluje kolonizátora – chce být jako on. Po ztroskotání tohoto pokusu o asimilaci nastupuje afirmace. Kolonizátor je zavržen a na piedestalu se ocitá vlastní identita. Její obsah a rysy, předtím znehodnocené jako neřesti, jsou nyní oslavovány jako ctnosti, Souběžně s tím se naopak stávají neřestmi údajné ctnosti kolonizátorů.“ (tamtéž: 52-53).²⁶

V komunitě jolanských Romů se pro projevy nežádoucího „gádžovského“ chování chování používalo hodnocení *kerel pes gadžeske/gadžake* „dělá ze sebe gádže/gádžovku“, případně *cirdel pes gadžeske/gadžake* „dělá ze sebe gáže/gádžovku“.²⁷ Takové hodnocení bylo spíše situační formou sociální kontroly, než že by bylo trvalou nálepkou konkrétních Romů. Lze to ukázat na příkladě jazykových ideologií: v některých romských rodinách v Jolanech se rozhodli, že na svoje dítě budou mluvit od narození slovensky, a to za účelem poskytnout danému dítěti lepší výchozí pozici ve slovenském vzdělávacím systému a celkově v prostředí, kde je slovenština úředním jazykem. Takoví rodiče mohli být situačně uštědřeni právě hodnocením, že „ze sebe dělají gádže“. Stejně tak ale byli v jiných situacích takto vychované děti vyzdvihováni jako pozitivní příklady Romů, kteří mají šanci „to někam dotáhnout“. Rodiče, kteří aplikovali takto nastavenou jazykovou ideologii navíc počítali s tím, že v kolektivu dětí, které mezi sebou mluví převážně romsky, se dané dítě romštinu snadno naučí. Zůstaneme-li u jazykových ideologií, ze strany jolanských Romů nebylo sankcionováno, pokud některý z Romů romsky neuměl (týkalo se některých Romů z okolních vesnic), ale spíše pokud romsky uměl, ale v dané situaci ji

²⁶ Barša zde vychází především z díla Alberta Memmiho *Portrét kolonizovaného* (Memmi 1957).

²⁷ Obě hodnotící fráze překládám stejně. U první z nich (*kerel pes gadžeske/gadžake*) se jedná o doslovný překlad, u druhé z nich je doslovný překlad komplikovanější. Jedná se o spojení slovesa *cirdel pes*, které můžeme přeložit jako „vytahuje se“, ve spojení s dativním tvarem od slova *gadžo/gadža* („gádžo/gádžovka“). Ten se v romštině využívá mj. v kontextu nabývání nějaké nové role. Spojení tedy *cirdel pes gadžake/gadžeske* lze přeložit jako „vytahuje se ke gádžovství“ nebo „snaží se vytáhnout tím, že ze sebe dělá gádže/gádžovku“ (ve smyslu sociální mobility).

nepoužil.²⁸ V takových situacích se většinou jednalo o sankce ve formě situačního posměšku.

Jak naznačuje i výše uvedený příklad Hübschmannové, negativní hodnocení typicky „gádžovských“ vlastností se často týkalo zacházení s penězi. Romové v Jolanech se například vysmívali „gádžům“, že „šetří na důchod, aniž by věděli, jestli se ho vůbec dožijí“. P. F., jeden z mladých Romů, mi s posměchem vyprávěl příběh neromské vesničanky, která celý život úzkostlivě šetřila, aby po ní něco zůstalo. Když zemřela, zanechala po sobě svému synovi obstojné dědictví. Ten měl ovšem šetřit dál a předávat našetřené jmění z generace na generaci, aniž by si ho kdokoliv užil.²⁹ Jak ukážu dále, takovýmto způsobem mohly být ze strany jolanských Romů hodnoceny i romské rodiny, které žily v Jolanech „mezi gádži“. Jejich mobilita měla být vykoupena právě zpronevřením se hodnotám romské solidarity (viz kapitola 6.7).

Pro úplnost nutno připomenout, že Jolanský sociální prostor nesestává pouze ze světa Romů a světa „gádžů“. V různých situacích vyplouvají na povrch další skupinové identity. A tak, shodně s tím co připomíná Kobes (2012: 12; viz výše), obyvatelé Jolan jsou někdy shodně Slováky, kteří se srovnávají se sousedními Čechy či Slováky, jindy jsou shodně Rusíny, kteří se srovnávají s okolními nerusínskými oblastmi, někdy jsou jolanskými starousedlíky, kteří se srovnávají s nově příchozími vesničany, jindy je jolanský sociální prostor rozdělen na svět mužů a svět žen atp.

²⁸ V některých situacích bylo naopak používání neromského jazykového kódu žádoucí. Za neslušné se například považovalo používání romštiny, pokud byl dané řečové situaci přítomen někdo, kdo romsky neumí. Neromský jazykový kód byl současně vyžadován v situacích, kdy neromský vesničan nebyl řečové situaci přímo přítomen, ale hovor mohl slyšet. Neromský jazykový kód se tehdy používal pro transparentnost hovoru s odůvodněním *Kaj o gadže te na phenen, že len ohvarinas* „Aby gádžové neřekli, že je pomlouváme“.

²⁹ Nahrávka č. 2015-05-11-03, rozhovor s F. K. (*1987) a P. F. (*1992), 11. 5. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

6. Romové v sídelní struktuře obce Jolany

Přesnou dataci příchodu Romů do Jolan a počátky jejich pozice v rámci sídelní struktury obce se zjistit nepodařilo. Dle dat ze soupisu Romů v Šarišské stolici z druhé poloviny 18. století, která poskytuje Tkáčová (2016: 146), byla v Jolanech zaznamenána jedna romská rodina v roce 1781, stejně jako v uvedených následujících (1782, 1783, 1784 a 1785). V průzkumu Národopisného ústavu SAV ze začátku 50. let uvedl okres Svidník, že v [Jolanech] „[žijú] Rómovia [...] od nepamäti“ (Jurová 2002: 19–20). Podle výpovědí jolanských obyvatel se pak příchod Romů do obce pojí s pozváním romského kováře z nedaleké vesnice v polovině 19. století. Tak jako na mnoha jiných místech východního Slovenska měla tato rodina položit základ vzniku místní romské osady (srov. Hübschmannová 1998). K této rodině současně vztahuje svůj původ většina dnešních Romů v Jolanech. Historickou zakořeněnost do lokálních socioekonomických vztahů pak připomínají tím, že jeden z jejich předků se kovářskou prací podílel na kovaném zdobení dřevěného kostela, místní památkové chlouby. Menší část Romů, která se postupně přistěhovala v poválečném období, vztahuje svůj původ zase ke kovářské rodině, která žila ještě krátce po válce v nedaleké vesnici Sľivany. Tato rodina měla mít mezi Romy v okolí prestižní postavení, což bylo umocněno tím, že jim poskytovala materiální podporu a útočiště. Podle výpovědí měla mít dobré postavení i v rámci vesnice, kde žila jako jediná romská rodina. Dvě z dětí z této rodiny se do Jolan přišly/přivdaly po druhé světové válce, zástupce další generace se sem pak přistěhoval se svojí ženou v pozdější době. Dnes jsou tyto rodiny v obci zastoupeny výše zmíněnými rodinami M. L., J. M. a J. K. (syna zmíněné zesnulé B. K.).

O situaci Romů v předválečných Jolanech toho mnoho nevíme, konkrétnějším vodítkem je snad jen vyprávění neromské vesničanky J. B.:

„No a s Rómami to bolo tak, že oni presne tam bývali, kde teraz majú domy. Hej. Bolo ich menej. [...] Boli tu tri rody. Tri rody, to tak môj dedko rozprával, tak ja vám hovorím.“³⁰

³⁰ Nahrávka č. 2015-07-03-01, rozhovor s J. B. (*1958), 3. 7. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

Ta reprodukuje ďale i vyprávění svých prarodičů o vztazích ve vesnici před válkou. Vyprávění naznačuje začlenění Romů do socio-ekonomického systému vesnice, ačkoliv přesná datace není zcela zřejmá:

„Moji starí rodičia mali dom naproti terajším Rómom. Hej? Naproti terajším Rómom. A ja si pamätám, jak moja babka rozprávala, že nikdy nevedela pred Veľkou Nocou tak vymastiť pec, jak jedna Rómka, volali ju Buchľa. Jak dokázala tá Rómka ten pec vymastiť. Moja babka tak spomínala, hej? Hovorí, že: ‚Ja som nikdy tak nedokázala tú pec tak pripraviť pred Veľkou Nocou, lebo na Veľkú Noc piekli v tej peci koláče. Tie pasky, jak volali. Hej? A hovorila: ‚To už Buchľa prišla a mi to vymastila a už bolo dobre.‘ Alebo trebárs. Jak je teraz most, do Rómoch, tak presne tam bola postavená taká pec a tam piekli chlieb. Spoločne, naši ľudia, rómski ľudia. Tam piekli chlieb a najlepšie vedela piecť práve tá Buchľa. To že vraj, to moja babka tak hovorí, to bola taká do dvoch metroch vysoká, silná žena. Hej. No, preto jej dali taký názov, ako prezdievku, že Buchľa, však ona taká poriadna. Takže ja si myslím, že ten vzťah musel byť dobrý, aj pred vojnou s tými Židami. Lebo... Nevie, tak si myslím, já som nikdy nepočula, hovorím, ani od dedka, ani od babky, že by dačo povedali.“³¹

O osudu romské osady v Jolanech za druhé světové války toho nevíme víc než o osudu celé vesnice, která byla na podzim roku 1944 kompletně vypálena. Romové i Neromové se měli při příchodu fronty skrývat v okolních lesích, někteří z Neromů údajně ve sklepích přímo ve vesnici. Poválečnou výstavbu obce popisuje opět J. B.:

„Oni boli [za války] proste na tých dedinách, kde ten front nešiel. Oni sa potom vrátili, oni si postavili chalupy, drevené, aľe nemali nárok, aby im štát staval domy, lebo oni predtým nemali domy a neprihlásili sa k vojnovej škode. Keby sa boli prihlásili, že mali nejakú vojnovú škodu, hej napríklad jak môj dedo, alebo ostatní, tak štát by im postavil, v tom štyridsiatom šiestom roku domy. V štyridsiatom šiestom roku, na základe toho, že ste preukázali, že ste aký taký dom mali, alebo že ste mali svedectvo, že napríklad môj dedo išiel svedčiť, tak ten mal dom, ten mal dom. Tak to išla prvá etapa výstavby, to bylo takzvaná povojnová,

³¹ Nahrávka č. 2015-07-03-01, rozhovor s J. B. (*1958), 3. 7. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

povojnová škoda. Oni si neuplatnili tú povojnovú škodu a preto im štát domy nepostavil.“

Při srovnání s archivními prameny se ovšem zdá, že rozdíl mezi Romy a Neromy v poválečné výstavbě nebyl ani tolik v tom, zda se přihlásili, nebo nepřihlásili k poválečné škodě. Soupis poválečných škod v Jolanech totiž zahrnuje i romské rodiny.³² Rozdíl byl opravdu spíše v tom, že Romové, na rozdíl od svých neromských sousedů, byli nemajetní „cikánští nádeníci“ (takové je uvedeno zaměstnání Romů v poválečných soupisech).³³ Jak uvidíme ve výpovědích Romů níže, někteří Romové uvádí v souvislosti s poválečnou výstavbou domů v obci migraci do Čech, která měla trvat jeden až dva roky (viz kapitola 8.1.2).

6.1. Politiky vůči romské osadě v Jolanech

Jsem si zcela vědom značné neúplnosti předkládaného obrazu situace Romů v Jolanech v období před válkou, během války i těsně po ní. Stejně tak by si zasloužily detailnější výzkum i zmiňované okolnosti poválečné obnovy obce. O Romech v Jolanech toho bohužel nevíme mnoho ani pro období let padesátých (snad právě kromě krátké migrace do českých zemí v těsně poválečném období). K období od roku 1960 dále však poskytuje okresní archiv ve Svidníku bohatý materiál, který se týká politiky okresního a místního národního výboru vůči místní romské osadě i snah Romů o mobilitu mimo ni.

Z dosavadní romistické literatury se centrálním politikám vůči romským osadám (s omezenými příklady lokálních praxí) věnovaly především Jurová (1993, 2002) a spíše z perspektivy situace v českých zemích i Pavelčíková (2004). Lokálním praxím (nejen) ve sledovaném poválečném období se pak ve vztahu ke konkrétním lokalitám věnovali zejména Guy (1977), Jurová (2003), Mann (1994), Sadílková (2016, 2017), Scheffel (2009), Růžičková (2012). Dílčí pozornost vývoji jednotlivých romských osad věnují i autoři studií ve sborníku z projektu „Monitoring situácie rómských osád na Slovensku 1999–2005“ (Jakoubek, Kužel

³² Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Vojnové škody“.

³³ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond: Obvodný úrad miestnych národných výborov v Krajnej Poľane, k. č. 2: „Evidenčné knihy“, 1946.

2008). Zatímco Jurová s Pavelčíkovou při sběru dat spoléhaly především na archivní prameny, další autoři tento typ pramenů kombinují s metodou orální historie (především Sadílková 2016), ale i soudobého etnografického terénního výzkumu (Guy 1977). V předkládané kapitole dávám z celé práce největší prostor archivním pramenům, a to z toho prostého důvodu, že jsem k jiným obdobím a tématům tolik archivních materiálů nedohledal. I zde ovšem data z archivního výzkumu doplním o vyprávění jolanských vesničanů. Pro úplnost nutno podotknout, že obecní kronika v Jolanech neposkytuje ke sledovaným tématům téměř žádné informace.³⁴

6.1.1. Počátek 60. let

Vyjednávání místa, které Romové zauímají v sídelní struktuře obce, je nutno sledovat v širším historickém kontextu centrálních a lokálních politik vůči romským osadám na území dnešního Slovenska. Sadílková ve svém textu k přesídlování romské osady v obci Brzotín na jiho-východním Slovensku připomíná, že „přesídlování, jakožto politika lokálních autorit, představuje silnou kontinuitu v historii zacházení s lokálními romskými komunitami ze strany lokální majoritní populace na Slovensku.“ (2017: 344).³⁵ V Brzotíně došlo k přesídlení romské osady v roce 1933 (tamtéž: 340–341), v mnoha dalších vesnicích na Slovensku byly osady přesídleny v důsledku vyhlášky ministra vnitra z 20. dubna 1941 „O úprave niektorých pomerov Cigánov“, na základě které měly být osady umístěny „oddelené od obce, na mieste odlehlom a obcou vyznačenou“ (cit. dle Jurová 2002: 27). Pro neúčinnost byla tato vyhláška zopakována 21. července 1943. „Obecné predstavenstvá [tak] boli povinné zriaďovať **osobitné osady na odľahlých miestach**, kde mali byť násilne umiestnení všetci Rómovia, ktorých obydlia sa nachádzali v blízkosti štátnych a obecných ciest.“ (Jurová 2002: 28; zvýraznění původní). Tato vyhláška měla reálný dopad na množství romských osad, a symbolizovala tak dopad válečných událostí na vztahy

³⁴ Kronika je sepsána jednorázově retrospektivně v roce 1988, a to po jednotlivých tématech, nikoliv chronologicky podle jednotlivých let (např. 2. světová válka, poválečná obnova obce, školství, zdravotnictví podnebí apod.). O jolanských Romech není v kronice ani jediná zmínka.

³⁵ Originál: „The resettlement as a policy employed by local authorities presents a strong continuity in the history of the dealing with local Romani communities by the local majority population in Slovakia.“ (překlad J. O.)

Romů s neromskými vesničany (viz např. Scheffel 2015: 126–130). Dle Sadílkové pak byly trpké válečné zkušenosti Romů jedním z výrazných faktorů rozsáhlé migrace do českých zemích v poválečných letech (Sadílková 2017: 344). Vypořádání se s nežádoucí existencí romských osad bylo součástí centrální politiky vůči Romům i v poválečných letech.³⁶ Na XI. sjezdu ÚV KSČ 8. dubna 1958 byla přednesena *Správa o stave práce medzi Cigánmi v ČSR*, která však poválečné snahy hodnotila jako neúspěšné: „[n]ajvyšší stranický orgán kritizoval podriadené zložky decíznej sféry [...] za nedostatečnú pomoc MNV a priamo za znemožnenie riešenia bytovej otázky v rómskych osadách nepridelením stavebného pozemku, znemožnením kúpy stavebného pozemku, problémami pri udeľovaní stavebného povolenia, kritika bola adresovaná podnikom zamestnávajúcich rómskych pracovníkov, ktorí boli obchádzaní pri pridelovaní bytu, niekedy priamo poškodzovaní na mzde a ostatnej ‚starostlivosti o pracujúcich‘.“ (Jurová 1993: 51-52). Na základě „stagnace“ plnění plánů na likvidaci romských osad, se pak „účastníci [celoslovenského] aktívu [v roce 1959] zhodovali v nutnosti hľadať rýchlejšie, účinešie formy likvidácie osád zvýšeným prídelením bytov z podnikovej výstavby a štátnej komunálnej výstavby.“ (Jurová 1993: 63).

Zhruba z tohoto období nacházíme i první zmínky řešení bytové situace Romů v Jolanech. V kontextu sílícího důrazu centrální politiky na likvidaci romských osad se k situaci místních Romů vyjádřil dne 21. 11. 1960 místní národní výbor v Jolanech takto:

„[V] tunajšej obci do posial občania ciganského pôvodu nemaju riadne obitovanie, iba do posial byvaju v nudzovych dočasných chatrčach kde ani z zdravotných dôvodov neje možné takto bývať. V tunajšej obci je celkom 8 rodín ciganského pôvodu z ktorých osem rodín je celkom osob 58 duš toho 28 mužov

³⁶ Jurová uvádí lokální příklady ještě z roku 1945: „Expozitúra Povereníctva vnútra v Košiciach vydala 24. mája 1945 ‚upravenú‘ vyhlášku z 20. apríla 1941, ktorá v paragrafe 2 prikazovala: 1/ V obciach, kde majú svoje obydlia pri verejných, štátnych a vicinálnych cestách majú sa odstrániť oddelene od obce, na mieste odľahlom a obcou vyznačenom“ (Jurová 2002: 31-33, vyznačení původní) a dále uvádí konkrétní příklad, kdy „[v] lete 1945 občania a MNV vyhnali Rómov z pôvodného pozemku v obci.“ (Jurová 2002: 42, poznámka pod čarou č. 111).

a 30 žien. Tieto žiju ešte a bivaju ešte zaostale a nemaju žiadne zariadenie a pod. ktore bývaju v jednej osade na vymere 2563 m².“³⁷

Z tohoto dôvodu mělo dojít v roce 1961 k výstavbě rodinných domků (v dokumentech není uvedeno kde), na jejichž stavbu měli zástupci osmi romských rodin v plánu požádat o půjčku 45 000 Kčs.³⁸ K plánované výstavbě však nedošlo. Z další korespondence je patrný tlak ONV v Bardějově na vyřešení situace bydlení jolanských Romů. Dne 24. 5. 1961 píše „Odbor pre výstavbu a vodné hosp. ONV v Bardejove“ v dopise MNV v Jolanech ohledně „občana cig. pôvodu“ P. L., který se na ONV obrátil s „prosbou o pomoc pri možnosti výstavby rod. d[o]mku, nakoľko jeho obytné podmienky sú veľmi kritické, čo je vidieť aj z posúdenia obvodného zdravo ného strediska v [Drevanech].“ Vedoucí odboru v dopise píše:

„Pripomínám rade MNV, že s otázkou likvidácie cig.osád musí sa zaoberať pre dovšetkým rada MNV, ktorej aj bolo radou ONV uložené stráť sa o likvidáciu cig.osád a poskytovať všemožú pomoc občanom cig.pôvodu pri výstavbe rod.domkov a obzvlášť pri získavaní stavebného pozemku, vhodného pre stavbu rod.dmku. Z toho dôvodu žia dame radu MNV, aby s týmto prípadom sa zo všetkou vážnosťou zaoberala, vyhliadla vhodný stavebný pozemok pre menovaného a do poručila mu tento k odpredaju ak ide o štátny pozemok, a ak ide o súkromný stavebný pozemok, dojednať na rade MNV me dzi majiteľmi dobrovoľnú dohodu o odpre daji a kúpe. V obci údajne je dostatok stavebných pozemkov, ktor é sú vlastníctvom čl.štátu. V tomto prípade pozemky odpredáva rade MNV, resp.fín.odbor alebo poľnohosp.odbor ONV. Bude potrebné preto vec prejednať a menovanému umožniť stavebný pozemok v intravilane obce kúpiť. O prejednaní tejto veci podajte tun. Odboru zprávu do 3.VI.1961.“³⁹

³⁷ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 1: „Vec: Bytových otázok občanov ciganského pôvodu“, 21. 11. 1960.

³⁸ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 1: „Poradovník pre určenie žiadateľov bytových otázok občanov ciganského pôvodu, pre výstavbu rodinných domkov na rok 1961 a potrebe finančných prostretkov na zabezpečenie stavébného materialu na výstavbu rodinných domkov.“, 21. 11. 1960.

³⁹ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 1: „[P. L.], [Jolany], veľmi zlé obytné podmienky – vyriešenie.“, 24. 5. 1961.

Dne 2.6. pak MNV zaslal odpověď:

„Rada MNV na svojom zasadnutí zaoberajúc sa obytných podmienok [P. L.] zistila nasledovné: [P. L.] občan ciganského pôvodu toho času bytom v [Jolanech] je narodený v obci [Sľivany], okres Bardejov a je do tohto času ešte slobodný, iba žije nezakonite z [T. H.] občankou čiganského pôvodu. Podľa údajov menovaného na odbore výstavby rady ONV, že je dostatok stavebných pozemkov, ktoré su vlastníctvom čl.štátu sa nezaklada na pravde, nakoľko takýto pozemok v intravilane t.j.regulačnom plane sa nenachadza v tunajšej obci. Rada MNV v [Jolanech] doporučuje menovanému aby si stavobný pozemok vyžiadal v obci [Sľivany] nakoľko je tam národný ato preto, že [P. L.] nepoživa dobru povest' ato jak medzi občanmi ciganského povodu tak aj miestným obyvateľstvom.“⁴⁰

Není v mých silách ani mým cílem posuzovat na základě dopisu MNV „pověst“ uvedeného „občana ciganského pôvodu“. K jeho případu lze prozatím doplnit, že právě on byl koncem šedesátých let nakonec první z Romů, kterému se pohyb z osady do vesnické zástavby podařil. Okolnostem, za jakých se mu to podařilo, se budu věnovat níže, pro sledovanou otázku je tato korespondence důležitá z jiného důvodu. Ukazuje, že plán na realizaci výstavby rodinných domků z předchozího roku nebyl uskutečněn. Dále ukazuje snahu Romů o mobilitu mimo existující romskou osadu, ale současně neochotu MNV narušit zavedenou hranici mezi romskou osadou a neromskou částí vesnice. Takové zájmy lokálních aktérů lze sledovat v komunikaci ohledně romské osady v Jolanech i v dalších letech a desetiletích. Z dalšího dopisu ONV ze stejného roku je patrné, že P. L. nebyl jediným Romem, který začátkem šedesátých let žádal o stavební pozemek v obci:

„Tunajšiemu odboru dochádzajú žiadosti o pridelenie staveb. Pozemkov občanov cig. pôvodu za účelom výstavby rod. domkov. Vzhľadom na to, že tun. Odbor nemá možnosť pridelit' týmto občanom pozemky a títo pozemky nutne potrebujú k výstavbe rod. Domkov, žiadame radu MNV, aby podala podrobného upravovacieho plánu a súčasne navrhla ktorého občana cig. pôvodu na ten – ktorý staveb. Pozemok umiestniť. Zoznam voľných parcel

⁴⁰ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 1: „[P. L.], obytné podmienky vyriešenie.“, 2. 6. 1961.

*s udaní parc.čísła a doterajšieho majiteľa predložte tun.odboru najneskoršie do 1.nov.1961.*⁴¹

Takový zoznam voľných parcel sa v archívu nájsť nepodařilo. V roku 1962 s odkazom na usnesení ÚV KSČ z roku 1958 o práci medzi obyvateľstvom cikánskeho pôvodu vyzýva ONV jednotlivé MNV k vypracováni plánu likvidácie osád, a to s realizáciou medzi lety 1963–1970.⁴² MNV v Jolanech pak v odpovedi 24. 9. 1962 registruje 37 mužů a 25 žien, ktorí žijú v osade v osmi rodinných domoch. Jejich bytovou situáciou chce vyřešiť hneď během roku 1963, a to následujícím způsobem (bez bližší specifikace):

„Individuálná bytová výstavba novostavby rod. domkov - 2 [byty/domky]. Podniková bytová výstavba pridelenie bytov – 2 [byty/domky]. Presun do premiselných oblastí a ine okolnosti – 4 [byty/domky].“⁴³

Komunikace pokračuje, a bez zdatného pokroku realizace plánu likvidace místní osady. Na výzvu ONV (kterou se v dokumentech nepodařilo dohledat) odpovídá dne 19. 5. 1963 MNV v Jolanech takto:

„Na základe Vašho oznámenie zo dňa 6. mája 1963 tunajší Miestny národný výbor v [Jolanech] na svojom ninoriadnom zasednutí prejednal Vaše oznámenie vo veci likvidácie osád cigánskeho pôvodu, kedy na jednotlivé dožiadované body odpoveda takto: 1./ Koľko je rodinných domkov v obci občanov cig.pôvodu. V obci je celkom 8 rodinných domkov. 2./ Domky dŭ v dezolátnom stave, ktoré nevyhovujú obyvaniu. 3./ Osada sa nachádza v strede obci t.j. pri MNV, predajne Jednoty a občerstvenia. 4./ Na osade je jedná studňa, ktorá nevyhovuje po stránke hygienickej, nie je pitná. 5./ Vzhľadom nato, že naša obec nie je spadovo v ktorej nie sú a ani vo vyhľade žiadne zarábkove možnosti, kde občania cigánskeho pôvodu pracuju v [továrne v Drevanech] do ktorej práce denne dochádzajú. Na základe toho členovia MNV návrhujú,

⁴¹ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 1: „Súpis voľných staveb. Pozemkov v obci – prevedenie.“, 20. 10. 1961.

⁴² Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Plán likvidácie cigánských osád v okrese.“, 12. 9. 1962.

⁴³ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Rozhodnutie likvidácie cig. osád. – tunajšej obci.“, 24. 9. 1962.

aby tých občanov, ktorí parcujú v [továrňe v Drevanech] boli preradení do závodných bytov do [Drevan]. Časť občanov cig.pôvodu pracujú ako sezónní robotníci na Po[le]si [Jolany], korých návrhujeme na ŠM⁴⁴ na dosídlenie v Čechoch.“⁴⁵

Dne 10. 7. 1963 žádá opět P. L. o přidělení stavebního pozemku v obci,⁴⁶ aby dostal o tři dny později zápornou odpověď s odůvodněním, že MNV takový pozemek intravilánu obce nemá. Podobně píše MNV i v dopise Okresní komisi pro řešení otázek občanů cigáského původu dne 25. 10. 1964:

„Plenu MNV, prejednal otasku občanov cig.pôvodu, že tunajša obec neje spadova obec do výstavbe rodiných domkov, pti jednani rešila, že občanie cig.pôvodu su zámestnane v [Drevanech], v [továrňe], občanie cig.pôvodu, do posial nepodali si žiadosti o výulastnenia stávebneho pozemku ani žiadost o výstavbe rodineho domku.“⁴⁷

O stavebních podmínkách v intravilánu obce Jolany v tehdejší době bohužel nemám bližší informace. Argumentace MNV, že „tunajša obec neje spadova obec do výstavbe rodiných domkov“ ovšem připomíná situaci, kterou popisuje Guy pro jinou vesnici na Spiši. Centrální plánování výstavby dle něj omezovalo stavební vývoj v obcích nezahrnutých do tohoto plánu. Na jedné straně se tak v těchto obcích jednalo o omezení stavebních možností místních Romů, na straně druhé to byl nástroj pro příslušný MNV, jak udržet Romy mimo neromskou zástavbu obce (Guy 1977: 454).

K uvedené výstavbě rodinných domků v obci Drevany směřuje i dopis ONV zaslaný 10. 5. 1965 MNV v Jolanech v reakci na neznámou „pripomienku vznesenú na verejnom hovore“:

⁴⁴ „Štátné majetky“.

⁴⁵ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Likvidácia osád ciganského pôvodu.“ [sic!], 19. 5. 1963.

⁴⁶ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Prídelenie stavebného pozemku – žiadosť.“, 10. 7. 1963.

⁴⁷ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „O pridelenie stavebného pozemku – oznamenie.“, 13. 7. 1963.

„Otázkou likvidácie cig.osád a umožnenie občanom cig.pôvodu postaviť si náhradne ro.domčeky sa už zaoberali i zaoberajú najvyššie orgány. Je to veľmi páľivá otázka, ktorá sa musí riešiť postupne v súlade s možnosťami. V smysle nových zásad o osídľovaní podľa vlád.uznesení číslo 1024 a 1025/1962 majú pracujúci bývať v mieste pracoviska. S otázkou výstavby rod domkov pre občanov cig.pôvodu sme sa už zaoberali aj na tun.odbore a vzhľadom k tomu, že väčšina z nich pracuje v [Drevanech] mienime zabezpečiť im možnosť výstavby rod.domkov v tejto výbratej obci, kde je výstavba rod.domkov povolená. Možnosť umiestena bude nam však známa až po zpracovaní smerného územného plánu tejto obce, ktorý má byť dokončený v priebehu tohoto roku. Pokiaľ ide o ostatných občanov cig.pôvodu, ktorí majú podmienky pre výstavbu náhradných rod. domkov, je nutne aby si podali žiadosť o udelenie výnimky pre povolenie stavby v bevybratej obci a zo strany MNV využiť možnosť pridelenia im pozemkov z voľných preluk v obci sa nachadzajúcich.“⁴⁸

6.1.2. Romská osada v Jolanech v kontextu centrálnej politiky „rozptylu“

Již v první polovině šedesátých let se v souvislosti s dosavadní neefektivní politikou likvidace romských osad začaly na úrovni centrální politiky objevovat první návrhy na řízený rozptyl romského obyvatelstva v rámci Československa (Jurová 1993: 72). *Správa o doterajšej práci medzi cigánskym obyvateľstvom* prednesená 15. června 1965 na zasedaní ÚV KSČ pak konstatovala, že „pretrvávajúce rómske sústredenia, koncentrácia v osadách pôsobia rušivo na morálku mládeže, vedú k príživníctvu, trestnej činnosti, sú zdrojom vysokej chorobnosti, predčasnej invalidity, udržuujú negramotnosť, čím spoločnosti narastajú značné neproduktívne výdavky.“ (cit. dle Jurová 1993: 76). Takto vnímaný problematický stav se měl vyřešit vládním usnesením č. 502/1965, v kterém se navrhovalo „[s] kulturnenie rómskych obyvateľov [...] 1. likvidáciou rómskych chatrčí a osád a /riešením bytového problému, 2. výchovou rómskej mládeže a zabezpečením školskej dochádzky rómskych detí, 3. zaraďovaním práceschopných mužov do pracovného procesu. Hlavné metódy riešenia spočívali v rozptyle a systematickom odsune z miest silnej koncentrácie

⁴⁸ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Pripomienka vznesená na verejnom hovore – vybavenie.“, 10. 5. 1965.

rómských obyvatel'ov.“ (tamtéž: 77). Plán rozptylu, který měl proběhnout v letech 1966–1970, se soustředil především na přesídlení Romů z východního Slovenska do českých měst, a to dle rozpisu předem vytipovaných partnerských obcí (Jurová 1993: 78).

Vedle Jurové a Pavelčíkové, které zpracovávaly téma z perspektivy centrální politiky (Jurová 1993, Pavelčíková 2004), se politice „rozptylu“ v polovině šedesátých let z hlediska lokálních praxí věnoval pouze Guy (1977) a z perspektivy cílové lokality na Moravě okrajově i Růžičková (2012). I z toho důvodu jsou cenné následné dokumenty z korespondence MNV v Jolanech. Před jejich uvedením ale ocituji související výpověď J. K., jednoho z nejstarších Romů, kteří v době mého výzkumu v Jolanech žili. Výpověď jednak ukazuje jeho dobré povědomí o přesídlování Romů do českých zemí (včetně datace), současně ale poskytuje příklad dopadů takové politiky v rámci okresu:⁴⁹

„To takhle dělali všechno z okresu, rozumíš? Například okres Svidník, okres Laborec, Humenné a tak. Bardějov. A nejvíc Romů se odstěhovalo z bardějovského okresu. [...] Oni tak chodili, Romům slibovali, že dostanou byty, že budou mít práci a tak, ne? Protože tehdy byly chatrče, rozumíš. Romové neměli domy. Například v Kapišové, to ti povím. Tam bylo spousta lidí. [...] A Romy odstěhovali pryč do Čech, na Moravu většinou a na družstva, rozumíš, pracovat. [...] Tam na družstvech bylo nejvíc práce, ne? Tak tam zaměstnávali Romy, [...] přijel pro ně autobus, rozumíš, Romové naskákali do autobusu, hudební nástroje s sebou, všechno si brali. Ale když ti Romové ještě seděli v autobuse, už přijíždí buldozér, boural jim domy. Aby už se nevrátili zpátky, rozumíš. Že přijedou tam do Čech, například. Že se mu tam nebude líbit a že přijede zpátky, víš? A už neměli šanci, protože jim ty domy zbourali, všechno [...] To byly dřevěné domy, podpálili dřevo, všechno shořelo, hotovo. To zůstane čistá země, no? [...] Jeden Rom z Kapišové šel, ale hned se šikovně, víš, vrátil zpátky. A co jim zůstalo dřevo, tak si udělali domeček, takovej dřevěnej. [...] Potom přišli i jeho bratři, přistěhovali se zpátky, pomalu, pomalu. No a udělali zděné domy, tak teďka kapišovští žijí. No ale dřív bylo v Kapišové víc Romů ve vesnici než gádžů.

No a to bylo v jakém roce?

⁴⁹ Město Svidník se stalo obnoveným okresním městem až v roce 1968. Jolany stejně jako uvedená obec Kapišová patřili do té doby k okresu Bardějov.

Človeče, tak v šedesátým tretím, čtvrtým. Do šedesátého pátého takhle dělali.“⁵⁰

Kromě Kapišové měli být dle J. K. takto přesídleni ještě Romové z obce Šemetkovce, kde v již době mého výzkumu právě v důsledku tohoto přesídlení žádní Romové nežili. Pro sledování situace v Jolanech uveďme nejdříve opět související archivní prameny. Na centrální plán „rozptylu“ reagovala evidentně zpráva MNV v Jolanech z roku 1966. Ve zprávě je uveden seznam všech tehdejších romských obyvatel Jolan doplněn následným komentářem:

„Počet ciganských rodin, ktoré bývajú v nevyhovujúcich chatrčiach a osidleniach, žijú však usadlym životom, a môže s nimi počítať s presídlením resp. presunom do českých zemí celkom počet 63, z toho mužov 30,-žien 33.“⁵¹

V květnu 1968 řešil místní MNV v korespondenci s ONV v Bardějově jiný problém, který souvisel s probíhajícím plánovitým rozptylem. Tím bylo neoprávněné nastěhování se dvou občanů do osady v Jolanech (dle J. K. mají být

⁵⁰ Nahrávka č. 2015-06-02-01, rozhovor s J. K. (*1953), 2. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „Jon kavka oda kernas okresos savoro, rozumines. Napríklad okres Svidník, okres Laborec, Humenné, kadava. Bardejov. A jekbuter Roma pen odstahinde bardějovsko okresistar. [...] Jon kada avenas, le Romenge sľubinenas, [...] [ž]e chudena biti, buťi len ela, kadava, na? Bo darekana sas chatrči, rozumines. Le Romen na sas khera. Příklad Kapišovate tuke phenava. Kodoj sas spusta ľudos. [...] A le Romen odstahinenas het pro Čechi, pre Morava vetšinou a pro družstvi, rozumines, te kerel. [...] [K]odoj pro družstvi so jekbuter buťa, na? Ta kodoj le Romen zamestňinkernas, [...] avlas pal lende autobusis, rozumines, o Roma pen natrepinde pherdo andro autobusis, hudobna nastrojı penca, savoro lenas o Roma. Aľe o Roma mek aro autobusis bešenas, imar buldozeris avel, o khera lenge aravlas. Kaj imar pale te na visaľon, rozumines. Že avena kodoj pro Čechi, príklad. Že pes leske na pačınla, a že avela pale, džanes? A imar na sas len šanca, bo o khera aravnas, savoro. [...] Sas kaštune khera, podlabarnas o kašta, zlabolas savoro, hotovo. Ačhola čisto phuv, no? [...] Kapišovatar jekh Rom gejl'a, aľe takoj šikovnones, džanes, visaľıľa pale. A so lenge ačhile kašta, kaso, ta kerde peske kheroro, kaso kaštuno. [...] Paľis avle o phrala leskere, jon pristahinenas pen pale, polokes, polokes. No a kerde murimen khera, avka akanakes Kapišovakere bešen. No darekana Kapišovate sas buter Roma andro gav, sar gadže. **No a oda sas andro savo berš?** Čoveče das šesdesať tretım, štvartym. Do šesdesať peľ kavka kernas.“

⁵¹ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Situačna správa o rešenie otázok cig. obyvateľstva v obci [Jolany]“, 2. 8. 1966.

uvedení „občané“ právě synové zmíněného prvního navrátilivšího se kapišovského Roma). V dopise ze strany ONV se píše:

„Na základe oznamenia Komisie pre otázky cigánskeho obyvateľstva pri ONV v Přeřove, že do Vášej obci sa nastahovali horeúvedení Cigáni, ktorí boli presídlené v zmysle vl. uznesenia č.502/65 do okresu Přeřov, kde im bolo pridelené zamestnanie a zákupili si tam v Kojetine rodiný dom za prostriedky, ktoré obdržali za likvidovanú chatrč v obci Kapišova. V Kojetine chcu dom opustiť a nastahovať sa do Vášej obci na cigánsku osadu. Žiadame Vás, aby ste urobili patričné opatrenia v úvedenej zaležitosti, aby Cigáni sa odsťahovali zpät do svojho miesta bydliska a nastupili do pracovného pomeru u svojich predchadzajúcich zamestnavateľov. V prípade, že sa Cigáni nastahujú do Vášej obci bude nutený Miestný národný výbor v [Jolanech] riešiť rozptylom v obci ato podľa možnosti obci. Po presťahovaní Cigánov z obci oznamte nam kde sa odsťahovali.“⁵²

Pasáž, ve které ONV hrozí místnímu NV v Jolanech „rozptylem Romů v obci“, ukazuje, že ONV si byl vědom neochoty MNV narušit existující hranici a vpustit Romy do vesnické zástavby. Taková výhrůžka rovněž navazovala na předchozí tendence ONV vyřešit likvidaci romské osady rozptylem Romů v obci, což daleko spíše souzní se zájmy místních Romů než místního NV. Ten pak reagoval takto:

„Menovany odýšly z tunajšej obci do svojej rodnej obci Kapišova, k svojim rodičom ktorý došlý zo Přeřova, a sa nastahovaly pravde podobne do nejakej opustenej nudzovej chatrčy na cig. osade v Kapišovej.“⁵³

Kontrola pohybu do osady byla i v dalších letech doprovázena kontrolou pohybu z osady do neromské části vesnice. V roce 1967 se objevily další žádosti zástupců romských rodin o přidělení pozemku v obci. Žádost P. K. byla zamítnuta se shodnou argumentací, kterou již MNV v Jolanech dříve použil. P. K. měl zažádat

⁵² Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Neopravnené nastahovanie do obci.“, 3. 5. 1968.

⁵³ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Hlasenie.“, 16. 5. 1968.

o stavební pozemek ve své rodné obci.⁵⁴ V druhé polovině roku zažádal o přidělení stavebního pozemku v obci L. V., ze strany MNV však dostal rovněž negativní odpověď, a to se známým odůvodněním, že MNV nemá k dispozici žádný pozemek.⁵⁵ V dopise ze strany ONV ve Svidníku, jakožto nového okresního města, ze dne 17. 10. 1968 byly reflektovány další žádosti o výstavbu rodinných domků. Jmenováni byli zástupci čtyř rodin s dovětkem „a další“. ONV ve Svidníku v tu dobu již nepočítalo s přesídlováním Romů do českých zemí, když napsalo místnímu NV v Jolanech:

„Odbor výstavby a energetiky ONV ve Svidníku Vám týmto oznamuje, že v roku 1969 je v pláne výstavba 3 dvojdomkov /typových/ pre občanov cig. pôvodu, t. j. pre 6 rodín.“⁵⁶

V odpovědi se nedozvídáme na jakém místě byla výstavba „dvojdomků“ plánována, víme ale, že k ní v následujících letech zjevně nedošlo. Naopak, MNV v Jolanech ve vyplněné „Správ[e] o plnení uznesenia Vlády číslo 502/1965 o riešení otázok občanov cigánskeho pôvodu v obci podľa stavu k 1. 12. 1968“ opět navrhlo vystěhování Romů z osady do „českých krajov“. Dle oficiální kategorizace Romů,⁵⁷ která byla zavedena zmíněným vládním usnesením 502/1965, zařadila Rada MNV 9 rodin s celkovým počtem 60 osob do II. kategorie a pouze jednu do kategorie I. Do II. kategorie měly dle usnesení jednotlivé MNV „zariadiť občanov cigánskeho pôvodu, ktorí žijú v nevyhovujúcich chatrčiach, avšak sú na primeranej kultúrnej úrovni, pracujú alebo je predpoklad, že budú pracovať pri poskytnutí pracovnej príležitosti. S týmito rodinami sa počíta na rozptýl v obci.“ Do I. kategorie pak „občanov cigánskeho pôvodu, ktorí žijú vo vyhovujúcich rodinných bytoch, usporiadaným životom, na dostačujúcej úrovni.“ Podle

⁵⁴ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Žiadosť o pridelenie stávebného pozemku pre výstav.rod.domku pre [P. K.]“, 16. 7. 1967.

⁵⁵ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Prejednanie žiadosť stávebného pozemku – oznamenie.“, 1. 10. 1968.

⁵⁶ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Výstavba rod. domkov pre občanov cig. pôvodu.“, 17. 10. 1968.

⁵⁷ K tomu viz Pavelčíková (2004: 88–89). Guy pak píše o zacházení s takovou kategorizací na lokální úrovni (1977: 475-476; viz též kapitola 6.6).

výpovědí jolanských obyvatel by měla být takto zařazenou rodinou právě rodina výše zmíněného P. L., které se již v té době pohyb z osady do vesnické zástavby podařil. Všech zbylých 60 osob z 9 rodin zařazených do II. kategorie MNV navrhl k „*vystahovanie do českých krajov*“, ve správě současně přiznal jeden rozestavěný dům „*občanov cigánskeho pôvodu*“ a dva „*obč. cig. pôvodu, ktorí hodlaju postaviť si dom v IBV*“⁵⁸.⁵⁹

Návrhy na přesídlení jolanských Romů do Čech ze strany MNV, stejně jako plánovaná výstavba „dvojdomků“ ze strany ONV ve Svidníku, nebyly nikdy realizovány. Vysvětlení poskytuje opět J. K., jehož vyprávění do jisté míry kontrastuje s vyzněním výše uvedených návrhů. Výpověď J. K. totiž do velké míry rozporuje pasivní úlohu jolanských Romů, která by mohla z oficiálních úředních dokumentů vyplývat. Pasáž z rozhovoru s J. K. navazuje na jeho předchozí vyprávění o situaci v obci Kapišová.

Jak to bylo tady v [Jolanech]? Já jsem četl o tom, že na výboru taky řešili, že chtějí poslat Romy do Čech... Tak jak to bylo tady?

Oni dali, dali na to z okresu nabídku, rozumíš. Například Romové ať jdou, jestli nechtějí jít do Čech, tam, že dá, že tam budou byty, tak, práce, všechno tohle. No ale naši Romové nesouhlasili. Nesouhlasili, rozumíš. Protože my jsme měli práci tady v [Drevanech], tam na pile. Pod nosem, rozumíš, to je do [Drevan] kilometr. My jsme tam nejezdili autem, protože ani nikdo auto neměl. No, tak jsme chodili pěšky. Ať už bylo léto, nebo zima. Chodili jsme do práce pěšky. Ale nám nic nechybělo, žádný Čechy nám nechyběly. Sem tam, tady byla jedna rodina, ten [F. S.] [...] Ten většinou takhle do Čech jezdil, víš? Jel do Hronova, tam byl dva tři roky, přijel domů. Zase tady byl pár let a jel zpátky do Čech a takhle furt jezdil sem a tam („nahoru dolů“) po Čechách. Až potom, když už byl starší, to už přestal. On byl takovej, no. On nebyl odtud, byl tady od Vranova, z Kelčí.“⁶⁰

⁵⁸ „Individuálna bytová výstavba“.

⁵⁹ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Správa o plnení uznesenia Vlády číslo 502/1965 o riešení otázok občanov cigánskeho pôvodu v obci podľa stavu k 1. 12. 1968.“, 16. 12. 1968.

⁶⁰ Nahrávka č. 2015-06-02-01, rozhovor s J. K. (*1953), 2. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „*Sar sas kadaj [Jolaňate]? Že gend'om pal kada, že pro viboris tiž rješinas kada, že kamen te bičhavel le Romen pro Čechi... Ta sar sas kadaj? Jon denas, jon*

J. K. dále vzpomíná i na plánovanou výstavbu rodinných domků. Mohlo by se jednat právě o výstavbu dvojdomků, kterou plánoval ONV ve Svidníku na rok 1969:

„No a i on [jeden z jolanských Romů] mi teďka řekl, že tady chtěli Romům dát ten pozemek, na kterém teď bydlí [T. Z. – neromský vesničan].

Hej, hej, hej. A Romové...

Tak jak to bylo, nebo v jakém roce to bylo?

To bylo tak v šedesátém osmém roce. Oni chtěli, že tam nechají bydlet Romy, víš? No ale, že zase Romové s tím nesouhlasili, víš? Protože tam byl močál, víš? Tam stékala voda zeshora z kopce. No ale co, přišli ti, víš, z okresu, viděli to. No tak: „Je to pravda, je, to by potřebovalo odvodnit toto.“ No tak, hotovo. Nic neudělali. A ten kluk, gádžo [T. Z.], přišel, vzal si to, postavil tam dům, zeshora vykopal příkop, pustil vodu dolů, v pořádku, teďka je tam úplně sucho. [...] Podívej, já ti povím, Romové byli špekulanti. A jsou pořád. Oni nechtějí, aby byl jeden například tady a jinej tam. Jenom aby byli pořád pohromadě. Pořád jenom spolu.

No a co tam chtěli postavit? Tam, Romům. Nějakou bytovku nebo co?

Ne. Rodinné domky chtěli postavit. [...] Tak jak tady mají gádžové, ne? [...] Potom, člověče, víš, kde chtěli postavit domy? [...] Poslední dům nahoře. No a na těch loukách naproti. No, tam je to paráda. Tam je to paráda. Člověče. To by měl každý svoji zahrádku, tak, všechno. No a: „To je daleko chodit do obchodu.“ To řekli Romové, ne: „To je daleko chodit do obchodu.“ No a nejlepší je to tady [v bytovkách na místě původní osady], protože tady máš všechno blízko.

denas okresis ponuka, rozumines, pre kadava. Napríklad Roma te džan, že ci na kamen te džal odava pro Čechi, kodej, kaj dela, že kodoj ela biti, kada, buťi, savoro kada. No aľe amare Roma na suhlasinde. Na suhlasinde, rozumines. Bo amen buťi sas kadaj [Drevaňate], kodoj pre pila. Tel o nakh, rozumines, so kadaj kilometros [Drevaňate]. Amen na phirahas odej motorenca, bo aňi motora na sas ňikas. No, ta pešones phirahas. Aľe ci ňila, ci jevende, kadava. Phirahas pešones andre buťi. No. Aľe amenge na chibinlas ňič, žadna Čechi amenge na chibinenas. Sem tam kadej jekh rodina sas, kada [F. S.]. [...] Jov vetšinou kavka pal o Čechi phirlas, džanes? Džalas Hronoste, kodej sas duj trin berš, avlas khere. Pale kadaj paru berš esas a pale džalas pro Čechi a kavka furt phirlas opre tele pal o Čechi. Až palis imar, sar imar phureder, sar imar preačhilas. No. Jov kaso sas, no. A ov na sas adarig, adaj sas khatar o Vranos, Kelčatar.“

Kulturák, obchod, hospodu, všechno blízko, pod nose. Bydlíme uprostřed, ve vesnici, hotovo. Romové odsud nepůjdou, protože už máme domy, tak. *To je automatika.*⁶¹

Výše uvedené vyjednávání budoucnosti romské osady i budoucnosti jolanských Romů samotných mezi MNV a ONV, resp. mezi zástupci jednotlivých romských rodin a MNV/ONV, vybízelo k interpretaci modelu, ve kterém jakoby základní motivace jednotlivých aktérů byly zřejmé: (1) Okresní NV (podpořen i přijímáním žádostí Romů o stavební pozemek) vyvíjel tlak na „likvidaci“ místní romské osady, a to z počátku nalezením vhodných stavebních pozemků v intravilánu obce. (2) Místní NV v Jolanech poskytnutí takových pozemků vytrvale odmítal a navrhoval taková řešení „likvidace“ romské osady, která by neznamenal narušení hranice mezi osadou a neromskou částí vesnice (výstavba v jiných obcích, resp. přesídlení do českých zemí). (3) Zástupci jednotlivých romských rodin z jolanské osady opakovaně žádali o stavební pozemek, snažili se tak o vystěhování se z osady, současně však trvali na setrvání v obci. Podobné rozložení rolí a motivací sleduje na příkladu obce Brzotín i Sadílková: snaha Romů dostat se zpět mimo osadu do vesnické zástavby (Sadílková 2017: 347)

⁶¹ Nahrávka č. 2015-06-02-01, rozhovor s J. K. (*1955), 2. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: **„No a the jon mange phende akanak, že kadaj kamenas le Romen te del kodoj fundušis, sar o [T. Z.] akanak bešel. Hej, hej, hej. A o Roma... Ta sar kada sas, abo andro savo berš kada sas? Koda sas das šesdesať osmom roku. On kamenas kodej te, odava, že le Romen dena kodoj te bešel, džanes? No aľe, že zase o Roma na suhlasinde kodej, džanes? Bo že kodoj sas močarina, že o paňi, džanes? Avlas kodoj opral pal o plajis o paňi. No aľe so, avle kola, džanes, pal okresis, dikhle. No ta: ‚Je to pravda, je, to by trebalo odvodniť, toto.‘ No ta, oda hotovo. Na kerde nič. A o raklo, o gadžo avľa, iľa, kerďa kodoj o kher, iľa opral o šancos, mukľa o paňi tele, mištes akanakes šukones savoro. [...] Dikh ča, me tuke phenava, o Roma sas špekulanta. A hine furt. Jon na kamen kaj te jel jekh dženo prikľad kadej, abo aver kodoj. Ča pre kupa furt kaj te jen. Furt ča spolu. **No a so, so jon kodoj kamenas te, te ačhavel? Kodoj, le Romenge. Varesi bitovka, abo so? Na. Roďina domki kamle te kerel. [...] Kavka sar kadej gadže, na? [...] Paľik čoveče, džanes kaj kamenas te kerel khera? [...] Posledno kher, opre. No a pre kola luki. No, kodoj parada. Kodoj parada. Čoveče. Uľahas sakones zahradka peskeri, kada, savoro. No a: ‚Oda dur are sklěpa te phirel.‘ O Roma phende, na: ‚Oda dur are sklěpa te phirel.‘ No a mek jekfeder kadej, bo kadaj sa pašones tuke. O kulturakos, e sklěpa, e karčma, sa pašones, tel o nakh, adro maškar, bešas, adro gav, hotovo. Na džana kadarig o Roma, bo hin imar khera amen, ta. To je automatika.**“**

narážela především na opačné motivace místního NV, zatímco tito Romové svým způsobem nacházeli zastání v politice NV na okresní úrovni (Sadílková 2016: 162–163). Výpověď J. K. však poskytuje novou perspektivu. Na jeho vyprávění je zajímavých hned několik momentů. Předně narušuje představu o Romech jako pasivních příjemcích politik vůči nim namířeným (srov. Sadílková 2017: 347). J. K. současně explicitně pojmenoval výše uvedený silný vztah Romů k obci Jolany, který výrazně ilustruje i jeho další výpověď týkající se událostí po povodni v roce 1974 (viz kapitola 6.1.3). Zároveň neopomněl uvést, že zmíněný Rom F. S. nepocházel z Jolan, a vysvětlil tak jeho častý pohyb mezi Jolanami a městy v českých zemích (a tedy implicitně absenci vazby k Jolanům). V kontextu sledování lokálních vztahů je však zajímavá především použitá argumentace „romskou povahou“. Tuto argumentaci je možné číst tak, že z pohledu J. K. je setrvávající existence koncentrace romských obydlí v obci dána především tím, že Romové jsou „špekulanti“, kteří musí být „pořád spolu“. Taková argumentace jolanských Romů ve vztahu k existující teritoriální hranici nebyla zdaleka ojedinělá a vrátíme se k ní níže (viz kapitola 6.5). Za připomenutí ovšem stojí, že v celém rozhovoru, který se týkal možností pohybu Romů mimo osadu, se J. K. ani jednou nezmínil o zamítnutých žádostech o stavební pozemek v obci, a to přesto, že o něj v roce 1988 sám žádal. Těžko usuzovat motivaci J. K. pro zatajení takových skutečností. Svůj podíl na něm má jistě i povaha pokládaných otázek z mé strany. Ovšem jisté je, že se tematizace četných zamítnutých žádostí nehodila do narativu nekonfliktní politiky vůči Romům ani do vysvětlení, že Romové musí být „pořád spolu“. Na tomto místě lze připomenout Scheffela, který jako součást strategie Romů „náležení“ k obci uvádí vyhýbání se tématům, která symbolizují dřívější interetnický konflikt (2015: 144–145).

Podobně odmítaly konfliktní politiky vůči Romům i dvě neromské vesničanky, současná (M. Z.) i bývalá (J. B.) starostka obce. Obě shodně tvrdily, že žádný plán na přesídlení Romů do českých zemí se nechystal, respektive, že o něm neví. Výpovědi obou starostek současně stvrzují obraz Romů, kteří trvají na příslušnosti k obci Jolany. M. Z. připustila, že se v šedesátých letech jednalo o výstavbě domů pro Romy na okraji obce, ovšem taková výstavba však byla podmíněna vzájemnou dohodou (mezi MNV a Romy), ke které nedošlo. Romové

podle ní s takovou výstavbou nesouhlasili, chtěli zůstat „mezi lidmi“.⁶² Bývalá starostka J. B. o snaze přesídlit místní Romy do českých zemí nic nevěděla, vzpomněla si ale na výstavbu podnikových bytů v Drevanech, kam měli být Romové přestěhováni (akci datuje přibližně do první poloviny 60. let):

„Muži a ženy boli presne zamestnaní na tej píle. Pre tých zamestnancoch začali stavať baráky. [...] A presne bolo sľúbené, že keď budete robiť manžel s manželkou, dostanete jeden barák. Koľko bytov, koľko izieb tam bolo, ja si to už nepamätám, ale presne bolo povedané, že dostanú barák. [...] Štát chcel tie baráky dokončiť a tých Cigánov zobrať, aby išli bývať do tých murovaných domov. Ale tým pádom, že sa podpíšu, že desať rokov od pridelenia bytu odrobia pre štátne lesy. Toto si pamätám. A mal o to záujem vtedy [R. F. – jeden z jolanských Romů], lebo on bol zamestnancom štátnych lesoch. A vždy ho okresný výbor komunistickej strany propagoval ako najlepšieho pilčíka. A on mal robiť taký nábor medzi tými ľuďmi, on mal byť ten zprostredkovateľ, že ich presvedčí, aby išli bývať do [Drevan]. A presne, tak to bolo. Zrušiť chajdy, zrušiť staré domy a zobrať ich do [Drevan], ale ja si myslím, že to nebolo za účelom zlikvidovať osadu, ako zle. Išlo o to, aby dostali lepšie bývanie. Lebo ja si pamätám, že v tých domoch, v tých barákoch bolo ako prvá zavedená električka a prvá zavedená voda. [...] To bolo strašne narýchlo budované a práve oni chceli si podchytiť tých ľudí, aby získali kmeňových zamestnancoch. Takže tá myšlienka bola dobrá. [...] Tak vtedy vlastne dalo by sa povedať, že sa do [Drevan] dostali Romáci aj z [jiné neďaleké vesnice], aľe naši, napriek tomu, že ten [R. F.] robil nejakého takého ako agitátora, jeho manželka nechcela ísť.“⁶³

6.1.3. Povodeň v roce 1974

Oficiální politika organizovaného rozptylu romského obyvatelstva, která si kladla za cíl dlouhodobou likvidaci „míst nežádoucího soustředění cikánů“ (Pavelčíková 2004: 88), skončila i vzhledem k celkové nepřipravenosti neúspěchem už v letech 1968–1969 (tamtéž: 87–94). Hlavním důvodem neúspěchu politiky „řízeného rozptylu“ byl dle Pavelčíkové fakt, že koordinace přesunu Romů ze Slovenska do českých měst měla spočívat na domluvě jednotlivých partnerských okresů. Problém však byl v jejich odlišných motivacích – zatímco se okresy v českých

⁶² Rozhovor s M. Z. nebyl zaznamenán na diktafon.

⁶³ Nahrávka č. 2015-07-03-01, rozhovor s J. B. (*1958), 3. 7. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

zemích přijímání Romů ze Slovenska spíše bránily, partnerské okresy na Slovensku často nastolenou politiku chtěly využít a „svévolně povol[ovaly] volný odchod romských rodin do českých zemí bez dohody s českými orgány nebo je směr[ovaly] do jiných než dohodnutých okresů, které je pak posíla[ly] nazpět.“ (Pavelčíková 2004: 91). „O celkovém zhroucení plánu na organizovaný rozptyl“, dle Pavelčíkové, „snad ještě výrazněji svědčí enormní rozsah živelných migrací, které nejen pokračovaly, ale rok od roku se neustále stupňovaly.“ (tamtéž: 93). K realizaci navrhovaného přesunu jolanských Romů v rámci kampaně „rozptylu“ nedošlo a romská osada v Jolanech stála dál, a to až do roku 1974. V témže roce zastihla Jolany silná povodeň, která téměř kompletně zničila dřevěná obydlí v osadě za řekou uprostřed obce:

„Dňa 18.7.1974 v obce bola pôvodeň de boli zobrahe ciganské domky a tak tiež niektoré aj poškodené a MNV bolo nútene týchto občanov dočasné úmiesť. Tieto boli úmiesťené v jednom rodinom domku ktory patri ŠL⁶⁴ a v tomto domku žije celkom 38. občanov. Pri vyhľadovanie obytovanie se zistilo, že niektoré rodiny by mohli sa odsťahovať to jedna do [Drevan] a jedna do Prikrej aj napriek ponúky MNV tieto sa neodstáhovali a byvaju od 18.7.1974 v tomto dome. Preto je žiadúce preveriť v tomto domu hygienu na koľko môže dojsť k vyskitnuti nejakej choroby.“⁶⁵

Že se ze strany MNV nemuselo jednat o hledání dočasného nouzového ubytování, ale o tendenci vystěhovat Romy z obce, napovídá zápis z diskuze pléna MNV v Jolanech dne 28. 8. 1974:

„Ďalej bolo v diskuzí poukazanó [...] o byvanie občanov ciganského pôvodu ktorym boli rodine domky zničené zaplavov a poškodené de tieto byvaju v jednom dome 38.občanov de po stranke hygieni nezodpovedá a tieto nemenia sa z tohto domku vystáhovať/pripade si opravid' poškodené domky/ Preto bude zapotrebnó z touto otázkom sa zaoberať a vesť týchto občanov k tomu, aby si vyhľadavali na iných obciach volne rod.domky a do týchto sa mohli odstehovať,

⁶⁴ Mělo by se jednat o dům „Štátných lesov“.

⁶⁵ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Preveriť hygienu v ciganskej osade.“, 1. 8. 1974.

preipade si zakúpiť stavebné pozemky a započat' z výstavbou rodinných domkov.“⁶⁶

Patrně bez ohledu na povodňové události (povodeň přišla 18. 7. 1974, citované usnesení je z 19. 4. 1974) vydává Rada ONV ve Svidníku prohlášení, ve kterém stojí, že:

„Svojim uznesením číslo 115/1974 zo dňa 19. apríla 1974 prejedнала plnenie úloh ktoré vyplývajú z uznesenia vlády SSR číslo 94/1972 a koncepcie a koncepcie schválenej R-ONV vo Svidníku číslo 141/72 medzi ciganskými obyvateľmi. Ako príloha k tomuto uzneseniu boli schálene pokyny – opatrenia na zabezpečovanie vyššia uvedených úloh v roku 1974: [...] prístup k vyhladnutiu stavebných lokalít pre výstavbu rodinných domkov v Stropkove, Ladamirovej, Svidníku, [Jolanech], Roztokach a Makovciach.“⁶⁷

K povodňovým událostem se váže i dopis adresovaný MNV v Jolanech, který je odpovědí na žádost Roma E. L. (syna výše zmíněného F. S., viz kapitola 6.1.2). Původní žádost se bohužel nepodařilo dohledat, její obsah však lze usuzovat z odpovědi, kterou cituji v plném znění:

„Výstavba rodinného domku v kat. úz. [Jolany] – odpověď

Tunajšiemu odboru výstavby a územného plánovania bol odstúpený Váš list adresovaný ÚV KSC týkajúci sa zabezpečenia stavebného pozemku a výstavby rod. domku v kat. území [Jolany].

Na základe toho dňa 31. októbra 1975 bolo prevedené tvaromiestne šetrenie, kde bolo zistené nasledovné:

- *V roku 1974 ste sa s rodinou odsťahoval do Čiech,*
- *Do tohoto času ste býval s rodinou u rodičov spolu so svojím bratom,*
- *Rodinný dom v ktorom bývali tri rodiny je vo vlastníctve Vášho otca,*
- *Za škody vzniklé povodňou boli finančné prostriedky poukazane rodičom,*

⁶⁶ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 1: „Zápisnica nájapísana na zasadnutí pléna miestného národného výboru v [Jolanech] dňa 28. 8. 1974.“, 28. 8. 1974.

⁶⁷ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Výstavba rodinných domkov pre občanov ciganského pôvodu.“, 22. 7. 1974.

- Na MNV v [Jolanech] nie je evidovaná Vaša žiadosť o pridelenie pozemku.

Pri spomenutom šetrení bola Vaša požiadavka preverená aj z hľadiska koncepcie osídlenie podľa ktorej obec [Jolany] je zaradená do sídiel nestrediskových vyššieho významu. Do týchto obcí je možné povoľovať výstavbu rodinných domkov len pre pracovníkov v poľnohospodárstve, lesnej prvovýrobe a pracovníkov v službach bydliska, len na základe výnimky komisie pre riadenie IBV pri B-ONV.

Kedže Vaše tunajšie zamestnanie je mimo okresu a týmto ani nespĺňuje podmienky pre udelenie výnimky, Vašu žiadosť nemôžeme kladne akceptovať.⁶⁸

Uvedený dopis je cenný s ohľadom na poválečnou migráciu Romů do Čech, ktorou budu sledovať nižšie (viz kapitola 8.1.2). Pro téma sledované v tejto kapitole je cenná i zmienka o výške diskutovaného zařazení obce Jolany do „koncepcie osídlení“. Na tomto mieste ovšem musím přiznat absenci dalších dat, na základě kterých bych byl schopný zhodnotit konkrétní možnosti výstavby v daném období (a to ani jiných sledovaných obdobích, ve kterých byly zamítány žádosti Romů o přidělení stavebního pozemku).

Dle dopisu se zdá, že E. L. se po povodni v roce 1974 odstěhoval do Hronova. Osudy dalších Romů po povodních ilustruje výpověď J. K., který se na základě představy o možnosti výstavby zděných domů naopak vrátil domů z Čech (viz kapitola 8.2.4). Než pak se svým otcem postavili dřevěný dům na místě původní osady, žili v dřevěných podnikových bytech v Drevanech. Výpověď opět dokresluje silný vztah jolanských Romů k jejich domovské obci a komunitě v ní:

„My jsme dělali na pile. Já, táta i máma. Tři lidi. A jak byla ta povodeň, v sedmdesátém štvrtém roce, vzala nám domy, všechno. No byl tam ředitel, uviděl, tři lidi zaměstnanci, ne? Tak nám tam dal byt. V [Drevanech]. A člověče, tam nám bylo dobře, člověče. [...] Tam jsme to měli až tak zařízený, všechno v pořádku, do práce jsme to měli blízko, co to pro nás bylo jít okolo obchodu na pilu, ne? Dřevo, říkám ti, dřevo jsme ani nemuseli objednávat, že si připraví dříví a tak. Tam ti stačilo, Hondzo, měl jsi velkou tašku, co sis každý den nosil v tašce,

⁶⁸ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Výstavba rodinného domku v kat. úz. [Jolany] – odpoveď“, 4. 11. 1975.

tak jsi měl dřeva dost. Bydleli jsme tam pár metrů od pily, no. Jenomže, ještě co... Táta pořád... protože ještě žily jeho dvě sestry, víš? Moje tety. A byly tady u nás. A táta ne, že on tam v [Drevanech] nebude, že jde do [Jolan]. Já říkám: ‚Prosímte, dej si přece pokoj, máš kde bydlet, tak co chceš?‘ A tam u hospody akorát začali dělat ty bytovky, ne? V [Drevanech]. Ty bytovky od pily. Ředitel mi takhle říká, protože já jsem ve fabrice dělal mistra, říká mi: ‚Janko nechod' nikde, staviame bytovku. Tu z barakoch sa presťahuješ do bytovky.‘ Říkám tátovi, přesvědčuju ho a tak. Ale co, ne, koupil dům od gádža v [Drevanech], to dřevo jako na hranoly, víš? No? Koupili, přišli, postavili tady dům. Hotovo. Ne. Musel jsem jít pryč i já a hotovo. No co nadělám. Oni jenom v [Jolanech]. Oni nejsou zvyklí jít...“⁶⁹

6.1.4. Další přesuny Romů v rámci okresu po povodni v roce 1974

Po povodních byly domy na místě původní osady znovu vybudovány, resp. opraveny. Povodeň tak z dlouhodobého hlediska s existencí osady výrazně neotřásla a stejně tak pokračovaly i pokusy Romů o mobilitu mimo ni. L. V. se v roce 1979 stal druhým z Romů, kterému se podařilo získat dům v neromské části vesnice. Jeho případu se budu věnovat níže. V osmdesátých letech pak

⁶⁹ Nahrávka č. 2015-06-02-01, rozhovor s J. K. (*1953), 2. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „Amen kerahas pre pila. Me, o dad, the e daj. Trin džene. A sar esas kodi povodňa, v sedmdesat štvrtom roku, o khera amenge il'a, savoro. No, o rjad'iteľis kodoj sas, dikhl'a trin džene zamestnanci, na? Ta diňa kodej bitos. [Drevaňate]. A čoveče, kodoj amenge mištes sas čoveče. [...] Až avka zarjadzimen amenge sas, savoro mište, andre buti pašones amenge sas, so amenge kodej, khatar e skl'epa ke pila te džal, na? No kodoj pašones sas. Kašta, phenav, kašta aňi na kamp'lahas amenge e objedňikerel, že kaj te richtinel kašta, kada. Kodoj stačind'a tuke, Hondzo, sas tut bari taška. Are taška, so tuke sako gives hordinehas, ta sas tut dost kašta. Paru metri kodoj la pilatar bešahas, no. Že ča, mek ča so. O dad furt... bo mek dživnas leskere pheňa, duj džeňa, džanes? O teti mindre. A kadaj sas paš amende, na? [Jolaňate]. [...] No a sas phure Romňija, imar, kada, na? No a ta paš amende sas. A o dad na, bo jov kodej [Drevaňate] na ela, bo jov džal [Jolaňate]. A phenav: ‚Roma, sem de tuke pokojos, hin tut kaj te bešel, so kames?‘ A začňinde te kerel kodoj paš e karčma kola bitovki, na? [Drevaňate]. Oda la pilakeri. Phenel o rjad'iteľis kavka, pre mande na, bo me kerás majstros pre fabrika. A phenel mange: ‚Janko nechod' nikde, staviame bytovku. Tu z barakoch sa presťahuješ do bytovky.‘ Phenav le dadeske, presvedčínav les, kadava. Ta kaj, na, cind'a le gadžestar [Drevaňatar] kher, kola kašta kaj za hranoli, džanes? No? Cinde, avle, thode kadej o kher. Hotovo. Na. Mušind'om te džal the me het a hotovo. No ta so kerava. Jon ča [Jolaňate]. Jon nane sikhade te džal...“

z jolanské osady odcházejí další lidé. Někteří muži se odstěhovali do rodné obce své partnerky (většinou ve vesnicích svidnického okresu), část rodin odešla v roce 1986 do podnikových bytů v Drevanech⁷⁰ (jak původně navrhoval MNV v Jolanech), a dala tak základ pozdější tamní romské koncentraci na kraji obce (spolu s Romy z jiných vesnic).⁷¹ Ve stejném roce se ještě podařilo rodině jolanského Roma K. H. odkoupit dům ve vesnici sousedící s Jolanami. V té době dostávali Romové při snaze o zajištění bydlení mimo osadu finanční podporu v rámci centrální politiky „likvidace romských osad“ a K. H. tímto způsobem dostal za zbourání vlastní dřevěné „chatrče“ příspěvek 40 000 Kčs. Jeho přítomnost ve vedlejší vesnici část Neromů nesla nelibě, oficiální protesty prý trvaly asi půl roku, než si vesničané zvykli.⁷²

Neromská zastupitelka J. B.⁷³ v diskuzi na zasedání pléna MNV v Jolanech v říjnu roku 1987 připomněla nutnost pokračovat v nastolené politice:

„V správe bolo spomínané, že je zburaná jedna ciganská chatrč. Bude treba aj naďalej operatívne pokračovať pri likvidácii ďalších chatrčí po odsťahovaní ďalších ciganov do riadnych bytov.“⁷⁴

⁷⁰ Dle výše uvedené výpovědi J. K. měla jejich výstavba probíhat přibližně v polovině sedmdesátých let.

⁷¹ Nahrávka č. 2015-06-02-01, rozhovor s J. K. (*1953), 2. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

⁷² Nahrávka č. 2015-07-18-02, rozhovor s K. H. (*1955), 18. 7. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

⁷³ Stojí za zmínku, že stejná žena se začátkem nového tisíciletí stala starostkou Jolan a výrazně se zasadila o výstavbu bytovek na místě tehdejší osady. K tomu viz dále.

⁷⁴ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 1: „Zápisnica zo zasadnutia pléna MNV v [Jolanech], konaného dňa 24. 10. 1987 v zasedačke MNV.“, 24. 10. 1987.

Hned v říjnu následujícího roku opět podali zástupci čtyř romských rodin⁷⁵ žijících v osadě žádost o přidělení stavebního pozemku ve shodném znění.⁷⁶ V žádosti vyjádřili touhu stavět rodinný dům přímo v Jolanech:

„Žiadam Miestny národný výbor v [Jolanech] o pridelenie pozemku na výstavbu jednorodinného domu. Na základe toho, že v súčasnosti bývam vo veľmi zlých stiesnených podmienkách s mnohopočetnou rodinou, ktoré sú aj hygienicky závadné, rozhodol som sa pre individuálnu výstavbu rodinného domu. Postaviť rodinný dom by som chcel v [Jolanech], nakoľko mám v blízkosti aj výhodné pracovné podmienky. Za kladné vybavenie mojej žiadosti ďakujem a ostávam s pozdravom.“⁷⁷

Na tuto žádost MNV obratem zaslal zápornou odpověď s odůvodněním, že „MNV v súčasnosti nemá pozemky na výstavbu rodinných domov“, a s doporučením „riešiť [žádost] formou kupy pozemku od niektorého občana.“⁷⁸

Na uvedených archivních materiálech z fondu MNV v Jolanech, které se týkají postojů lokálních aktérů vůči existující romské osadě v Jolanech, jsem chtěl ukázat zakotvenost teritoriální hranice mezi Romy a Neromy v obci. Jak již jsem uvedl výše, lze vyzorovat kontinuální snahy tří hlavních aktérů. Okresní NV vyvíjel tlak na místní NV ohledně vyřešení přítomnosti „nežádoucí“ romské osady, mnozí z řad Romů se na druhé straně dožadovali přidělení stavebního pozemku v intravilánu obce. Místní NV v tomto kontextu zastupovalo zájmy neromských vesničanů a „likvidaci“ romské osady se snažil řešit bez toho, aniž by narušil existující hranici mezi romskou osadou a neromskou částí vesnice. Kromě snah přesídlit Romy do českých zemí, resp. do okolních vesnic, měla být případná výstavba domů pro Romy v rámci Jolan v podstatě zachováním koncentrace

⁷⁵ V tomto případě se jedná o zástupce rodin, které žádaly o stavební pozemek v obci poprvé. Všechny čtyři rodiny žijí dodnes v bytovkách na území původní romské osady. Mezi žadateli byl i výše citovaný J. K..

⁷⁶ Podrobnosti k okolnostem sepsání a podání této žádosti nemám.

⁷⁷ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Žiadosť o pridelenie pozemku na výstavbu rodinného domu“, 7. 10. 1988; 12. 10. 1988.

⁷⁸ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Odpoveď na žiadosť o pridelenie pozemku na výstavbu rodinného domu.“, 24. 10. 1988.

romských obydlí, a to navíc s přesunutím na okraj obce (viz výpovědi J. K. a M. Z. – kapitola 6.1.2). Snad spíše okrajově je zajímavé sledovat i způsob argumentace, který dokresluje odlišné zájmy místního NV v Jolanech a jolanských Romů v osadě: MNV chtělo vystěhovat Romy z osady do Drevan s odůvodněním, že v Jolanech stejně není práce a Romové musí pěšky docházet za prací právě do této vesnice. Naproti tomu Romové požadovali stavební pozemek v Jolanech s odůvodněním, že mají v blízkosti obce výhodné pracovní podmínky (v obou případech se jednalo o práci v Drevanech, viz též výpověď J. K.: „máme tady práci pod nosem“). MNV v Jolanech (resp. ONV) navíc nekontroloval jen potenciální pohyb Romů mimo romskou osadu, ale současně i pohyb cizích Romů do ní (srov. s kategorií „cizí Romové“ – Hübschmannová 1998: 234). Romští žadatelé-muži, kteří přišli do Jolan z jiných vesnic, byli odkazováni k žádosti o pozemek ve své domovské obci. Kontrolována byla i přítomnost Romů, kteří se navrátili z Kojetína po přesídlení celé romské komunity z Kapišové. Pozdější reflexe jolanských vesničanů potvrzují silnou motivaci místních Romů pro setrvání v obci. Výpovědi ale zároveň ukazují snahu nevnímat vyjednávání místa Romů v rámci obce nijak konfliktně. Dotázané neromské vesničanky o plánovaném přesídlení Romů do českých zemí nevěděly. J. K., jeden z mála jolanských Romů, který měl možnost si dané období více pamatovat, konfliktnost rovněž nepřipouštěl. Bývalá starostka J. B. dokonce zdůraznila, že plánované stěhování Romů do podnikových bytů v Drevanech rozhodně provázely dobré úmysly.

Sadílková si všímá, že v romistické literatuře je kritizována politika rozptylu vedle její protizákonnosti i z důvodu bezohlednosti k socio-kulturním specifikám Romů (Sadílková 2016: 164). Naproti tomu připomíná, že politika vůči romským osadám neselhávala na úrovni socio-kulturní odlišnosti Romů, ale na politikách místních NV jakožto strážcích lokálních hranice mezi Romy a Neromy (tamtéž: 162–163). V tomto kontextu je zajímavé, že samotní jolanští Romové (zde reprezentováni výpovědí J. K., ale uvidíme to i dále) reflektují existenci hranice mezi romskou osadou a neromskou částí vesnice právě na základě vlastních (vrozených) socio-kulturních specifik, což lze vnímat v kontextu „fanonovského“ tématu internalizace poníženého postavení a podílení se na vytváření „nerovné harmonie“.

6.2. Romové „mezi gádži“ v Jolanech

Obrázek č. 1. Rozmístění romských obydlí v obci.⁷⁹

Přes takto silně zakořeněnou teritoriální hranici bydlely v době mého výzkumu tři z romských rodin v domech ve vesnické zástavbě. Jak bude patrné z následující kapitoly, jejich případy ale spíše potvrzují obtížnou realizaci mobility z romské osady do neromské části obce. Vedle ilustrace hluboké zakořeněnosti teritoriální hranice chci v následné kapitole ukázat dopady takové mobility jednotlivých rodin na jejich sociální status v rámci místní romské komunity, ale i celé vesnice.

6.2.1. Příklad rodiny P. L.

⁷⁹ Satelitní snímek obce Jolany, zdroj: Esri, DigitalGlobe, GeoEye, Earthstar Geographics, CNES/Airbus DS, USDA, USGS, AeroGRID, IGN, and the GIS User Community.

První rodina (na obrázku č. 1 pod písmenem „A“) přišla k pozemku v obci koncem 60. let díky financím z pojistky za úraz v továrně na pile. Jednalo se o rodinu výše zmiňovaného P. L., který byl od začátku šedesátých let aktivní v žádostech o přidělení stavebního pozemku v obci (dle archivních materiálů se o bydlení v neromské části obce ucházel minimálně v letech 1961 a 1963). Samotná koupě pozemku byla umožněna díky sporu dvou neromských vesničanů a prodej pozemku „cikánovi“ měl být formou pomsty jednoho z nich. Na výstavbu domu vzpomněla starší Romka H. L., která ve sledované době žila v Jolanech:

„Starý [P. L.] se kamarádil s gádžem. No a ten gádžo mu to potají prodal. No a gádžové se to dozvěděli. Co vybral základy, gádžové šli v noci a zahazovali mu to. Všechno mu zahazovali. Gádžové ho i zmlátili. [...] Pořád na něj vyskakovali, že ho zmlátí a taky ho zmlátili. No ale on si stál za svým a postavil si dům. Když už to vyzdil, to přišli gádžové ze [Sřivan] a ti mu to vyzdili, udělali. Už [jolanští gádžové] nedělali nic. Přikryli ten dům a gádžové už dali pokoj. Tak si udělal a tak tam bydlí. No a ti ostatní Romové nemají kde postavit, tak tam [v osadě] bydlí pořád.“⁸⁰

Narativ o prvním Romovi, který si chtěl postavit dům v neromské části obce, „gádžové“ ho mezi sebe nechtěli pustit, a tak mu zasypávali základy, byl mezi obyvateli Jolan obecně sdílený. V podobné verzi mi ho vyprávěli romští i neromští vesničané. V tomto kontextu je zajímavá opět výpověď bývalé starostky J. B., která takto vystavěný narativ odmítla. Jak popíšu níže, za působení starostky J. B. byl realizován projekt výstavby „obecních bytů nižšího standardu“ pro Romy. Samotná J. B. se o realizaci projektu velkou měrou zasadila a dostala za ni i cenu za přínos romské komunitě na lokální úrovni. V souvislosti s mediální pozorností byl předkládán obraz příkladných vztahů mezi Romy a Neromy v obci a J. B. se takové linie držela i ve vyprávěních, která se mnou sdílela v době výzkumu. Dle J.

⁸⁰ Nahrávka č. 2015-04-13-01, rozhovor se H. L. (*1931), 13. 4. 2015, Drevany, vedl Jan Ort. Originál: „*O phuro [P.] sas le gadžeha kamaratos. No a koda gadžo leske čoral bikend'a. No a o gadže pen dodžanle. So kidelas o zakladi, o gadže džanas raři, začhivnas leske. Sa začhivnas. Tosara avelas, kidelas avri, palik raři leske začhivnas. The marde les o gadže. [...] The andro mariben andre leste chutkernas, the marde les. The thod'a pre peskero, že peske kerd'a kher. Sar imar murind'a avri, avile o gadže [Sřiveňatar] leske murinde avri, kerde., Imar [o gadže] na kernas nič. Priučharde o kher, imar dine smirom o gadže. The kerd'a peske the bešel kodoj. No a kale Romen nane kaj te kerel, ta kodej [pre vatra] bešen furt.*“

B. tak P. L. dostal, jakožto zaměstnanec „pily“ v Drevanech, v druhé polovině šedesátých let materiál na výstavbu domu. Vzhledem k tomu, že „štátné lesy“ žádné pozemky v Jolanech nevlastnily, musel si sehnat pozemek od soukromníka.

„Štátné lesy tu v intravilane nevlastnili nič. A [P. L.] chcel si postaviť. Dostal rezivo, ale s tým, že mu povedali: ‚Tak áno, aj tvoja manželka bude zamestnaná.‘ Ale musel si kúpiť od súkromníka pozemok. Nemal ľahkú kúpu pozemku. To bol obrovský boj. [...] Já si to pamätám, už, hej? To ten rod [R.] sa pohádal, pobili sa, až nakoniec urobili nejakú výmenu. A prečo práve ten [R.] predal? Lebo jeho syn robil učiteľa a bol už nejaký nomenklatúrny káder OV KSS, predsa bol učiteľ, tak on dostal straníckú úlohu, aby jeho otec predal [P. L.] pozemok. Lebo nikto iný nechcel predať. Však u nás vlastne to družstvo vzniklo v sedemdesiatom štvrtom, v sedemdesiatom tretom roku, keď sme podávali zeme, hej, a role, aby sa tu spoločne gazdovalo, takže nikto nechcel predať nejakú záhradu, čo ste mali na rovine a v dedine, pri ceste. Ale práve, práve ten syn, [D. R.], on dostal stranícku úlohu, aby jeho otec predal pozemok.

A nebylo v tom i trošku, že to byl první Rom, kterej jde bydlet mezi gádže, a že gádžové si nechtěli pustit moc Romy mezi sebe?

Ne, ne, ne. Ne, ne. V tom pozemku mal jednu čiastku ten [T.], lebo oni boli bratia. Jeho svokor bol [R.] a ešte tam kde býva [Š.], tam isto býval [R.]. Oni boli traja bratia. V tom [pozemku] kde [M. L. (syn P. L.)] teraz je zbudovaný, oni mali jednu tretinu, každý, hej? Čiže ten [R.], čo chcel [P. L.] toto predať, musel s nimi urobiť výmenu. A musel s nimi urobiť takú výmenu pozemku, že budú spokojní. Tak oni neboli spokojní, lebo vždy to bolo niekde navrchu, nebolo to na prístupnom mieste, tak im musel dať viacej.“⁸¹

Znovu připomínám, že není mým cílem pátrat po opravdovém jádru sporu jolanských vesničanů ohledně koupi pozemku P. L.. Daleko zajímavější je dle mého sledovat dílčí ideologie, které jednotlivé výpovědi odkrývají. Navíc, během výzkumu jsem se přesvědčil, že takové dílčí ideologie se nemusely lišit s ohledem na postoje jednotlivých obyvatel Jolan, ale mohly se lišit i u stejného vesničana s ohledem na daný kontext. Někteří Romové tak jednou vyprávěli o harmonických vztazích a rovnosti, aby jindy, třeba i ve stejném rozhovoru, poukázali na zakořeněnou nerovnost. Stejně tak výpověď J. B. zastupuje tendenci

⁸¹ Nahrávka č. 2015-07-03-01, rozhovor s J. B. (*1958), 3. 7. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

jolanských vesničanů prezentovat vztahy mezi Romy a Neromy jako harmonické a na druhé straně obecně přijímaná interpretace (ze strany Romů i Neromů) stejné události v intencích interetnického konfliktu ukazuje na snadnou představitelnost takového sporu.

6.2.2. Příklad rodiny L. V.

Druhá rodina (na obrázku č. 1 pod písmenem „B“) koupila dům v roce 1979. Jednalo se o rodinu výše zmíněného L. V., který těsně před začátkem mého výzkumu zemřel (dle archivních materiálů se o bydlení v neromské části obce ucházel minimálně v letech 1966 a 1968). V době mého výzkumu žila v domě O. V. (vdova po L. V.), její syn si přistavěl na stejném pozemku zděný dům (ten je na fotce pod písmenem „B“, ze dvou označených domů ten dále od centra obce). Podle části romských i neromských vesničanů neměl být původní prodej tohoto domu a pozemku romské rodině doprovázen žádným konfliktem. Neromská vesničanka P. G. to odůvodnila umístěním domu samotného:

„Tam už nebyl nikto z tej rodiny, že im bylo už jedno, komu dajú. Keby to bylo dakde tak, že v strede obce, tak to by to možno nezrobili.“⁸²

Naproti tomu H. L. vzpomněla na okolnosti prodeje a připustila nevoli ze strany neromských vesničanů:

„Tak ta holka se vdala do Čierného. Ta z toho domu. Její otec zemřel, i máma. No a dům nechali napsat na ni. No a ona měla už dům v Čierném. On [otec L. V.] měl peníze, on měl takovou ženu [...], že skládala korunu ke koruně. Do práce chodili do do fabriky a [ona] dávala peníze na stranu. No a tak si koupil ten dům, synovi. Tomu, co teď zemřel. No a on [otec L. V.] bydlel tam nahoře, jak bydlí Romové. A jemu koupil dům tady dole. Ten zděný. Tak se [k němu] takhle dostal. Gádžové nechtěli, ale dal peníze, tak už dům přepsali na něj, tak tam zůstal.“⁸³

⁸² Nahrávka č. 2015-06-12-01, rozhovor se D. G. (*1950) a P. G. (*1950), 12. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort

⁸³ Nahrávka č. 2015-04-13-01, rozhovor se H. L. (*1931), 13. 4. 2015, Drevany, vedl Jan Ort. Originál: *„Ta e rakli gejla romeste Čornate. Andal koda kher. O dad lakero muľa, the e daj. No a o kher dine pre late te pisinel. No a la kher sas Čornate. [...] Les sas o love, kajsi les sas romni, [...] že sthovlas koruna pre koruna. Andre buť phirnas andre fabrika a o love odthovlas. No a peske cind'a koda kher, le čhaske. Kaleske, kaj akana muľa. No a jov bešelas,*

6.2.3. Příklad rodiny F. M.

Třetí rodina (na obrázku č. 1 pod písmenem „C“) se přistěhovala ze sousední obce (ovšem s existujícími příbuzenskými vazbami na jolanské Romy). Rodina manželů F. M. a S. M. dle vlastních slov dostala dům do pronájmu v roce 1982 od *Štátnych lesov*.⁸⁴ Bydlela v něm až do roku 1988, kdy se odstěhovala do vedlejší vesnice. Tam dělal F. M. topiče ve škole. Od roku 1996 pak jezdil za prací do Čech, kde si měl vydělat nějaké peníze. V roce 2004 se dozvěděl, že chátrající dům, ve kterém před rokem 89 v Jolanech bydlel, je na prodej. Podle jeho slov ho chtělo koupit více jolanských neromských vesničanů, ale on měl jako poslední plátce nájmu přednostní právo ke koupi. K našetřeným penězům požádali se ženou o půjčku a přednostního práva využili.⁸⁵

Uvedené příklady romských rodin, kterým se podařilo sledovanou hranici překročit, však spíše stvrzují její zakořeněnost. Ukazují, že bydlení v neromské části Jolan bylo pro Romy historicky možné dosáhnout pouze za velmi specifických okolností. Překážkou byla především vlastní ekonomická situace jednotlivých romských rodin, neochota neromských vesničanů pustit Romy do vesnické zástavby, ale i lokální politika vůči Romům.

6.3. Výstavba „obecních bytů nižšího standardu“

Řešení evidentně nevyhovujících bytových podmínek Romů v osadě pokračovalo i po roce 1989. Za působení starostky J. B. byl v roce 2003 zaveden v osadě vodovod i elektřina. Do té doby byla jediným zdrojem vody jedna studna a romská obydlí byla napojena nelegálně na obecné veřejné osvětlení. V roce 2004 pak především díky aktivitě stejné starostky začala realizace projektu na výstavbu „obecních bytů nižšího standardu“ na místě původních dřevěných chatrčí. V roce 2006 tak bylo postaveno celkem osm bytů ve dvou bytových blocích. Na projektu

[otec L. F.], kodoj opre, kaj o Roma. No a leske cind'a kadej kher tele. Koda murimen. Ta pes kavka dochudňa. O gadže na kamenas, aľe diňa o love, ta imar o kher prepisinde pre leste, ta ačhiľa kodoj.“

⁸⁴ Podrobnější okolnosti získání takového podnájmu mi jsou neznámé.

⁸⁵ Nahrávka č. 2015-04-17-01, rozhovor s F. M. (*1960) a S. M. (*1960), 17. 4. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

byli zaměstnání Romové samotní, dle projektové smlouvy si práci na výstavbě bytů odpracovali dvacet procent jejich ceny a po třiceti letech placení nájmu od data kolaudace pak mají tyto byty připadnout do jejich úplného vlastnictví.

Jak jsem uvedl výše, tehdejší starostka J. B. dostala za realizaci celého projektu ocenění za přínos pro romskou komunitu (viz kapitola 6.2.1). Výstavba bytovek byla i značně medializována a interetnické vztahy v obci v rámci medializace prezentovány jako příkladné. Dle výpovědí jolanských obyvatel však nebylo přijetí realizace takového projektu jednoznačně kladné. J. B. reflektovala tehdejší postoj neromských vesničanů:

„A jak mi tí ľudia, bieli, mne osobne podkopovali nohy vtedy, lebo idem niečo robiť pre Rómoch. [...] No, ja by som povedala tak vám, že dodnes sa ľudia poniektorí s tým nezmierili. Že štát dal peniaze pre Rómoch. Dodnes sa nezmierili.“⁸⁶

Podobné reakce se prý objevovaly ze strany Romů, kteří již v té době žili ve vesnické zástavbě:

„Romové co bydleli [ve vesnické zástavbě]...“

Že či nebolo im ľúto? Boli chvíle, že hej... poviem pravdu. Ale boli to len také miesta, keď sa sťahovali. Ten pocit, keď už išli do toho nového prostredia, hej? A išli a skúšali. Kohútiky, vécko, teplá voda... hej? A potom to nejak akože utíchlo. Ale sem tam, keď sme robili na tých obecných službách: ‚Hej, vy ste dostali zadarmo a my sa musíme starať,‘ hej, také veci.“⁸⁷

Samotní obyvatelé romské osady pak nové bydlení hodnotili pozitivně, i když, jak vzpomíná jeden z nich F. K., Romové současně „brečeli po starých domech“.⁸⁸ Podobné hodnocení výstavby bytovek, které uvádí J. B., jsem zaznamenal já během svého pobytu v Jolanech. Nadto ale neromští obyvatelé Jolan (ale podobnou reflexi jsem zaznamenal i od jednoho z Romů, kteří žijí ve vesnické zástavbě) připomínali, že realizace projektu byla důležitá z hlediska

⁸⁶ Nahrávka č. 2015-07-03-01, rozhovor s J. B. (*1958), 3. 7. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

⁸⁷ Nahrávka č. 2015-07-03-01, rozhovor s J. B. (*1958), 3. 7. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

⁸⁸ Nahrávka č. 2015-04-11-01, rozhovor s F. K. (*1987), R. K. (*1988) a D. V. (*1947), 11. 4. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

reprezentativnosti obce. Turisti tak prý nemusí k místnímu dřevěnému kostelu, který je do obce přitahuje, chodit okolo nedůstojných dřevěných chatrčí.

Na výstavbě bytovek jsou však zajímavé dva základní momenty. Připomeneme-li si předchozí postoje MNV vůči řešení bytové otázky Romů v Jolanech, zjistíme, že výstavba bytovek na místě původní osady je v souladu s kontinuálním hájením hranice mezi romskou osadou a neromskou částí vesnice. Je pravdou, že nebyl realizován některý z plánů výstavby nové romské koncentrace na okraji obce, a Romové si tak zachovali svoje postavení uprostřed obce, které výše hodnotil pozitivně J. K. (viz kapitola 6.1.2). Výstavba bytovek však přesto zakonzervovala sídelní strukturu obce, a to tím spíše, že Romové jsou k jednotlivým bytům vázáni jejich postupným splácením až do roku 2036, kdy mají připadnout do jejich úplného vlastnictví. Vzhledem ke zpřehlednění romské osady, které přinesla výstavba dvou bytových bloků, pak navíc podléhalo její případné rozšiřování daleko větší kontrole, než tomu bylo v případě různě velkých a nepravidelně rozmístěných romských obydlí v osadě dřívější. Přesvědčil se o tom i T. K., který se chtěl v osadě nastěhovat do dřevěného přístavku k již postaveným bytovkám, jehož výstavba mu však byla ze strany obce zakázána. Nakonec se tak odstěhoval do vedlejší vesnice. Právě výstavba omezeného množství bytů byla některými vesničany reflektována jako promyšlené preventivní opatření proti pozdějšímu rozšiřování osady. Bývalá starostka J. B. však uvedla, že rozsah výstavby byl samotným zadavatelem projektu striktně omezený na 64m².⁸⁹ Bez ohledu na motivace je ale výsledný efekt projektu takový, že romská osada byla zakonzervována ve velikosti osm bytů a mnozí mladí Romové se později z nedostatku prostoru stěhovali mezi Romy do okolních vesnic (k tomu viz dále).

Výstavba bytovek rovněž zásadním způsobem promluvila do sociální stratifikace romské komunity. Vnější statusové znaky, které byly do té doby reprezentovány odlišnou velikostí, kvalitou i zařízením jednotlivých obydlí, byly takovouto výstavbou unifikovány. Snad není náhodou, že jediný, kdo se výstavbě bytovek bránil, byla B. K., jejíž bydlení v osadě bylo obecně hodnoceno jako nejkvalitnější. To reflektovali v době mého výzkumu i neromští vesničané – D. G.

⁸⁹ Nahrávka č. 2015-07-03-01, rozhovor s J. B. (*1958), 3. 7. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

v rozhovoru se mnou potvrdil, že dům B. K. byl jediný z domů v tehdejší romské osadě, o kterém se uvažovalo, zda ho nezachovat. K tomu ale nedošlo a výstavba dvou identických bytových bloků zapříčinila do jisté míry vnější homogenizaci romské komunity žijící v osadě.

6.4. Motivace opustit osadu

V roce 1987 v diskusi o bourání „cig. chatrčí“ na plénu MNV v Jolanech prohlásil J. S., který byl v té době romským zastupitelem:

„Aj my cigani sme pomahali pri buraní chatrče. Ved' aj my chceme žiť kulturnejšie.“⁹⁰

Formuloval tak jednu z motivací Romů k výstavbě vlastního rodinného domku, o kterou se mnozí z nich pokoušeli. V tomto ohledu hodnotí mnozí z nich pozitivně výstavbu bytovek v roce 2006, která místním Romům zajistila důstojnější bydlení spolu s tekoucí vodou, splachovacím záchodem a sprchou. Jak jsem již uvedl, existence romské osady jako symbolicky i teritoriálně vymezeného prostoru však přetrvala a spolu s ní i snahy jejich obyvatel vysvěhovat se mimo ni. Romové vedle zlepšení materiálních podmínek reflektovali v souvislosti s výstavbou bytovek zhoršení vztahů v rámci komunity a pojmenovávali pokles vzájemné solidarity v rámci romské komunity. Nadto, jak jsem uvedl výše, vnější unifikace kvality bydlení do velké míry smazala dříve viditelnou socioekonomickou stratifikaci romských rodin žijících v osadě, a mohla tak podpořit jejich motivaci zviditelnit svůj vyšší status právě pohybem mimo ni.

Při formulaci motivace mobility mimo osadu místní Romové rovněž uváděli, že se s životem v této osadě pojí specifické mechanismy sociální kontroly, které mají negativní dopad na možnost pozitivně vnímané socioekonomické mobility jedinců. Takové vnímání, které souvisí s internalizací negativního hodnocení romského prostředí jakožto prostředí „nepodnětného“, lze ilustrovat

⁹⁰ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 1: „Zápisnica zo zasadnutia pléna MNV v [Jolanech], konaného dňa 24. 10. 1987 v zasedačke MNV.“, 24. 10. 1987.

výpovědí F. K., který argumentoval výchovou dětí. Na příkladu rozhovoru s F. K. budu ilustrovat reflexi hranice mezi osadou a zbytkem vesnice i dále.

„Nám by strašně pomohlo, kdyby Romové byli více vzdělaní. To by nám strašně pomohlo. [...] Takhle jsme na té podělané osadě, děti přijdou ze školy, svléknou se a hned ven, blbosti. Stačí, aby mezi deseti bylo jedno hloupé dítě. Může být devět chytrých dětí a desáté hloupé – všechny budou hloupé.“⁹¹

Jak ukážu i dále, vnímání špatného vlivu prostředí osady na romské děti koresponduje s internalizací hodnotící škály, na které byli na jedné straně Romové (respektive romské prostředí) asociováni se špatným přístupem k výchově dětí, vzdělání a práci hodnotící škálou, na straně druhé pak „gádžové“ (respektive „gádžovské“ prostředí) asociováni se schopností vést spořádaný život, symbolizovaný mj. ekonomickým zajištěním. Takovou hodnotící škálu ilustruje i další výpověď F. K., která je zajímavá v kontextu výše popsané politiky „rozptylu“ (viz kapitola 6.1.2), ale i diskutovaného zakonzervování lokální sídelní struktury skrze výstavbu bytovek:

„Já kdybych byl takhle na vládě, já bych zrušil ty osady. Tak udělali tyhle bytovky. Co? Vylepšili něco? Tak udělali ty bytovky, ale pořád na jednom místě, pořád na osadě. Tak udělám jeden dům tady, jeden dům tady, i kdyby to mělo být po dvou domech. [...] Takhle kdyby Romové jenom rozstrakaní. Jenom rozstrkaní kdyby tak byli, já věřím tomu, že by bylo líp.“⁹²

Internalizace vnímání existence romské osady jako nežádoucí koncentrace a nepodnětného prostředí došla tak daleko, že F. K. sám navrhoval jejich řízenou

⁹¹ Nahrávka č. 2015-05-11-03, rozhovor s F. K. (*1987) a P. F. (*1992), 11. 5. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „*Amenge strašne pomozind'ahas, že te bi ulahas o Roma buther vzd'elimen. Strašne bi amenge pomozind'ahas. [...] Kavka sar amen sam pre kodi vatra zkurveno, aven khere o čhave andal e škola, čhiven pen tele, avri, chujovini. Stačinel jekh dilino čhavoro ča mi jel maškar o deš džene. Mi jen eňa gođaver čhavore a dešto jekh mi jel dilino kar - savore hine diline kara.*“

⁹² Nahrávka č. 2015-05-11-03, rozhovor s F. K. (*1987) a P. F. (*1992), 11. 5. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „*Me bi te ulomas kavka pre vlada, me bi zrušind'omas kala osadi. Ta kerde kala bitovki. So? Vilepšinde dareso? Te kerde kala bitovki, ale furt pre jekh than, furt pre vatra. Ta kerav jekh kher kada, jekh kher kada, choc po duj khera. [...] Kavka te ulahas o Roma rozčhivkerde, ča. Ča rozčhivkerde te ulehas, me paťav koleske, že ulahas feder.*“

likvidaci. Taková výpověď jednak dokresluje fakt, že motivace dostat se mimo osadu nebyla naplněna materiálním zajištěním v podobě zděných bytů, současně však byla samotná výpověď doprovázena bezvýchodností vlastní situace v osadě, v rámci které F. K. nepřímo volá po řízeném zásahu centrální politiky.

6.5. Reflexe hranice

To, jak bylo obtížné v minulosti překonat hranici mezi bydlením v osadě a bydlením ve vesnické zástavbě, jsem detailněji popsal výše (kapitola 6.1). V podobných intencích se pohybovaly výpovědi romských i neromských vesničanů i při reflexi možnosti překonání této hranice v době mého výzkumu. Jednou ze základních překážek byl samotná neochota Neromů nechat Romy bydlet v běžné vesnické zástavbě. I v případě, že byl konkrétní člověk ochoten někomu z Romů nevyužívaný dům a pozemek prodat, byla silnější solidarita mezi neromskými vesničany, která počítala s udržením zavedené hranice. Takovou solidaritu popsala neromská vesničanka P. G.:

„Tak napríklad my máme pozemok na predaj, medzi dvoma domami. No a určite by sme nedali Roma. Nie kvôli tomu, že nechceme to prodati Romum, ale kvôli tomu, že toti by si nepriali a človek nechce mať zlé vzťahy v také malé dedine. Že tak je, bo Rom je len Rom.“⁹³

Bývalá starostka obce J. B. však do perspektivy hranice mezi Romy a Neromy vnesla novou hranici, tentokrát mezi jolanskými starousedlíky a pozdějšími přistěhovalci. Její výpověď tak opět koresponduje s výše popsaným narativem dobrých vztahů, ze kterého ale tentokrát vyloučila právě jolanské přistěhovalce:

„Pokiaľ je ten človek rodom z [Jolan], tu sa narodil, tu žije, tak určite by ten pozemok [Romům] predal. Ale vzhľadom k tomu, že v každom druhom dome už je nejaký človek, čo nemá s rodom [Jolan] nič spoločné – kúpil, dostal darovaním, jeho manželka lebo manžel sa tu nenarodili, sú zďaleka – nieexister. Nieexister. Ja vám poviem tak, že keď ešte za starostovania, ja som mala problémy v obci riešiť susedské vzťahy. Ten bol, žil celý život robil v [Jolanech],

⁹³ Nahrávka č. 2015-06-12-01, rozhovor se D. G. (*1950) a P. G. (*1950), 12. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

tu sa narodil a má suseda prisťahovalca – nieexister. Hnusné vzťahy. Rozumiete.“

J. B. navíc upozornila, že ve většině případů je dohoda mezi neromskými vesničany přímo nutná (a těžko představitelná), a to vzhledem k nevyspořádanému vlastnictví pozemků:

„Proste boli parcely rozkúskované. Teraz: po [rodině] [R.] zdedil [J.], jeho dcéry. Jedna je vo Svidníku, jedna kdesi býva pri Bardejove. Shodli by sa oni, že by predali Rómovi? Neverím. Dalšia tretina majú ďalší [z rodiny] [R.], ktorých je päť. Jednoducho tam nájdete človeka, ktorý povie: ‚Ja to nedám, ja to nepotrebujem predať,‘ a nedá. Nie sú tie veci dotiahnuté tak, aby bol jeden vlastník na tej parcele, hej?“⁹⁴

Další nespornou překážkou byly ale i omezené finanční možnosti jednotlivých romských rodin. Na tomto omezení se opět podílela řada ekonomických, politických i sociálních faktorů. Ekonomická marginalizace regionu jako celku, ale i marginalizace Romů, jejich více či méně přímá diskriminace na trhu práce či ve vzdělávání. Právě celkovou diskriminací Romů, která byla zdatelně reprezentována neochotou místních neromských vesničanů nechat Roma bydlet v neromské části vesnice, reflektovali i mnozí Romové v osadě. Použiju opět výpověď F. K.:

„Rom kdyby byl na takovém místě, že si koupí dům, gádžovskej, rozumíš, chová... [Stačil by] jeden, dva, tři Romové, a dělají to všichni, Hondzo. Dělají to všichni. Jenom je potřeba pomoc od gádžů. Protože gádžové jsou takoví, že tomu Romovi to nedovolí udělat. Gádžové možná musí cítit, že jsou nadřazení nad někým, nebo já nevím co. Nebo já nevím jak.“⁹⁵

⁹⁴ Nahrávka č. 2015-07-03-01, rozhovor s J. B. (*1958), 3. 7. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

⁹⁵ Nahrávka č. 2015-05-11-03, rozhovor s F. K. (*1987) a P. F. (*1992), 11. 5. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: *„Rom te ul'ahas pre kajso than, že peske cinel kher, gadžikano, rozumines, chovinel... Jekh, duj, trin Roma! – Savore kada keren, Hondzo. Savore kada keren. Ča kempel te začininel, kempel koda začiatkos. Rozumines? The kempel pomoc le gadžendar. Bo gadže hine kase, že na domukhena kole Romes te kerel koda. Gadže može mušinen te ciťinel, že hine nadradzimen pre darekaste, abo me na džanav so. Abo me na džanav sar.“*

Reflexe diskriminačního postupu neromských vesničanů směrem k Romům jsem byl svědkem i v jiném případě. Dvěma mladým bratrům z jolanské osady (D. F. *1985 a P. F. *1992) se podařilo získat v bance vysokou půjčku, o kterou žádali za účelem koupi domu. Věděli, že v Jolanech dům nezískají, ale měli vyhlédnutý dům ve vesnici několik kilometrů od Jolan. Společně jsme se jeli na možnost koupě domu zeptat tamějšího starosty. V rozhovoru se starostou dané obce oba bratři několikrát zdůrazňovali, že z vesnice pochází jejich již zesnulý děda, který zde měl dobré vztahy s neromskými vesničany. Takové zdůraznění mělo sloužit jako připomenutí toho, že jejich rodina patří mezi „slušné“ Romy. Za stejným účelem upozorňovali na svoji příslušnost ke komunitě jolanských Romů. Starosta obce jim však vysvětlil, že koupě daného domu by byla komplikovaná, že o vlastnictví domu i pozemku pod ním se dělí více různých osob, s nimiž se patrně nepodaří dohodnout. Oba bratři starostovo vysvětlení chápavě odkývali a rozloučili se. Když jsme odjížděli autem zpět do Jolan, celou situaci vysvětlili tím, že „to je jasné, nechce to prodat Romům“. V tu chvíli mě samotného takové hodnocení ani nenapadlo, a to tím spíše, že ostře kontrastovalo s přesvědčivě chápavým jednáním v předešlém rozhovoru se starostou. I na základě dalších situací, kterých jsem byl svědkem, jsem ovšem pochopil, že argument přímé diskriminace byl jedním z ustálených vysvětlení existující hranice mezi Romy a Neromy i hodnocení různých situací, ve kterých tato hranice vyplouvala na povrch.

Takové ustálené vysvětlení však u jolanských Romů nadále koexistovalo s vlastní internalizací negativně vnímaných představ o Romech. Když jsem s jolanskými Romy mluvil o možnostech mobility Romů z osady „mezi gádže“, často říkali, že se „gádžům“ ani nediví, že je nechtějí pustit mezi sebe. Odkazovali tak často k jednání Romů ve vzdálenějších (nebo i k prototypickým nekonkrétním) osadám s velmi špatnou pověstí. Stejně tak jsem mezi jolanskými Romy zaznamenal obhajování segregace na školách (s odůvodněním, že by romské děti ty neromské zkazily), ale i oddělených prostor pro Romy a Neromy ve východoslovenských hospodách. Romové však byli schopni stanovenou hranici ospravedlňovat i na příkladech ze svého blízkého okolí. Uvádím příklad opět z rozhovoru s F. K.:

„Podívej [v nedaleké vesnici] [žije jen] jedna romská rodina. Takový bordeláři! Víš, jak by si tam měli žít? Mezi tolika gádžema? Těch fušek, co je potřeba udělat, kolik by jich mohli brát. Pořád by měli peníze. Zahradu, všechno, chovat, sázet. Oni na nic nejsou, jenom co – automaty a pít. A teď řekni, je to chyba gádžů nebo Romů? Není to snad chyba Romů?“⁹⁶

Podobně však Romové v osadě argumentovali i ve vztahu k situaci přímo v Jolanech. Takové vysvětlení vlastního neúspěchu při snaze koupit dům reflektovala R. K.:

„Byla jsem u jedné gádžovky, co jsme od ní chtěli koupit pozemek. Tak mi řekla, že v žádném případě. [...] A to bylo kvůli jedné rodině, kvůli druhé rodině, kvůli třetí rodině [které žijí ‚mezi gádži‘]. Neprodali mi.“⁹⁷

Při sledování vysvětlení teritoriální hranice se tak setkáváme ze strany Romů v osadě se dvěma odlišnými vysvětleními. Jedním z nich je diskriminace ze strany „gádžů“, druhým z nich je přijetí negativního obrazu Romů, dle kterého Romové zkrátka neumí žít tak jako „gádžové“. Tento rozdíl byl jolanskými i Romy i Neromy vnímán esencialisticky, na úrovni odlišné mentality.

6.6. Kapitalizace bydlení „mezi gádži“

Možnosti kapitalizace dosaženého bydlení „mezi gádži“ lze sledovat na příkladu romských rodin v Jolanech, kterým se taková mobilita podařila. Tito Romové takové postavení na jedné straně esencializují, když kontextuálně odkazují na svůj odlišný původ. Rodina M. L. a rodina F. M. se identifikují se svými předky ve Slřivanech a připomínají, že ti byli vždy zvyklí žít „mezi gádži“. Ve třetí rodině

⁹⁶ Nahrávka č. 2015-05-11-03, rozhovor s F. K. (*1987) a P. F. (*1992), 11. 5. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „*Dikh [v nedeleké vesnici] jekh rodina Roma. Kajse bordelara! More džanes sar penge majindahas okoj te dživel? Maškar kajcik gadže? O fuški so kampil te kerel, sar bi jin kidnahas. Furt len o love ulehas. A zahrada, savoro, te chovinel, te sadzinel. Jon pre ňisoste nane, ča so - automati, te pijel. Akanakes phen, oda chiba gadžengeri, či lengeri? Na Romengeri chiba?*“

⁹⁷ Nahrávka č. 2015-05-11-03, rozhovor s F. K. (*1987) a P. F. (*1992), 11. 5. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „*Me somas ke jekh gadži, so kamlam te cinel o pozemkos. Ta phendža mange, že v žjadnom pripađe. [...] A oda sas bijal jekh rodina, bijal e dujto rodina the bijal e trito rodina. Na bikende mange.*“

zesnulého L. V. se odkazovalo k původu nevěsty (O. V.), která se do Jolan přivdala ze statusově vyšší vesnice a nechtěla žít v dřevěných domech v osadě. Stejně tak se odkazovalo na původ nevěsty jejího syna, který si postavil zděný dům na stejném pozemku vedle domu svých rodičů (na obrázku oba domy označeny písmenem „B“ – viz strana 73).

Romové, kteří žili „mezi gádži“, současně v různých situacích přejímali diskurs o „líných cikánech“, kteří „kdyby chtěli“, tak si bydlení „mezi gádži“ najdou také. Taková argumentace byla používána opět na obecné úrovni ve vztahu ke vzdálenějším nebo prototypickým nekonkrétním osadám, stejně tak ale vůči Romům v osadě v Jolanech. U těchto Romů sem pak zaznamenal hodnotící škálu, která se opět týkala opozice Rom/„gádžo“. V jejich pojetí stály na jedné straně některé negativně hodnocené rysy tradičního života Romů, na druhé straně stál pozitivně vnímaný „moderní“ život asociovaný s Neromy. Negativně byla hodnocena například „iracionální“ romská žárlivost a cudnost, která byla připisovaná Romům v osadě. Takové vymezování lze vnímat právě v kontextu tendence „emigrace z cikánství“, o kterém píše Hübschmannová (1999b: 2; viz též kapitola 4.1).

Mobilita do vesnické zástavby jakožto způsob „emigrace z cikánství“ měla kromě zviditelnění vyššího statusu a možnosti narativní kapitalizace rovněž konkrétní dopady ve vztahu ke státním či lokálním politikám. S opatrností je možné tvrdit, že rodina P. L., která již v roce 1968 žila v domě „mezi gádži“, učinila díky takové mobilitě i mobilitu v rámci kategorizace „cikánů“ ze strany centrální politiky. V roce 1968 tak byla rodina zařazena (místním NV) do „I. kategorie“ a na rozdíl od ostatních jolanských rodin v „II. kategorii“ se s ní nepočítalo na plánované přesídlení do českých zemí (viz kapitola 6.1.2). Guy ovšem ve své studii upozorňuje, že na lokální úrovni se s takovým zařazením značně manipulovalo. Právě Romové, kteří byli zařazeni do II. kategorie, byli určeni na přesídlení do českých zemí, místní NV si toho byly vědomy a ve snaze zvýšit pravděpodobnost přesídlení „svých“ Romů je právě do této kategorie zařazovaly (Guy 1977: 475-476). I přes vědomí toho, že MNV měly možnost s kategoriemi zacházet dle vlastních potřeb, se lze domnívat, že rodina P. L. unikla zařazení do II. kategorie právě díky již uskutečněné mobilitě z osady do vesnické zástavby.

Díky mobilitě „mezi gádže“ se současně všechny tři zmiňované rodiny vyhnuly zmiňovanému projektu výstavby bytových jednotek v osadě. Tyto rodiny shodně poukazovaly na to, že ony se postaraly samy o sebe a o ostatní Romy se postaral stát, resp. Evropská unie. Spíše než vyjádřením křivdy byla ale tato skutečnost součástí narativu o „emigraci z cikánství“, kdy je v tomto ohledu „cikán“ vnímán jako pasivní příjemce cizí státní, resp. evropské pomoci. A to tím spíš, že na tento rozpor upozorňovali i neromští vesničané. Statusové postavení „mezi gádži“ jakož i fyzické sousedství s konkrétními Neromy navíc zvyšovalo možnost zapojení se do neformálních ekonomických vztahů v rámci vesnice, které byly důležitým doplněním zdroje obživy.

6.7. Kontrola hranice

Jak bylo naznačeno výše (viz kapitola 6.5), romské rodiny, které žily mezi gádži, byly vystaveny tlaku, který po nich vyžadoval stvrzování postavení v neromské části vesnice „neromským“ způsobem života. Selhávání v dosahování takového standardu bylo pak ze strany romských i neromských vesničanů záminkou k odkazování na vrozené vlastnosti Romů, což následně potvrzovalo neprostupnost hranice mezi Romy a Neromy. Pro Romy tak bylo téměř nemožné dosáhnout plnohodnotného přijetí ze strany neromských vesničanů, a tím spíš pak bylo třeba vyšší sociální status kapitalizovat ve vztahu k romské komunitě. Aby byl však takový status romskou komunitou přijímán, musely tyto rodiny obstát v jejím systému sociální kontroly. Tedy: aby jedinec mohl zůstat součástí romské komunity, musel zůstat Romem, a tedy nechovat se příliš „gádžovsky“ (viz kapitola 5.2). Někteří Romové z osady vysvětlovali, že romské rodiny, které žijí „mezi gádži“, ztrácejí pozitivně vnímanou romskou solidaritu a jsou příliš zaměřené na peníze. V takovém pojetí se tak některým rodinám sice podařila mobilita z osady do vesnické zástavby, v situačním hodnocení Romů z osady však byla vykoupena zpronevěřením se pozitivním romským hodnotám. S opatrností lze tvrdit (úlohy mohly hrát i další faktory), že takto nastavené vnitřní dělení se promítlo i do výsledků voleb do obecního zastupitelstva na podzim roku 2014, do kterých kandidovali tři místní Romové – M. L. (žijící „mezi gádži“) a J. F. s D. F. (žijící v osadě). Do obecního zastupitelstva byli s přehledem zvoleni kandidáti „z osady“, zatímco M. L. zůstal jako jeden z mála kandidátů nezvolen. Pro

doplnění uvádím, že M. L. tvrdil, že kandidovat nechtěl, ale ke kandidatuře ho přemluvili neromští(!) vesničané.

Opět připomínám, že takové situační vymezení ovšem nijak nepopíralo snahu Romů z osady o dosažení mobility mimo ni. Takové ambivalentní pojetí „gádžovství“, které se odráželo v touze *te dživel sar gadžo* „žít jako gádžo“, ale zároveň imperativu romské komunity *te na kerel pes gadžeske/gadžake* „nedělat ze sebe gádže/gádžovku“ (viz kapitola 5.2) tak tvořilo dva různé sociální tlaky, které spolu koexistovaly. Takové kategorie jsou ale daleko spíše než statickým rozřazením konkrétních jedinců a rodin dynamickými kategoriemi, které byly užívány situačně.

Postupným rozšiřováním jednotlivých rodinných celků v osadě je v rámci jednotlivých domácností vyvíjen tlak na nově zakládané mladé rodiny, aby si našly bydlení vlastní. V době mého výzkumu žila v bytovkách v každé domácnosti o dvou pokojích třígenerační rodina v počtu mezi 5 a 10 členy. Akutní nedostatek prostoru pojmenovávaly rodiny ve třech domácnostech, v několika dalších však byli Romové nuceni takovou situaci řešit již v minulosti. Zástupci nejstarší generace vždy zůstávali v bytovce, pro mladé rodiny se pak nabízelo v zásadě několik možností řešení nedostatku prostoru: (1) koupě/výstavba domu v Jolanech na jiném místě, (2) přestěhování se k rodině partnera/partnerky, (3) koupě/výstavba domu (případně koupě bytu v bytovce) v jiné „neutrální“ vesnici v rámci okresu, (4) přeshraniční migrace. (1) První možnost byla z výše popsaných důvodů jen velmi obtížně realizovatelná. (2) V tradičně virilokálním příbuzenském systému volily druhou možnost tradičně mladé ženy – tedy odcházely bydlet k rodině svého partnera. Takovou možnost ale zvolili i někteří muži, pro které již v Jolanech nebyl prostor a měli možnost bydlení u své partnerky. Zpravidla to bylo v těch případech, kdy byli v domácnosti více než dva bratři a pro třetího tedy již v bytové jednotce o třech místnostech nezbylo místo (jedna místnost tak byla obývána zástupci nejstarší generace – páru, další dvě pak rodinou každého z bratrů). Jak jsem uvedl výše (viz kapitola 6.3), jeden z jolanských Romů T. K. se takto vzniklou situaci pokoušel řešit přístavbou za novými bytovkami, taková výstavba mu však byla ze strany obce zakázána.

Přestěhoval se tak mezi Romy do vedlejší vesnice (rodné vesnici své ženy).⁹⁸ (3) Nalezení bydlení v některé z okolních vesnic mimo osadu je pro Romy podobně těžko realizovatelné jako získání bydlení mimo osadu v Jolanech. O realizaci takové možnosti se neúspěšně pokoušeli například výše zmiňovaní dva bratři P. F. a D. F. (viz kapitola 6.5). (4) Migrace není jako možnost řešení takové situace nebyla místními Romy výrazně preferovaná (k tomu viz další část práce – kapitola 8).

Stejnému tlaku však čelily i rodiny, které již žily „mezi gádži“. I v těchto domácnostech se postupně museli vypořádávat s nedostatkem místa pro nově zakládané mladé rodiny. Jejich možnosti řešení takové situace byly v podstatě stejné jako možnosti mladých rodin žijících v osadě. Snad s jediným rozdílem, že tyto rodiny byly vlastníky pozemku, na kterém stojí jejich dům. Při snaze o získání bydlení mezi gádži však čelily stejným překážkám, to znamená, že taková možnost pro ně byla téměř nerealizovatelná. Tyto rodiny se dříve dosaženou mobilitou nestaly plnohodnotnými členy vesnického společenství. Dřívější získání bydlení „mezi gádži“ je totiž nezbytně stigmatu nepořádných „cikánů“. Ačkoliv tak mnozí neromští vesničané považovali tyto rodiny za „schopnější“ Romy více „na úrovni“, stále poukazovali na jejich „cikánskou mentalitu“, která se měla projevit mj. v neschopnosti udržet pořádek okolo domu nebo v „iracionálních“ ekonomických strategiích.⁹⁹ Já sám jsem po dobu svého pobytu v Jolanech bydlel u jedné z romských rodin „mezi gádži“. Jejich pozici ve vesnici lze ilustrovat například tím, že se mnozí neromští sousedé zpočátku mého pobytu v Jolanech strachovali „jak se tam u nich stravuju“. Což ovšem neznamená, že vztahy mezi neromskými vesničany a konkrétně touto rodinou byly odtažité. Takové obavy neromských vesničanů spíše poukazovaly na setrvávající představy o romské domácnosti. Ovšem nakonec i do této romské domácnosti chodili někteří neromští vesničané na návštěvu. Z pravidla to bylo při příležitostech nějakých oslav. Pro takové návštěvy však bylo příznačné, že je romští hostitelé mohli ze své pozice těžko odmítnout. Stávalo se tak, že si přišel „vypít“ nežádoucí host (neromský

⁹⁸ Tato vesnice měla mezi Romy i Neromy v okolí. Z toho důvodu se T. K. nadále ostentativně identifikoval s romskou komunitou v Jolanech.

⁹⁹ Např. nahrávka č. 2015-06-12-01 (rozhovor s D. G. – *1950 a P. G. – *1950, 12. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort), ale i nenahrané rozhovory s dalšími vesničany.

vesničan), který ovšem dostával od Romů celý večer naléváno. Jednou jsem chtěl jednu z takových návštěv (neromského vesničana s vysokým statusem v rámci vesnického společenství) po dlouhém večeru vyprovodit domů. Ten mi ale sdělil, že radší půjde sám, že nechce aby někdo viděl, že byl u „cikánů“.

Kromě toho, že si tak tyto rodiny nezajistily mobilitou z osady úplné přijetí ze strany neromských vesničanů, čelily navíc mimo kontext lokálních vztahů z pozice Romů stejným překážkám (na trhu práce či ve vzdělávání). Stejně jako popisuje Kobes, tito Romové jsou „[m]imo obec či spádové oblasti [...] jednoduše ‚cigány‘ a lidé se k nim také podle toho chovají“ (Kobes 2012: 24). Postavení „mezi gádži“ v Jolanech lze stejně tak obtížně kapitalizovat při případné snaze o získání bydlení v jiných vesnicích.

V domácnosti „C“ se tak jeden syn oženil v Čechách a tam už nastalo zůstal. Jeden syn v domácnosti „B“ se přestěhoval k ženě do sousední vesnice. V ostatních případech rodiny přistoupily k výstavbě nových domů (ať už dřevěných, nebo zděných) na původně získaném pozemku, a to i přes deklaraci snahy vyhnout se vzniku „další osady“ a přes snahu zajistit si bydlení jinde ve vesnici. R. V., syn vdovy O. V. a zesnulého L. V., (domácnost „B“) si tak postavil zděný dům na stejném pozemku hned vedle domu původně zakoupeného. Na zahradě původně zděného domu, který ke konci šedesátých let postavil P.L. (nyní rodina jeho syna M. L.) pak byl v červnu 2017 rozestavěn již třetí dřevěný dům pro vznikající rodiny potomků.

V tomto kontextu vyznívá poněkud paradoxně komentář neromského vesničana D. G., který právě hrozícím vznikem další romské osady teritorializaci Romů obhajuje:

„To také, Rom koupí, jeden, a potom sa ich tam nasťahuje celá famel'ija a je tam vatrisko.“¹⁰⁰

Vznik „vatriska“ je tak možné vnímat jako důsledek lokální praxe a marginalizace Romů obecně, ze strany neromských (jak jsem ukázal výše, tak i romských) vesničanů však byl vnímán jako důsledek vrozených „romských vlastností“.

¹⁰⁰ Nahrávka č. 2015-06-12-01, rozhovor s D. G. (*1950) a P. G. (*1950), 12. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort

Podobně jako u reflexe vyjednávání hranice osady v minulosti (viz kapitola 6.1) i zde panovala částečná shoda na příčinách existence teritoriální hranice. I když se jolanští Romové situačně odvolávali na diskriminaci ze strany neromských vesničanů, nakonec považovali existující hranici za přirozenou a odpovídající romské mentalitě. Takovou mentalitu byli schopni dokládat empirickými příklady z Jolan i z okolních vesnic. Příklady Romů, kteří se dostali „mezi gádže“, zároveň ukazují, že z dlouhodobé perspektivy je takový individuální posun těžko udržitelný, tedy že z dlouhodobého hlediska čelí riziku vzniku další osady.

7. Ekonomické strategie

Romové v Jolanech, tak jako i v jiných východoslovenských vesnicích (srov. Hübschmannová 1998) byli dle místních tradičně zapojeni do ekonomických vztahů v rámci vesnice. Připomínám, že samotný příchod Romů do Jolan se pojil s pozváním romského kováře ze strany neromských vesničanů. Patrně předválečného (nebo těsně poválečného) období se týkají vzpomínky dvou neromských vesničanek. V již výše uvedené vzpomínce uvádí neromská vesničanka J. B., že jedna z romských žen byla pravidelně zvána na vymazávání pecí před Velikonoci (viz kapitola 6). Jiná neromská vesničanka M. D. reprodukovala vyprávění své babičky, podle kterého měly být romské ženy ještě před válkou zvány na práce na poli. Připomněla ale, že to byly jen vybrané ženy, ve které měli neromští vesničané důvěru.¹⁰¹ Po druhé světové válce začala postupně velká část Romů pracovat ve zmíněné továrně v Drevanech, případně vykonávala jiná zaměstnání pro „Štátné lesy“. I v té době měli ale Romové doplňující způsoby obživy. Ve vesnici fungoval kovář P. L., který měl podle bývalé starostky J. B. zaučovat v tomto řemesle i jednoho z neromských vesničanů. Ten stejný Rom byl součástí místní romské kapely, která měla mít monopol na místní zábavy a svatby. Romové (včetně žen) však chodili k neromským vesničanům vykonávat i další běžné „fušky“, které zahrnovaly zpracování dřeva, běžnou výpomoc na zahradě atp.

Od počátku 90. let, kdy proběhla privatizace státních podniků, neměl na Slovensku nikdo z jolanských Romů jistotu dlouhodobějšího zaměstnání. Výjimku tvořily možnosti zaměstnání v oděvní továrně ve Svidníku a omezené pracovní příležitosti na pile ve vedlejší vesnici, kde většina Romů pracovala před tím, než pila v 90. letech připadla soukromému majiteli. V době mého výzkumu již byla pila zavřená a oděvní továrna proslulá špatnými pracovními podmínkami včetně nízkého, navíc nejistého platu. Pracovní možnosti byly jen nárazové a časově omezené – konkrétně se jednalo o práce na protipovodňových opatřeních v rámci evropského projektu a práce na rekonstrukci hlavní silnice vedoucí ze Svidníka do Polska. Většina Romů tak byla dlouhodobě odkázána na sociální dávky a podporu v nezaměstnanosti. Téměř každodenní náplní života

¹⁰¹ Ústní sdělení, rozhovor nebyl zaznamenán na diktafon.

Romů v Jolanech pak bylo shánění doplňujících příjmů, často v rámci neformální ekonomiky vesnice (srov. např. Kužel 2008; Scheffel 2009: 97–102). K základní doplňující ekonomické strategii patřily *fuški – te džal ko gadžo pre fuška* „jít ke gádžovi na fušku“. Náplň takové práce se měnila s ohledem na sezónu – před zimou to typicky bylo kompletní zpracování objednaného dřeva, ale i další výpomoc na zahradě, v zimě bývaly práce omezeny na jednorázové odhazování sněhu. Formy odměny byly buď peníze v hotovosti, nebo odměna v naturáliích (cigarety, pálenka), umazání části dřívě vzniklého dluhu (ať už vznikl finanční půjčkou, nebo darováním na dluh – např. pračky, ale třeba i automobilu). Taková ekonomická směna se odehrávala buď v rámci zavedených vztahů (které se mohly i dědit z generace na generaci),¹⁰² nebo v rámci vztahů nově vyjednávaných. Vedlejší příjmy si však bylo možné zajistit například i těžbou břidlice a jejím prodejem na dláždění chodníků, sběrem a prodejem hub, bukvic a dalších lesních plodů, sběrem a prodejem jeleního paroží i hledáním vojenských artefaktů z druhé světové války za pomoci detektoru kovu a jejich prodejem do vojenského muzea. V některých případech se podařilo aktivity v rámci neformální ekonomiky přetavit v pravidelný příjem. Jeden z Romů tak pravidelně v sezóně vykupoval a dále distribuoval do České republiky bukvice, dalším Romům se podařilo získat pracovní smlouvu na zpracovávání dřeva v lese. V dalších případech se podařilo kontakty nabyté v rámci neformální ekonomiky využít i v rámci krátkodobé pracovní migrace. Do takto popsáných ekonomických vztahů v rámci vesnice (resp. okresu) byli v době mého výzkumu zapojeni především Romové, kteří žijí „mezi gádži“. Tito Romové částečně těžili ze svého sociálního statusu, ale i z konkrétních fyzických sousedství s neromskými vesničany. Lze se ale domnívat, že naznačená souslednost mohla být dílem i opačná – těmto rodinám se v minulosti podařilo dosáhnout bydlení „mezi gádži“ právě díky stabilnější pozici v lokálních socioekonomických vztazích.

¹⁰² Jedna starší neromská obyvatelka Jolan mi vyprávěla, jak k jejímu, dnes již zesnulému, muži chodil pravidelně vypomáhat jeden z Romů. Vztahy se přenesly na další generaci a dnes již chodí syn toho Roma vypomáhat jejímu synovi. (Nahrávka č. 2016-02-28-03, rozhovor s L. Č. (*1940), 28. 2. 2016, Jolany, vedl Jan Ort)

8. Migrace

Jako ekonomická strategie bývá migrace nejen u veřejnosti, ale i v odborné literatuře uváděna jako strategie preferovaná více Romy než skupinami jinými. Ve svém přehledu odborné literatury k migraci Romů na to upozorňuje Synková, která uvádí, že „[m]igrační strategii dávají autoři do spojitosti s migracemi, které se udály již dříve v historii jako součást strategie zajišťující přežití Romů. Migrace Romů se považuje za jev odlišný od migrací jiných „etnik“ (Synková 2003: 25) a ilustruje Matrasovým argumentem, podle kterého se „[romská migrace] považuje za specifickou například ochotou Romů migrovat i přes velkou míru nedůvěry ve státní instituce, přes riziko vyhoštění či života v ilegalitě“ (Matras 2000: 5–8; 1998: 2 podle Synkové 2003: 25). V této kapitole budu sledovat migrace jolanských Romů v kontextu historických migračních pohybů všech obyvatel Jolan, tedy i těch neromských. Díky takovému kontextu budu moci ukázat, že migrace ze sledovaného regionu není strategií výhradně romskou. Vzhledem ke sledovanému tématu mobility Romů se v druhé části se však detailněji zaměřím na analýzu právě migrace romské a pokusím se formulovat některá její specifika.

Studie, které se zabývají migračními pohyby Romů na území dnešního Slovenska rekonstruuji příchod Romů na toto území (např. Horváthová 1964), následující období však z hlediska tohoto tématu dosud zůstává bez detailnějšího badatelského zájmu, a to až do období druhé světové války. Pro následnou migraci Romů ze Slovenska pak odlišuje Uherek ve své přehledové studii několik období, resp. typů migračních pohybů: 1) poválečná migrace do českých zemí; 2) azylová a pracovní migrace do České republiky od 90. let; 3) azylová a pracovní migrace do zemí západní Evropy od 90. let (Uherek 2007). Poválečná migrace do českých zemí je stěžejním migračním pohybem Romů ze Slovenska, a jako takové je jí věnována i velká pozornost v (nejen) romistické literatuře (výběrově např. Cichý 2003, Guy 1977, Haišman 1988, Houdek 2008, Pavelčíková 2004, 2009, Růžičková 2012, Sadílková 2016, Šebová 2006). Uherek shrnuje poválečný pohyb Romů ze Slovenska jako neukončenou obousměrnou migraci, ve které je hojně využíváno osobních sítí (Uherek 2007: 770). Opětovný nárůst migrace Romů ze Slovenska do České republiky datuje stejný autor k roku 2004 a zdůvodňuje jej zhoršenými sociálními podmínkami na Slovensku (tamtéž: 760). Výrazným

fenomémem je rovněž migrace Romů ze Slovenska do zemí západní Evropy, která probíhala už od počátku 90. let. Podobně jako v případě takových migrací z České republiky (viz např. Castle-Kanerová 2003, Janků 2007, Grill 2013) i na Slovensku se k původně azylové migraci postupně přidala migrace pracovní, a to se silným nárůstem po vstupu Slovenska do Evropské unie v roce 2004. Cílovou lokalitou takových migrací se stala především Velké Británie (Uherek 2007; více např. Grill 2012, Synková 2003, Dobruská [v tisku]). Jak dále upozorňuje Uherek, azylovou a pracovní migraci od sebe nelze jednoduše oddělit. Touha po ekonomickém zisku, sociálním vzestupu a úniku před marginalizací, diskriminací a rasismem jsou u migrací Romů z území bývalého Československa (i dalších zemí socialistického bloku – např. Kováts 2002) provázanými motivacemi, které se pojí v různé míře s migrací . azylovou i pracovní.

Oproti většině studií, které se věnují migracím Romů ze Slovenska, rozšířím dané téma o delší časové období, ale i o zahrnutí mapování migrací neromských – na základě sesbíraných dat tak do mapování migračních pohybů v Jolanech zahrnu i předválečné období. Vedle historického přehledu migrací z Jolan se pak budu věnovat soudobému fenoménu krátkodobé pracovní migrace do České republiky. V tomto ohledu se budu držet Uherkova rozlišení migrace krátkodobé, střednědobé a dlouhodobé (respektive dlouhodobého pobytu; Uherek 2007). V případě krátkodobé migrace se zpravidla jedná o migraci pracovní, Uherek takto označuje migraci v délce jednoho týdne až jednoho měsíce (Uherek 2007: 757). Já tak budu označovat i kontinuální opakované výjezdy do stejné lokality (respektive ke stejnému zaměstnavateli; tzv. „turnusi“). Pro úplnost připomínám, že migraci z Jolan budu sledovat na základě výzkumu, který jsem prováděl téměř výhradně ve zdrojové lokalitě na Slovensku.

Při analýze migračních pohybů v Jolanech, která bude vycházet především z analýzy migračních narativů, resp. vyprávění o migraci, budu vnímat migraci jako nástroj sociální mobility a proměny sociálních identit ve vztahu k sociální hierarchizaci zdrojové lokality. V tomto kontextu je pro mě zejména nosný Grillův text (2012), ve kterém autor používá pro popis a analýzu pracovní migrace Romů ze zkoumané východoslovenské vesnice do Velké Británie koncepty samotných aktérů. Migraci tak označuje jako pohyb „nahoru“ (*te džan opre*) oproti pasivnímu stavu „dole“ (*tele*). Pohyb „nahoru“ představuje podle něj ekonomický

a sociální vzestup v protikladu k ustrnutí „dole“, v nudě, marginalizaci a minimu ekonomických možností. Grill však zároveň upozorňuje, že tuto distinkci nelze automaticky asociovat s protikladem života na Slovensku a ve Velké Británii. Na příběhu jednoho z Romů ukazuje, že je možné „ustrnout“ a cítit ponížení i při kýženém pobytu v cílové lokalitě. Grill tak připomíná, že migrační zkušenost jednotlivých aktérů (a její narativní podoba) nemá svůj význam pouze v linii interetnických vztahů mezi marginalizovanými Romy a jejich neromskými sousedy, ale rovněž promlouvá do sociálních vztahů v rámci romské komunity.

8.1. Historický přehled

8.1.1. Období před 2. světovou válkou

Za nejstarší přeshraniční migrační pohyb z Jolan, ke kterému vedou pramenné stopy, lze považovat předválečnou migraci části místních Neromů do Ameriky. Tato migrace byla součástí širšího pohybu obyvatelstva, do Ameriky odcházeli na přelomu století lidé z celé východní Evropy. Někteří z nich se v Americe usadili nastálo, mnozí z nich se s výdělkem vrátili zpět domů (Dobrotská 2001). Dle dostupných pramenných stop se v Jolanech tato migrace týkala pouze Neromů. Většina z nich odešla a usadila se v Americe trvale, jiní investovali vydělané peníze zpátky na Slovensku. Takto vzpomněla neromská vesničanka M. D.:

„[N]ebohý dedo bol dvakrát v Amerike, raz bol ešte keď bol slobodný. [...] Potom druhýkrát, keď sa oženil, tak zas bol v Amerike no a za tie zarobené peniaze, tak si kúpil ten pozemok, ten hektarový pozemok.“¹⁰³

Podle dokumentů v archivu mělo v letech 1900–1938 odejít z Jolan celkem 14 osob (výhradně Neromů) do USA, Kanady a Argentiny, vrátilo se jich jen několik.¹⁰⁴ Hübschmannová uvádí, že „s emigrační vlnou do Ameriky se spolu se Slováky z východního Slovenska podařilo odejít i některým Romům. Mnozí z nich po návratu domů investovali vydělané peníze do handlířské živnosti.“ (1993: 29,

¹⁰³ Nahrávka č. 2016-08-03-07, rozhovor s M. D. (*1954), 3. 8. 2016, Jolany, vedl Jan Ort.

¹⁰⁴ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Žiadaný menný zoznám vystaňovalcov do iných štátov v rokoch 1900–1938 z obce [Jolany]“, 19. 2. 1986.

viz též Hübschmannová 1999b: 16). Amerika ovšem nebyla jedinou cílovou destinací předválečných migrací z obce. Neromská vesničanka J. B. popsala předválečnou, opět neromskou, migraci do českých zemí:

„Strýko môj, [V.], on sa narodil v roku 1919 on taký bol dost, dost bol sčítaný, proste chcel mať vzdelanie. Tu sa to nedalo získať na Slovensku, lebo tu bola bieda, hej? Tak on sa nakontaktoval na kohosi do Čiech a odišiel [...] študovať, učiť sa za krajčiaru. Vrátil sa [...] po pol roku a vediel výborne šiť. Tak potom naverboval ďalších chlapcov, tu odtiaľ, išli na Moravu, do Čiech, sa učiť za vodoinštalátora, za elektrikára, on ich tam ťahal. Dokazal im naísť ubytovanie a všetko. Takže keď vypukla vojna, oni sa sice vrátili na Slovensko, ale neprišli domov, išli k partyzanom, ale k českým, lebo oni tak, ako by tam boli doma, už v Čechoch, hej?“¹⁰⁵

Pro předválečné období tak nemáme žádné zmínky o migračních pohybech jolanských Romů, kromě již zmíněného příchodu prvního z nich (romského kováře) do obce (bez přesnější datace).

8.1.2. Poválečná migrace

Další pohyby obyvatelstva se odvíjely od událostí druhé světové války. Obec Jolany se stala obětí nejtvrdějších bojů v rámci Dukelsko-karpatské operace. Během bojů se obyvatelé obce skrývali ve sklepích¹⁰⁶ nebo v okolních vesnicích podle toho, jak postupovala fronta. Mnoho místních obyvatel válku nepřežilo, obec pak byla v říjnu roku 1944 téměř kompletně vypálena.¹⁰⁷ Řada mužů, převážně neromských, vstoupila dobrovolně do 1. československého armádního sboru generála Ludvíka Svobody, někteří z nich se tak dostali do českých zemí, kde už po válce zůstali.

„Ale strýko, ktorý bol v prvom československom armádnom zbore, sa dostal až do Prahy, a vtedy generál Svoboda povedal, všetkých tých chlapcov tu

¹⁰⁵ Nahrávka č. 2015-07-03-01, rozhovor s J. B. (*1958), 3. 7. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

¹⁰⁶ Kronika obce s. 23.

¹⁰⁷ Kronika obce s. 22–25.

z východu nechal tam, aby išli do školy, aby študovali, aby niečo proste z nich bolo, lebo tu ničeho nebolo.“¹⁰⁸

V kronice obce je však mezi třinácti jmény uvedeno i jméno Roma Š. V. (jeho vstup do armády potvrzují i výpovědi dalších romských obyvatel Jolan):

„Po ústupu frontu sa občania obce dobrovoľne prihlásili do 1. československého armádného zboru, ktorému velil generál Ľudvík Svoboda. Z obce doň vstúpili: [...], Š. V., [...]. Štyria z nich v bojoch o Liptovský Mikuláš padli.“ (s. 25)

Specifickým poválečným pohybem místního obyvatelstva mimo území Jolan mělo být i umístování válečných sirotků do českých měst.

„Niektoré rodiny ostaly nekompletné vôbec, hej, že, ostaly deti siroty a na základe toho, že ostaly tu deti siroty, nemal sa o ne kto starať, tak práve štát im ponukal takú pomoc, že ich brali do Čiech. Preto našich ľudí je strašne veľa v tej časti Ústí nad Labem, Nejdek, alebo dačo také mesto tam.“¹⁰⁹

Na základě výpovědi není jisté, zda se jednalo výhradně o neromské děti, totožnost těchto dětí se mi nepodařilo dále ověřit. Stejně tak není jisté, zda takto přemístěné děti udržovaly později s jolanskými obyvateli nějaké kontakty.

Součástí širších poválečných migračních pohybů do českých zemí se stali i jolanští Romové. Dle výpovědi dvou nejstarších jolanských Romů (v době mého pobytu), odešla většina jolanských Romů po válce do českých zemí, ale po roce až dvou se všichni vrátili a už v Jolanech zůstali. D. V. který datoval tuto migraci do druhé poloviny 50. let:

„Tady bylo po válce spálených hodně domů, dřevěných. No a ta ‚Akcija‘, to se jmenovalo ‚Akcija‘, dělali domy zadarmo. Nám taky, ale ještě něco bylo slyšet, tak Romové utíkali do Čech. Otec a ti, strýcové, všichni. Tady zůstali jen tam dole, jak bydlí [D. L.]. Zůstal jeho děda a jeho táta. Takže asi jedna rodina. Já vím, kam sme tehdy utekli. Do Čechovic. Čechovice, okres Kamenice [J.O.: Jetřichovice, okres Česká Kamenice]. A tam jsme byli, tam už bylo dobře, protože nás hned vzali do práce, do lesů. Ty americký pily, viděls, taková velká, a řezali. No a tam

¹⁰⁸ Nahrávka č. 2015-07-03-01, rozhovor s J. B. (*1958), 3. 7. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

¹⁰⁹ Nahrávka č. 2015-07-03-01, rozhovor s J. B. (*1958), 3. 7. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

bylo dobře. No a potom už si [Romové mezi sebou] psali, že jak je tady [v Jolanech] a tak. No a tehdy jsme už všichni pomalu, pomalu přijížděli zpátky z Čech [domů]. [...] Přijížděli zpátky, protože si psali dopisy, jak je tady, jestli je dobře, nebo ne.“¹¹⁰

Tuto migraci popsal obdobně i J. K., který ji však datuje hned do prvních poválečných let. Přesnější dataci této migrace se mi nepodřilo ověřit, zajímavá je ale zmínka J. K. o možné předválečné migraci některých Romů z okresu:

„Po válce, rozumíš, stavěli gádzům domy. A měli stavět i Romům, jenomže Romové byli hloupí, víš, po válce se sebrali – alou tam do Čech! [...] A potom po dvou třech letech přijeli zpátky.

V jakém roce odjeli do Čech?

No tak po válce. Čtyřicet sedm, čtyřicet osm.

Odjeli hned po válce...

Po válce, hned, hej.

No a víte kam odjeli?

Do Ječechovic [Jetřichovice] u Děčína. Ječechovice, tam chodili na práci do lesa. Byli i u Hronova. Rozumíš, tam byli taky. Romové většinou šli tam, kde už bydlela jejich rodina. Rozumíš, v Čechách. Co tam šli ještě dřív.

Kdy dřív?

Tak co já vím, kdy odešli. Někteří Romové byli v Čechách ještě před válkou, rozumíš. Ti vranovští. Vranovští byli v Čechách ještě před válkou.

A kam odešli?

¹¹⁰ Nahrávka 2015-01-22-03, rozhovor s D. V. (*1947), 22. 1. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „Kadaj but khera sas pal e vojna zlabarde, kaštune. No a kodi ‚Akcija‘, ta pes bučholas ‚Akcija‘, kernas hijaba o khera. Amenge tiž, aľe mek vareso šund’olas, tak o Roma denašenas pro Čechi. O dad, kala, o ujki, savore. Kadej sas ča kodej teluno [D. L.], kaj hino. Leskero papus ačhiľa the leskero dad. Ta das jekh rod’ina. Kadaj sas trin štar rod’ini, kola sa pro Čechi džanas, sas po berš, po duj. [...] Me džanav kaj, kaj akor denašľam. Čechovicate. Čechovice, okres Kameňica. A kodej samas, kodej imar sas mištes, bo takoj ile adre butľi, adro veša. Kolava, americka pili dikhl’al, kasi bari, čhingernas. No a sas mištes kodoj. No a pal’ik imar pisinenas penge, že sar kadej, kadava, na, no akor polokes, polokes imar savore avnas khere pal o Čechi. [...] Avnas pale, bo pisinenas o ľila, na, že sar kadej, že ci mištes ci na.“

No tam, ti říkám, do Hronova. Hronov.¹¹¹

Výpověď J. K. napovídá, že obec, kterou D. V. označil v romštině jako *Čechovica* by mohla být ve skutečnosti obec Jetřichovice (J. K. uvádí v romštině *Ječehovica*), což by sedělo s geografickým přiřazením k České Kamenici (D. V. uvádí okres *Kameňica*) i k Děčínu, který jmenuje právě J. K. Daleko zajímavější je ale odkaz k předválečné migraci „vranovských Romů“ (myšlen Vranov nad Topľou), kterou J. K. dává do souvislosti právě s migrací jolanských Romů. Spojovacím článkem by měl být Rom F. S., kterého J. K. zmiňoval ve výše uvedené výpovědi v souvislosti s plánovaným přesídlením jolanských Romů do českých zemí (viz kapitola 6.1.2). Připomeňme si, že dle této výpovědi se F. S. přistěhoval do Jolan z Kelčí¹¹² a měl být jediným Romem, který pravidelně jezdil do českých zemí za prací. Ve výpovědi výše J. K. uvedl město Hronov jako jednu z cílových lokalit. Podrobnosti ohledně příchodu F. S. do Jolan nejsou známy. Dle výpovědi neromské vesničanky J. B. však přišel do obce určitě ještě před druhou světovou válkou. Stejná vesničanka vzpomíná, že F. S. se měl těšit mezi obyvateli Jolan respektovanému postavení, a to mj. právě díky tomu, že po válce vozil z českých pohraničních oblastí různé zboží a fungoval i jako zpravodaj. Vyprávění uvádím ve krácené verzi:

„Bol tu rod [S.], už vôbec tu nie sú. Ja si ich len kvôli tomu pamätám, že môj dedko ten rod [S.] veľmi často spomínal, lebo keď sa skončila druhá svetová

¹¹¹ Nahrávka č. 2015-06-02-01, rozhovor s J. K. (*1953), 2. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. „*Pal e vojna, rozumines, ča, ta kernas o khera gadženge. A the le Romenge majinde te kerel, že ča o Roma diline sas, džanes, pal e vojna pes kidne, o Roma - davaj pro Čechi kodoj. [...] A paľik... a kavka o... o duj berš, o trin berš avle pale. **Andro savo berš gele pro Čechi?** No ta pal e vojna, štyricat sed'em, štyricet osm. **Takoj pal e vojna gele.** Pal e vojna, takoj, hej. **No a džanen tumen kaj gele?** Ječehovicate, paš o Dečín. Paš o Dečínos. Ječehovice, kodoj sas kaso... A phirnas andro veš adre buti kodej. No. Sas the are aver fora, andro aver fori... džan. Paš o Hronov esas, paš o Hronov. Rozumines, kodoj tiž sas. Džanas většinou o Roma kavka so lengere narodi kodoj imar bešenas, rozumines, pro Čechi. So gele mek sigeder, rozumines, kodej. **Kana sigeder?** Ta, me džanav kana gele. Darese Roma sas mek the angle vojna kodej pro Čechi, rozumines. No. Že kala Vranoskere. Vranoskere angle vojna pro Čechi sas kodoj, na? **A kaj gele?** No ta kodoj, tuke phenav, Hronoste, na? Hronov.“*

¹¹² Obec Nová Kelča, okres Vranov nad Topľou. Dle *Atlasu rómskych komunit* v roce 2013 Romové v obci nežili (Mušinka a kol. 2014).

vojna, on v druhej svetovej vojne sa naučil doslova tak uspokojivo rozprávať po nemecky. A on vtedy strašne cestoval hore na Sudety a všetko, čo mohol stamade, z tých domoch, vykupoval a tu vláčil. Ale on vojnu prežil tu, ten starý S., so svojou manželkou a s jedným synom, [E.] sa volal. [...] Ale proste od ostatných bielych ľudí bol [F.S.] kdesi strašne vysoko. [...] On išiel, nakúpil šiacie stroje do každej rodiny, aby si pomáhali, aby si šili naké odevy ja neviem čo. My dodnes máme aj šiací stroj. [...] Potom kadaké veci do kostola, sväté obrazy, obrovské, také čo majú hodnotu. Plátno, kruhy plátna, [...] [t]o si pamätám, dedko rozprával, že z Liberca nosil, tu že by ľudia si pošli obyčajný nejaký odev, lebo predtím, možno aj polroka, možno aj rok chodili iba vo vojenských uniformách, jeden bol v nemeckej uniforme, druhe bol v ruskej uniforme, druhý mal ukrajinsku uniformu, bo nemali nič, nemali sa do čeho obliecť. Išiel do tých Čechoch a po mesiaci, po dvoch sa vracal zos tými vecami. [...] [V]lastne tu sme nemali ani elektriku, nebolo nič. A on v rádiu vypočul, že moj otec sa vracia z Talianska, je medzi, ja neviem, tými sto, či sto dvacať ľuďmi a on počul, že ako [P. J.] žije a že sa vracia [...] Takže on prišol zo správou do Jolan, tu zpravu sa dopyčul v Čechách, [...] on prišiel povedať mojmu dedkovi aj babke, že [P.] žije. [...] On vedel, čo sa bude diať, hej. Takže on prichádzal s tým, bude lepšie, o mesiac dostaneme pridel nejakého zrna, tu pre našich ľudí. O dva mesiace do každej rodiny pôjdu vojenské deky... [...] Takže on bol taká spojka medzi Prahou a našou dedinou. [...] Mal aj jednu dcéru, [...] [o]na sa priatelila ako s námi, s bielimi. Alebo ona prišla, ona byla krásne vyobliekaná, ani my sme tak neboli vyobliekaný.“¹¹³

S doplněním dalších archivních materiálů tak víme, že F. S. se narodil v roce 1911, ještě před druhou světovou válkou měl přijít do Jolan, kde žil v romské osadě se ženou a s pravděpodobně pěti dětmi.¹¹⁴ Již brzy po válce začal jezdit do Čech, opakovaně se však do Jolan vracel. O jeho sepjetí s jolanskou obcí svědčí i to, že byl jedním z Romů, kteří se v 60. letech ucházeli o bydlení v neromské části obce. V roce 1960 byl na seznamu žadatelů o půjčku při plánované výstavbě rodinných domků pro jolanské Romy¹¹⁵ (viz kapitola 6.1.1), v roce 1968 byl pak mezi

¹¹³ Nahrávka č. 2015-07-03-01, rozhovor s J. B. (*1958), 3. 7. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

¹¹⁴ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Situačna správa o rešenie otázok cig. obyvateľstva v obci [Jolany]“, 2. 8. 1966.

¹¹⁵ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 1: „Poradovník pre určenie žiadateľov bytových otázok občanov ciganského pôvodu, pre výstavbu

jmenovanými žadateli o výstavbu rodinných domků pro Romy v Jolanech (viz kapitola 6.1.2).¹¹⁶

Za připomenutí stojí i E. L., jeden ze synů F. S. Dopis ONV ve Svidníku z roku 1975 (viz kapitola 6.1.3) dokazuje zmiňované vazby této rodiny na Hronov, který je v té době uveden jako bydliště E. L. I ten se ale neúspěšně dožadoval přidělení pozemku na výstavbu rodinného domu v obci Jolany. F. S. ani jeho syn E. L. v době mého pobytu nebyli naživu. Nikdo z dalších dětí F. S. již v Jolanech nežije, tři z nich měli ještě žít v některých vesnicích svidnického okresu, zkontaktovat se mi je ovšem nepodařilo.

Příběh F. S. a jeho rodiny mimo jiné ukazuje, že poválečná migrace Romů do českých zemí mohla hrát důležitou úlohu při posilování sociálního statusu, a to v rámci celé obce.¹¹⁷ Zároveň ovšem ukazuje na to, že taková sociální mobilita fungovala zejména při zachování vazeb na zdrojovou lokalitu na Slovensku a byla realizována právě při návratech do ní (srov. Guy 1977: 485–486; Grill 2012). Takováto migrační aktivita byla však v Jolanech ojedinělá, což J. K. vysvětlil v souvislosti s uspokojivým zaměstnáním v Drevanech a se silnou vazbou jolanských Romů k domovské obci.

Další zkušenosti s pobytem v českých zemích pak měla většina mužů, Romů i Neromů, v rámci povinné vojenské služby. Po vojně se ve většině případů vraceli zpět do Jolan. Kromě vojenské služby však současná nejstarší generace Romů (narození okolo roku 1960) žijících v Jolanech nemá s pobytem v českých zemích před rokem větší 1989 (srov. Uherek 2007: 755).¹¹⁸ Výjimkou je několik

rodinných domkov na rok 1961 a potrebe finančných prostretkov na zabezpečenie stavébného materialu na výstavbu rodinných domkov.“, 21. 11. 1960.

¹¹⁶ Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15: „Výstavba rod. domkov pre občanov cig. pôvodu.“, 17. 10. 1968.

¹¹⁷ Podobná sociální mobilita v rámci poválečné migrace byla zaznamenána při migraci Romů z Lubiši do Prahy (Sadílková 2015; Hudousková, Ort, Sadílková 2015). K reflexi statusu v poválečné migraci Romů viz také (Sadílková 2016).

¹¹⁸ U neromských vesničanů jsou pro toto období data neznámá.

Romů, kteří v tomto období zůstali v českých zemích i krátce po vojně.¹¹⁹ Neúčastnili se ani krátkodobé pracovní migrace do českých zemí, tak jak byl popsána pro jiné lokality v té době (srov. např. Synková 2003).

Pozdější (zhruba od konce 90. let) krátkodobá pracovní migrace do českých zemí byla záležitostí zejména Romů (v rámci těchto krátkodobých migrací se jednalo o města po celé ČR, vždy podle daných pracovních možností). Častější strategií Neromů byl odchod do větších měst v rámci Slovenska, do regionů s většími pracovními příležitostmi. Nikoliv však výhradně. Manžel neromské vesničanky J. Š. tak po ztrátě zaměstnání na Slovensku strávil v Čechách několik let, jejich dcera se vdala a usadila v Čechách na Kladně, syn odjel s rodinou za prací do Anglie.¹²⁰ V českých zemích se nastalo usadilo i několik dalších místních neromských rodin, jeden muž měl stálou práci v Ostravě, z Jolan dojíždí do Čech na tři týdny v měsíci. Další měli zkušenost s nárazovou prací ve Slovinsku či Německu.¹²¹ Mezi Neromy v obci byl i jeden trvale nezaměstnaný, který měl rovněž zkušenosti s krátkodobou pracovní migrací do českých zemí, v tomto ohledu čelil stejným rizikům jako Romové (nejistota pracovních podmínek a především nejistota výplaty – srov. Grill 2008: 3). Ač jeho sociální život probíhal především mezi Romy, tak nebyl zapojen do romských part, které do českých zemí vyjížděly.

Pro úplnost je nutné se zmínit o migraci Romů do zemí západní Evropy, která byla zmíněna v úvodním přehledu literatury. Taková migrace nebyla pro Romy ve svidnickém okrsku neznámá. Několik romských rodin z okolních vesnic se tak nastalo usadilo ve Velké Británii, někteří měli zkušenosti i s pobytem

¹¹⁹ Jedním z nich je F. M., který se v Karviné učil na havíře a posléze v Čechách nastoupil na vojnu. Po vojně se ale vrátil na Slovensko a další výjezdy do Čech podnikal až v 90. letech. Rodina F. M. ovšem nepochází z Jolan (ačkoliv zde má příbuzenské vazby – viz kapitola 6.2.3; nahrávka č. 2015-04-17-01, rozhovor s F. M. (*1960)- a S. M. (*1960), 17. 4. 2015, Jolany, vedl Jan Ort). Druhým příkladem je J. K., který ukončil vojenskou službu krátce před povodní v roce 1974. Podle svých slov chtěl v Čechách zůstat pracovat, ale vrátil se s mylnou vidinou toho, že se budou v Jolanech budovat pro Romy zděné domy. (Nahrávka č. 2014-12-22-01, rozhovor s J. K. (*1953) a M. K. (*1953), 22. 12. 2014, Jolany, vedl Jan Ort).

¹²⁰ Nahrávka č. 2016-08-06-02, rozhovor s J. Š. (*1956), 6. 8. 2016, Jolany, vedl Jan Ort.

¹²¹ Nahrávka č. 2016-08-06-03, rozhovor s P. C. (*1975), 6. 8. 2016, Jolany, vedl Jan Ort.

v Kanadě. Příklad syna neromské vesničanky J. Š. z Jolan (viz předchozí odstavec) navíc potvrzuje, že taková strategie nebyla výhradně romská. Romové z Jolan, ač měli někteří ve Velké Británii příbuzné, však o takovémto typu migrace neuvažovali. Mezi hlavní důvody uváděli přílišnou nejistotu takové migrace, tak jak popsal romský vesničan M. L.:

„Tak já, Honzo, já bych mohl jít do Anglie, protože ona [žena] tam má rodinu. Ale já ne. Já pořád říkám: ‚Proč se tam budu cpát, když by byl nějaký problém, jak já se dostanu domů?‘ To není jako v Čechách. Z Čech přijedu domů i stopem. Ale z Anglie přijedu jak? A vezmi si to tak, v Čechách i spíš potkáš někoho známého, co jsem s nimi například kdysi pracoval, nebo tak. Kdyby na to přišlo, tak mi vždycky někdo pomůže. V Čechách. Ale v Anglii mi pomůže kdo?“¹²²

8.2. Aspekty migrace Romů

V následující kapitole se budu věnovat výhradně soudobým migracím Romů, a to především migracím krátkodobým. Na příkladech, které jsem měl příležitost mezi Romy v Jolanech zaznamenat, a vyprávěních o migraci, která se mnou místní Romové sdíleli, se následně pokusím zformulovat možná specifika romských migrací, abych je pak nakonec mohl zasadit do kontextu lokálních vztahů a srovnat s výše sledovaným typem mobility z romské osady do vesnické zástavby „mezi gádže“. Pila, která zaměstnávala většinu jolanských Romů, přestala fungovat přibližně v polovině 90. let a Romové z Jolan se tak ve většině stali nezaměstnanými. Ještě jednou se pak otevřela po roce 2000, poskytla pracovní místa i některým svým bývalým zaměstnancům a příležitostně byla možnost zaměstnání i v oděvní továrně ve Svidníku. Jak jsem již uvedl, od konce 90. let však Romové začali stále více počítat s migrací do České republiky zemí jako se strategií (nejen) ekonomického zisku. Pracovní migraci jolanských Romů do ČR lze rozdělit mezi několik základních typů.

¹²² Nahrávka č. 2015-03-06-01, rozhovor s M. L. (*1967) a O. L. (*1967), 6. 3. 2015, Jolany, vedl Jan Ort: „*Ta me, Hondzo, me šaj bi džás andre Anglicko, bo la hin kodej famelija. Aľe me na. Me furt phenav: ‚Soske man ispidava kodoj te džal, sar te dareso bida, sar me avá khere?‘ Oda na, že pro Čechi. Ta pal o Čechi avava khere the stopom. Aľe andal Anglicko, sar me avava? A le tuke pro Čechi the polokes Strecineha znamones ľudos, so darekana lenca keravas buti, abo kavka. Te bi elas pre koda, ta furt mange dareko pomožinel. Pro Čechi. Furt mange dareko pomožinla. Aľe andre Anglicko, ko mange pomožinla?‘*“

8.2.1. Modely migrace

Dlouhodobý pobyt v České republice

Několik rodin z Jolan se v českých zemích usadilo trvale. Většinou případech se však jednalo o muže-jednotlivce, kteří si v rámci výjezdů za prací našli partnerku, se kterou se v Čechách již usadili a založili rodinu. Tyto rodiny ve větší či menší míře udržují s jolanskými Romy kontakt, ovšem ke stěhování jolanských Romů do českých měst na základě těchto vazeb nedocházelo. Výraznější roli nehráli ani v rámci krátkodobé migrace.

Střednědobá pracovní migrace celých rodin

V jednom případě odešla do Čech postupně celá třígenerační rodina. Manželé M. L. a O. L. (v Jolanech žijí „mezi gádži“, M. L. je syn diskutovaného P. L. – viz kapitola 6.2.1) odešli v roce 2007 do Čech nejdříve sami, aby ověřili jistotu pracovních podmínek a zajistili bydlení. Brzy se k nim přidali i jejich tři synové, nejmladší v tu dobu ještě navštěvoval základní školu, starší dva už v tu dobu založili rodinu. Dvě snachy zůstaly nějakou dobu v Jolanech samy s malými dětmi a žily i z peněz, které jim posílala rodina z Čech. Nakonec odešly do Čech i ony a společně tam všichni žili přibližně dva roky, dokud neztratili spolehlivá pracovní místa a nevrátili se zpět na Slovensko. Jejich delší pobyt v Čechách byl v Jolanech hodnocen pozitivně, a to minimálně ze strany neromských vesničanů. Neromská vesničanka P. G. jejich pobytem v Čechách například vysvětluje „úroveň“ jejich způsobu jednání (v implicitním porovnání s ostatními Romy v Jolanech):

„Tam u M. L., tam ši dumam, že na úrovni, že už tak celkom je to... Mi ša zda, že tam jako tam je poriadok... Tam už take vecej sut take... A kus pochodili po Čechoch a tak, taže kusičko sut...“¹²³

Vzhledem ke svému stabilnímu zapojení v rámci vesnické neformální ekonomiky pak tato rodina uvažovala o návratu do České republiky pouze v případě jisté nabídky od prověřených kontaktů.

¹²³ Nahrávka č. 2015-06-12-01, rozhovor se D. G. (*1950) a P. G. (*1950), 12. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

Krátkodobá pracovní migrace „pro turnusi“

Nejčastější formou krátkodobé migrace do České republiky byly výjezdy za prací *pro turnusi* („na turnusy“), které se skládaly vždy z tří týdnů práce v České republice a jednoho týdne doma na Slovensku. Ačkoliv v minulosti v tomto pracovním rytmu vydrželi někteří i osm let,¹²⁴ v době mého výzkumu byly takové výjezdy obvykle záležitostí několika měsíců. Takové výjezdy byly současně obvykle mužskou záležitostí. Muži takto mohli vyjíždět již v mladém věku, ještě před tím, než založili rodiny. Pokud vyjížděli muži, kteří již rodinu měli, nejčastěji zůstávala žena doma s dětmi. V domácnosti zmíněných manželů M. L. a O. L. takto v minulosti odjeli za prací z třígenerační domácnosti všichni muži a doma tak zůstaly tři ženy (dvě snachy a jejich tchyně) s malými dětmi. Takové výjezdy ovšem nebyly mužskou záležitostí výhradně. Například syn manželů F. M. a S. M. se oženil a natrvalo usadil v Čechách (viz kapitola dlouhodobý pobyt). F. M. pak pracoval v českých zemích *pro turnusi* spolu s dalším synem, dcerou i s jejich partnery. S. M., manželka F. M., tak zůstávala v období těchto výjezdů v domácnosti sama se dvěma malými dětmi. Mohla se však spoléhat na pomoc rodiny své sestry, která se stejně jako ona sama přivdala do Jolan.¹²⁵ V případech, kdy měla žena zůstat sama s dětmi bez podpory dalších žen v domácnosti, mohla se dočasně přestěhovat ke svým rodičům nebo si vyžádat pomoc některé ze svobodných dívek v příbuzenství, která se k ní na daný čas přistěhovala.

8.2.2. Romské migrace v kontextu lokálních vztahů

Ukázal jsem, že pracovní migrace je ekonomická strategie historicky sdílená romskými i neromskými obyvateli obce. Jejich migrace mívaly společné vysvětlení – obě skupiny obyvatel reflektovaly, že v okrese jsou mizivé pracovní možnosti. Ve výpovědích jolanských Romů bylo navíc možné vysledovat i specificky romskou zkušenost, kterou v souvislosti s migrací do českých zemí

¹²⁴ Nahrávka č. 2015-04-17-01, rozhovor s F. M. (*1960) a S. M. (*1960), 17. 4. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

¹²⁵ Nahrávka č. 2015-04-17-01, rozhovor s F. M. (*1960) a S. M. (*1960), 17. 4. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

formulovali.¹²⁶ Jak jsem popsal výše, přestože byly interetnické vztahy v rámci vesnice samotnými aktéry reflektovány jako nekonfliktní, a dokonce ani socio-ekonomické rozdíly mezi Romy a Neromy nebyly pro vnějšího pozorovatele vždy jasně patrné, je zřejmé, že fungování lokálních vztahů bylo prostoupeno nerovným rozvržením mocenských pozic. Jak jsem však ukázal výše s odkazem na Kobese (2012) a Grilla (2015), Romové ale nevyjednávali sociální vztahy izolovaně v rámci domovské obce na Slovensku. Kobes ukázal, že na jednu stranu se z „přijímaných Romů“ mohli stát za hranicemi obce stigmatizovaní „cikáni“, stejní Romové byli však díky migrační zkušenosti do západní Evropy schopni výrazně přehodnotit „vnímání statusu vyplývajícího z označení ‚naši Romové‘. Z perspektivy francouzské zkušenosti je místní rovnostářský přístup iluzorní“ (Kobes 2012: 25). Grill pak v tomto kontextu používá Bourdieuho analytický koncept, když u Romů, kteří byli skrze migrační zkušenost schopni nahlédnout nerovné lokální vztahy, mluví o *kosmopolitním kapitálu* (Grill 2015: 166). Takto byli v kontextu migrační zkušenosti – v tomto případě do ČR – skeptičtí k lokálním vztahům i jolanští Romové:

„Vždyť Češi, Češi ty jsou nejlepší. Lepší než Slováci. [...] No co, vem si, ať už jdeš k doktorovi, nebo kam. Jak s tebou budou mluvit hezky. A jdi tady, jenom na tebe budou křičet a vůbec s tebou nebudou mluvit hezky. To by už museli mít náladu, aby s tebou mluvili hezky. [...] V Čechách, když někam jdeš, tak Čech tě neponíží. Ale tady? Když například jdeš, když jsme šli na pohotovost s *malou*. No, Bože, proč jsme nepřišli ráno..., jako k doktorovi a takový věci. Tak oprskle s tebou mluví, že to není normální. Ale nevíš, co jí máš odpovědět, jak je na tebe drzá. Oni se vytahují. Ale v Čechách ne, řekne ti to slušně a hotovo.“¹²⁷

¹²⁶ Na tomto místě je nutné opět připomenout, že vzhledem k výše popsaným omezením vlastního výzkumu (viz kapitola 2) jsem neměl možnost sledovat případná specifika migračních narativů neromských vesničanů.

¹²⁷ Nahrávka č. 2016-09-27-01, rozhovor s O. L. (*1967) a K. L. (*1989), Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „*Sem o Čechi, o Čechi jekfeder hine. Mek feder sar o Slovaka.[...] Ta sar, le tuke, či ke doktoris te džas, či kaj. Avka tuha šukar vakerna. Kadej džas, či gravčinen pre tute a vôbec tuha šukar na vakerla. Oda len mušinel te jel nalada, kaj tuha šukar te vakeren. [...] Pro Čechi te džas darekaj, ta kodoj tuke Čechos ladž na kerla. Aľe kadaj? Sar džas napríklad, sar geľlam pre pohotovosť la cikňaha, na pre pohotovosť, ha, pre pohotovosť. No, Bože, soske na avas tosara, že ko dochtoris a kajse. Veci. Kavka tuha drzones vakerel, že oda ňenormálno. Aľe na*

Výpověď O. L. zapadá do poznatku, který je v romistické literatuře v souvislosti zejména s poválečnou migrací Romů popisován jako stereotyp o „Čechách“ (Hübschmannová 1993: 30-31; Davidová 1995: 142; Synková 2006). Synková (2006: 5) tak například uvádí: „O Čechách i o Češích panuje stereotypní představa, Češi jsou považováni za ‚méně rasistické‘. Údajně Romům vykají, na rozdíl od Slováků, kteří Romům tykají. Další oblíbený stereotyp je, že Češi používají u Neromů stejně jako u Romů před jménem oslovení pane a paní, a nikoliv jen prosté příjmení či jméno. Romové z Doliny¹²⁸ tak mohou hrdě říkat, že mají příbuzné v Čechách, kterým je umožněno žít v takových podmínkách.“¹²⁹

Není bez zajímavosti, že do tohoto stereotypu „o Čechách“ vstupoval i výše zmíněný aspekt internalizace etnické hranice na tělesné úrovni. Mezi jolanskými Romy se aspekt tělesnosti projevoval v referování o vztazích Čechů k Romům v protikladu k přístupu Slováků například takto:

„Přijel gádžo z východu a já jsem měl limonádu, on neměl. Tak po mně nepil. Ale když viděl, že ty Češi už ke mně šli, že prostě byli zvyklí, pili po mě malinovku nebo co, už si vzal i on, i on pil.“¹³⁰

Sadílková uvádí, že „[o]dkazy na sdílení nejen zábavy, ale i jídla a pití jsou častými motivy objevujícími se v pozitivních líčeních komunikace a vztahů s neromskou společností v českých zemích“ v narativech romských pamětníků poválečné

džanes, so lake te odphenel, kaj tuha drzones vakere. Jon pen cirden avri. No aľe pro Āechi na, slušnones tuke phenel a hotovo.“

¹²⁸ Synkovou zkoumaná vesnice.

¹²⁹ Originál: „There exists a stereotypical image of the Czech state and people; Czechs are said to be ‚less racist‘. They allegedly address Roma with the formal grammatical form of ‚you‘ – ‚Vy‘, unlike Slovaks who use the informal version – „ty“. Another popular stereotype is that Czechs use Mister and Missis before a surname to non-Roma and Roma alike and not just a plain surname or a name. Roma from Dolina can thus be proud to say that they have relatives privileged to live in such conditions.“ (překlad vlastní, kurzíva původní).

¹³⁰ Nahrávka č. 2015-05-11-03, rozhovor s F. K. (*1987) a P. F. (*1992), 11. 5. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „Avlas kodo gadžo pal o vichodos a malinovka man sas, les na sas. Ta na pijelas pal mande. Aľe sar dikhelas, že imar o Āechi ke mande, že prostě zviknuta, že avenas ke mande, pijenas pal mande e malinovka, abo so, imar lelas the jov, the jov pijelas.“

migrace do českých zemí (2016: 235–236).¹³¹ Konkrétně příklad s limonádou, který popisuje F. K., jsem slýchal od jolanských Romů pravidelně. Fungoval tak jako ustálená metafora, která byla uváděna právě jako vrcholný důkaz rovných vztahů s Neromy.

Takové výpovědi lze samozřejmě vnímat na úrovni deklarace, která má za cíl kapitalizovat migrační zkušenost ve zdrojové lokalitě. Bylo by však příliš jednoduché vnímat jejich obsah na čistě deklarativní úrovni a ignorovat tak takto formulované zkušenosti s životem v České republice. Přístupme na to, že výpovědi jsou reflexí reálně prožité zkušenosti (byť třeba metaforicky vyjádřené). Romové se totiž při pracovních výjezdech dostávali v mnoha ohledech do nové sociální pozice, což připomíná i Grill (2008: 7), podle kterého „[to nejsou] pouze peníze, které migrant přináší domů. Je to i pocit seberealizace a sebeúcty coby úspěšné hlavy rodiny a chlebodárcem zajišťujícím hlavní příjem peněz“.¹³² S pocitem seberealizace a sebeúcty souvisí i nový typ vztahu k Neromům. V rámci neformálních ekonomických vztahů na vesnici bývají mocenské pozice jasně rozděleny – Romové byli v podstatě odkázáni na ochotu a potřeby neromských vesničanů jakožto zadavatelů práce. Takový stav popsal jolanský Rom P. F.:

„Tady [v Jolanech] je práce, jenomže gádžové nechtějí platit. Když tě vezmou na fušku, tak tě platí tak mizerně, že se ti to ani nevyplatí. Ale i tak jdeš.“¹³³

¹³¹ Podobně vypovídá například paní Monika Grundzová, když mluví o vztazích v zaměstnání svého muže po příchodu do Prahy: „Dobré [vztahy], gádžové je brali jako rovné. Manžel říkal: ‚Třeba jsme pili limonádu, nebo tak, a bral si ode mě z ruky flašku a neštilil se a pil po mně,‘“ (Nahrávka č. 2014-07-29-01, rozhovor s Monikou Grundzovou, 29. 7. 2014, Praha, vedl Jan Ort). Originál: „*Lače, o gadže len lenas rovno. O rom phenlas: ‚Třeba pijas limonada, nebo kavka, a lelas mandar andal o vast e flaška a na štītnlas pes a pijelas pal ma,‘*“ (viz též Hudousková, Ort, Sadílková 2015).

¹³² Grill píše o mužích, jak jsem ale uvedl výše, u jolanských Romů se krátkodobé pracovní migrace nezřídka účastní i ženy. Domnívám se však, že o pocitu „seberealizace“ a „sebeúcty“ je v kontextu migrace do Čech možné hovořit i v případě těchto romských žen.

¹³³ Nahrávka č. 2015-05-11-03, rozhovor s F. K. (*1985) a P. F. (*1990), 11. 5. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „*Kadaj hin buři, čaže o gadže na kamen te pořinel. Te tut lena pre fuška, kavka pořinen mizernones, že pes tuke aňi na oplacinel. Aľe predsa džas.*“

Při práci v České republice se pak Romové setkávali s Neromy v pracovním kolektivu a tedy v rámci ekonomických vztahů v rovnocenném postavení. Navíc se dostávali z pozice nezaměstnaného, kterou zažívali na Slovensku, do pozice, ve které byli součástí ekonomiky, a to navíc ekonomiky oficiální. S pracovníky, se kterými byly ustanovené takové vztahy, pak po dobu krátkodobých pracovních výjezdů probíhal téměř veškerý sociální kontakt (na ubytovně, v práci, případně v hospodě po práci). V pracovních kolektivech se objevovali ovšem i Neromové z východního Slovenska – F. K. popsal situaci, kdy do zavedeného pracovního kolektivu, kde byl na směně sám mezi Čechy, přijeli Slováci:

„Přijeli tam gádžové z východu, ze Slovenska. Přišli tam do práce a dali se do řeči s Čechama. Ten gádžo z východu s těmi Čechy začal mluvit o mně, že jsem jako Rom, měl ze mě legraci a tak. A ten Čech mu hned řekl... A jak už viděli, jak s nima jednám, že jsme jako jedna parta, tak se nám přizpůsobil i on.“¹³⁴

Rovnocenné vztahy se Slováci nabyté v rámci pracovních výjezdů do České republiky byly ale takto vyjednávány jen v daném sociálním prostoru. Jak připomněl F. K., na Slovensku se vztahy opět odehrávaly v asymetricky vymezených rolích, které byly navíc udržovány mechanismem sociální kontroly. Za povšimnutí stojí, že jako důkaz rovného vztahu opět uvedl sdílené pití limonády:

„Pracovala se mnou v Čechách jedna gádžovská holka odtud, ze Svidníka, a ještě jedna holka z Bardějova. Takový srandy jsem s nima dělal, Honzo! Že nám ten čas na noční tak ubíhal. V Čechách jsme byli normálně kamarádi. Jeden od druhého jsme pili limonádu. A ve Svidníku mě viděla, nic, absolutně. Protože kdyby to tak dělala tady, tak by si o ní řekli, že je divná. No protože to je tady u gádžů zakořeněný, že prostě Cigán je Cigán, ne? A tam když jede do Čech, tak tam ji nikdo nevidí, rozumíš? Může si dělat, co chce. Ale vidíš jako prostě, když si to tak

¹³⁴ Nahrávka č. 2015-05-11-03, rozhovor s F. K. (*1987) a P. F. (*1992), 11. 5. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „*Avnas kodoj gadže pal o vichodos, pal e Slovensko. Andre buti avnas okoj a vakernas le Čechenca. Koda gadžo pal o vichodos kole Čechoha chudelas te vakereľ pal mande, že jako Rom som, že mandar sranda, kada. A koda Čechos leske takoj phenlas... A sar dikhenas sar me man spravinaľ lenca, že sar sam andre partija, takoj imar the jov pes prisposobinlas ke amende.*“

vezmeš, neštítí se Romů. Ani proti Romům nic nemá, když se tak v Čechách chovala.“¹³⁵

8.2.3. Kapitalizace migrační zkušenosti v Jolanech

To, že migrační zkušenost nelze omezit pouze na pobyt v České republice a že je možné (a naopak žádoucí) ji kapitalizovat v sociálním prostoru zdrojové lokality, lze sledovat v Jolanech už na výše uvedené výpovědi o romské rodině S., která vozila po válce z českých zemí různé zboží a byla tak „od ostatných bielych ľudí kdesi strašne vysoko“ (viz kapitola 8.1.2). Po dobu mého výzkumu se o výjezdech do České republiky často diskutovalo,¹³⁶ starší generace Romů vyprávěla příběhy z vojny, Romové (ale i Neromové) se předháněli v tom, kdo zná život v českých zemích lépe. Nezřídka se svou zkušenost přede mnou snažili demonstrovat i přepínáním z romštiny (resp. slovenštiny či rusínštiny) do češtiny.

Participace na pracovních výjezdech do České republiky však byly většinou pro místní Neromy i pro Romy především nejviditelnějším signálem, že dotyčný se nebojí práce, že „není líný“. Grill v tomto kontextu zmiňuje u mužů také aspekt posilování maskulinity, schopnosti dostat toho, co se od jejich genderově vymezené role očekává (Grill 2008: 8).

Vzpomínaný F. S. vozil po válce z českých zemí zboží i informace, jiný Rom J. K. si v sedmdesátých letech přivezl jako první z obyvatel Jolan ledničku, jiní zase nové drahé auto. V době mého výzkumu ve stejném duchu formulovali Romové z jolanské osady touhu vydělat si v Čechách peníze a na Slovensku si

¹³⁵ Nahrávka č. 2015-05-11-03, rozhovor s F. K. (*1987) a P. F. (*1992), 11.5.2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „*Jekh rakl'ori akarig Svidňikatar kerlas manca pro Čechi the jekh rakl'i Bartvatar sas. Kajse srandi lenca kerás, Hondzo. Že kavka o časos amenge pre kodi nočno ubehinlas. Hondzo, das berš palal, dikhl'om la Svidňikate, joj man sprindžard'a, aňi peske mange na ozvind'a. A pro Čechi samas normalne kamarata. Jekh pal aver pijahas e malinovka. A Svidňikate man dikhl'a, nič absolutne. Bo te kerd'ahas koda kada, tak o ľudos phendahas, že hiňi d'ivno. More, bo oda hino kadej zakoreňimen ko gadže kadava, že prosťe 'Cigán je Cigán', na? A kodej te džala pro Čechi, ta kode la na dikhel ňiko, rozumines? Šaj peske kerel, so kamel. Aľe dikhes jako prosťe, te tuke leha, na kerel pes Romestar. Aňi la nane proti Rom nič, te koda pro Čechi napríklad kerlas.*“

¹³⁶ Grill píše o společném referenčním rámci pro lidi s migrační zkušeností (2008: 7).

koupit dům ve vesnické zástavbě. Pracovní migrace však dosud k žádnému podobnému trvalejšímu ekonomickému zajištění či hmotným statusovým symbolům v jejich případě nevedla. Kapitalizace migrační zkušenosti tak má především povahu narativní, jak upozorňuje Janků (2007: 22) s odkazem na Nekorjaka (2005) – „[k]ultura migrace se nepřenáší pouze praktikami, ale i ve vyprávěních.“ Vyprávění o práci v českých zemích tak bylo důkazem o pracovitosti, který sloužil nejen k vymezení se vůči obecnému stereotypu o „líných cikánech“, ale i k poměřování se s konkrétními Romy v obci i mimo ni. Takové vyprávění ale sloužilo i k dokazování úspěšnosti migrace, respektive obhajování případné neúspěšnosti jednotlivých pracovních výjezdů. Po návratu jednotlivých Romů z České republiky se totiž v Jolanech vždy diskutovalo o tom, kolik ten který na práci „v Čechách“ vydělal peněz a z jakých důvodů se vrátil domů (srov. Grill 2012: 10). Namísto pozitivního symbolického kapitálu, který mohla migrace přinést, totiž mohl být případný neúspěšný pokus o výdělek v českých zemích vnímán jako stvrzení neschopnosti jednotlivých Romů – stejně jako u přesídlení z osady „mezi gádže“ (viz kapitola 6.7).

Úryvek z rozhovoru s romským vesničanem F. M. ukazuje, že narativní kapitalizace migrační zkušenosti se mohla odehrávat v intencích internalizace obrazu „líných cikánů“. Výpověď F. M., který sám žije v Jolanech „mezi gádži“, tak koresponduje s narativem, podle kterého je existence hranice mezi romskou osadou a neromskou částí vesnice především dílem „mentality cikánů“:

„Keď maš robotu a ukážeš robotu Čechom, neni pravda, že ťa mezi seba neprijmú, alebo tak. To je hlúposť. To si Cigáni zbytočne namýšľajú. Najprv ukáž, jak ukážeš... aľe nie v hospode, že si lepší pijak, aľe v robote, že si dobry. Aľebo ešte aj lepší jak gadžo. Pozri si tak, ty robiš normy, si dobry, ten majster sa nema dôvod na teba tak... naopak je rad. A to je aj o tom. Nemože človek furt lem nariekať, bo mňa nezoberú, bo ja som Cigán a toto. [...] Dneska to je zbytočne, jak ty ukážeš robotu, môžeš byť nie len Cigán, ale aj kosmonaut. Ukaž. Znaš, znaš. Bodka. [...] Dá sa, môže byť aj Cigán obľúbený, všade.“¹³⁷

¹³⁷ Nahrávka č. 2015-04-17-01, rozhovor s F. M. (*1960) a S.M. (*1960), 17. 4. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

Na výpovědi je příznačné, že F. M. se mnou během celého výzkumu odmítal mluvit romsky, ačkoliv romsky uměl a s Romy v Jolanech romsky mluvil. Vůči romštině se však vymezoval s odkazem na údajnou omezenost její slovní zásoby i nemožnosti vyjádřit v ní hlubší myšlenky. Jeho jazyková ideologie (internalizace méněcennosti vlastního jazyka) korespondovala s dalšími aspekty vymezování se vůči Romům (ať už jako celku, nebo Romům v rámci jolanské komunity). Ve svém vymezení předložil tezi, že pokud někdo může za socio-ekonomické znevýhodnění Romů, není to diskriminace ze strany Neromů, ale jsou to samotní Romové a jejich neochota pracovat. Aby se z takto vnímané skupiny symbolicky vymezil, předložil vlastní bohaté pracovní zkušenosti z Čech. V rozporu s takovýmto vymezením nemusí být ani fakt, že jolanská komunita Romů byla hlavním sociálním prostorem, ve kterém se F. M. realizuje, ani fakt, že ostatní Romy v Jolanech ze socio-ekonomického hlediska nijak nepřevyšoval. Při absenci viditelných socio-ekonomických rozdílů jako by mu naopak narativní kapitalizace migrační zkušenosti zbývala jako jediný nástroj sociální mobility (nebo jeden z mála) založené na vymezení se vůči zbytku komunity jolanských Romů.

8.2.4. Útočiště

Romové v Jolanech často reflektovali nudu a omezenost ekonomických příležitostí v domovské obci. Ve světle zkušeností pracovních výjezdů do České republiky současně nově nahlíželi svoje nerovné postavení v rámci hierarchizace sledované vesnice. Migrační zkušenost zároveň mohli v domovské obci kapitalizovat – ať už skrze migrační narativy, nebo hmotné statusové symboly. Výše jsem však naznačil, že pracovní výjezdy do ČR s sebou nesly jistá rizika. Mezi hlavní rizika patřila nejistota finančního ohodnocení, Romové však zvažovali rovněž rodinné důvody (viz kapitola **Error! Reference source not found.**). Především na základě reflexí jolanských Romů se pokusím shrnout momenty, které hrály úlohu v budování vazby na Jolany jako domovskou vesnici.

Materiální stránkou takové vazby byly závazky spojené s bydlením. Romský vesničan M. L. se tak podle svých slov vrátil po vojně domů na Slovensko (a odmítnul tak práci v Čechách), protože mu měl připadnout dům po rodičích. V době mého výzkumu hrály úlohu i výše zmíněné obecní byty, které mají Romové splácet do roku 2036 a musí je tak vždy někdo z domácnosti držet. Uvažování o dlouhodobějších výjezdech do České republiky dobře ilustruje

příklad F. K. Ten okolo roku 2007 několik let v České republice trvale žil a následně se kvůli pracovním i zdravotním komplikacím spolu s dalšími vrátil zpět do bytovky v Jolanech, kde založil rodinu. Od té doby patřil mezi Romy, kteří se pracovních výjezdů účastnili nejčastěji. Jedna z neromských vesničanek se nad jeho návratem do Jolan podívovala:

„Ja som myslela, že má ináč zmysľanie, že vin byl v Čechách. Vin tam aj býval. A čoho tu prišol, však vin musel pochopiť, že tu nemá nič. Nemá nijakú, nijakú perspektivu, nemá nijaké, nič ho tu nečekať, proste len chudoba, jedným slovom.“¹³⁸

Výpověď F. K. však dobře ukazuje, že to není jen „chudoba“ a absence jakékoliv „perspektivy“, co mohl nabídnout život v Jolanech:

„Nechtěl bych tam [v Čechách] být na stálo. Kvůli dítěti. Kdo ví, jak by mu tam bylo, ale víš jak. Tam je málo Romů, ne, do školy tam půjde. Chodil [synovec] [J.], tak mu nadávali. Zeptej se ho. A to [J.] už byl větší, ne? A on [syn], kdyby šel do prvního ročníku, rozumíš, tak jak? Kdyby byla práce doma, tak máš vyhranej život. Tady, v Jolanech. To se řekne zapadákov, ale dětem nic nehrozí, rozumíš. Neznají nic a půjdou do takových měst? Kamarády si tam najdou, drogy a blbosti. Protože to je. Víš, že to tam je, ne? Ať už skini, nebo co já vím. Dostanou, nebo co. Ale tady je bezpečně. Když bys tady měl dobrou práci, tak se žije dobře. I bys něco ušetřil. Ale ve městě je všechno drahé. Pořád musíš dávat pozor.“¹³⁹

Podobné výpovědi lze samozřejmě vnímat i jako jeden ze způsobů jak obhájit neúspěšnou migraci, respektive vlastní statickou pozici *tele* v romské osadě

¹³⁸ Nahrávka č. 2015-06-12-01, rozhovor s P. G. (*1950) a D. G. (*1950), 12. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

¹³⁹ Nahrávka č. 2015-01-27-01, rozhovor s F. K. (*1987), 27. 1. 2015, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: *„Na kamľomas bi na stálo kodoj te jel. Perdal o čha. Ko džanel sar bi leske uľahas, aľe džanes sar. Kodoj maloso Roma, na, andre škola džala. Phirlas o [J.], ta leske nadavinkernas. Phuč le [J.]. A imar bareder sas o [J.], na? A jov te geľľahas aro peršo ročňikos, rozumines, ta sar? Te uľahas buťi khere, hin tut vihraji men životos. Kadej [Jolaňate]... Phenel zapadakos, aľe na hrozinel nič čhavorenge, rozumines. Na prindžaren nič a džava andre kajse fori? Kamaraten arakhela, drogi a chujovini. Bo hin. Džanes, že hin. Na? Či skini, abo so, me na džanav. Chudena abo so. A kadaj bezpečnosť hin tut. Te hin tut lači buťi kadaj, ta mištes te dživel. The ušetrinehas bi kadaj. Aľe andro foros sa draho. Furt mušines te del pozoris.“*

v Jolanech. Tato rovina by ovšem neměla zakrýt formulovanou nejistotu z neznámého prostředí města v České republice, která byla zvýrazněna pocitem bezpečí asociovaným se sociálním prostorem v Jolanech. Takové výpovědi jsem v této souvislosti slýchal i od dalších jolanských Romů. Témata bezpečí, které se v souvislosti s městy v České republice projevovала ve strachu z anonymního prostředí, korespondují s Guyovým pozorováním. Ten popsal v kontextu poválečných migrací Romů do českých zemí zdrojovou lokalitu jako „útočiště“ (1977: 486). Představa o životě v takovém bezpečném prostoru nabyła u F. K. konkrétní materiální podoby:

„Co z toho, že půjdu žít do Čech? To je na nic. A já v Čechách nechci žít jak čeští gádžové. Chci žít tak jako slovenští gádžové. Nechci žít tak jako čeští gádžové, oni jsou hrozně takoví... Já chci tak, jako já nevím, vidíš tady po vesnicích, co jsou gádžové. Co si dělají dřevo, mají svůj dům, zahradu, všechno. To chci.“¹⁴⁰

Výpověď nejen doplňuje obraz bezpečného sociálního prostoru v Jolanech, především však ukazuje, že Jolany zůstávají prostorem, v rámci kterého se Romové poměřovali a chtěli dosahovat atributů, které se zde s vyšším sociálním statusem pojily. Jolany navíc nebyly pouze sociálním prostorem Neromů a Romů, kteří se s nimi poměřovali. V dalších kontextech byly společným sociálním prostorem skupiny jolanských obyvatel, kteří se poměřovali s jinými vesnicemi, ale i třeba vymezovali vůči přistěhovalcům, kteří v Jolanech nově koupili dům.

¹⁴⁰ Nahrávka č. 2016-09-27-04, rozhovor s F. K. (*1987) a R. K. (*1988), 27. 9. 2016, Jolany, vedl Jan Ort. Originál: „So že džava kodej pro Čechi te dživel, to je nič. A me pro Čechi na kamav te dživel sar česka gadže. Kavka, sar slovenska gadže te dživel. Me na kamav sar česka gadže te dživel, jon igen varese kajse hine. Me kamav avka, sar te me džanav, dikhes kadej pal o gava so gadže. So penge keren kašta, hin lengero kher, zahrada. Sa, kada kamav.“

9. Závěr

Obec Jolany byla značně medializovaná mj. v kontextu výstavby „obecních bytů nižšího standardu“, do kterých se v roce 2006 nastěhovali místní Romové. V souvislosti se sledovanou obcí bylo v tomto kontextu referováno o nadstandardních vztazích mezi Romy a Neromy, jedna z novinářek dokonce vnesla toužebné přání „kéž by v takové shodě spolu žili lidé všude“¹⁴¹. Doložil jsem, že narativ rovnosti a harmonických vztahů používali i samotní obyvatelé Jolan. Bylo by lákavé takovou situaci interpretovat pomocí výše uvedeného Scheffelova tvrzení, že obyvatelé obce se zkrátka „naučili eliminovat etnocentrismus a vyhýbat se excesům ve vzájemných interakcích, a to nikoliv z věrnosti k rovnostářskému multikulturalismu, ale vzhledem pragmatickému zabránění otevřenému konfliktu.“ (Scheffel 2015: 144). Taková interpretace by nám totiž dávala naději, že na lokální úrovni může existovat rovnost interetnických vztahů, a to bez ožehavosti z vnějšku vštěpované ideologie multikulturalismu. Není v mých silách ani mým cílem interpretovat vztahy mezi Romy a Neromy ve Velkém Šariši, kde prováděl svůj výzkum právě Scheffel. Ve své práci jsem se ovšem pokusil ukázat, že v konfrontaci se situací v Jolanech má Scheffelovo tvrzení výrazné trhliny. Totiž, budu-li se držet Scheffelem užitě terminologie, absence interetnického konfliktu na lokální úrovni nevychází z „eliminace etnocentrismu“, ale naopak v jeho internalizaci. Tedy do jisté míry přitakání situaci, ve které je „gádžo“ nadřazený Romovi. Podobně jako asymetrickou harmonii popisuje Hübschmannová, která sice popisuje nekonfliktní vztahy na meziválečném venkově, ale připomíná, že přesto *„cigáni vše bývali na koncu“* (Hübschmannová 2000: 17). A podobně jako Fanon, který popisuje vztah kolonizovaného a kolonizátora (např. Fanon 2011: 182–183).

Internalizaci nadřazenosti Neromů nad Romy lze sledovat už v samotných argumentacích jolanských Romů, které měly dokázat právě harmonické vztahy, respektive absenci rozdílů mezi oběma skupinami. Když tak jeden z jolanských Romů J. K. uvedl, že mezi Romy a Neromy v Jolanech není rozdíl, vysvětlil to tvrzením, že v Jolanech jsou „nejslušnější Romové z okresu“. Tím přijal perspektivu, dle které normalitu určují Neromové a eventuální konflikty jsou

¹⁴¹ Jedná se o parafrázi. Vzhledem k anonymizaci záměrně neuvádím citaci v plném znění ani původní zdroj.

způsobeny „problémovými“ Romy, kteří se takové normalitě neumí přizpůsobit. Podobně T. K. uvedl, že od svého neromského kamaráda nikdy nedostal najevo, že by byl jako Rom „jinej“. Aby takové tvrzení podpořil, dodal T. K., že jeho kamarád se s ním jako s Romem ještě vychloubá. Ovšem právě takové vychloubání se Romy bývá založeno na opozici přirozenosti romství a vlastností daného člověka (v tomto případě T. K.). Pro větší zřejmost uvedu výpověď bývalé starostky J. B., tedy právě té vesničanky, v jejíž výpovědích se narativ nekonfliktních vztahů objevoval výrazně. Výpověď se vztahuje k návštěvě vládních úředníků, kteří měli schválit projekt na výstavbu bytovek. Na setkání s těmito úředníky přizvala J. B. i několik Romů:

„Zavolala som pár ľudí na úrad, rozprávali sme sa, bežne. A vtedy vlastne poprvýkrát: ‚Pane Bože, veď oni pekne po slovensky rozprávajú, s nimi sa dalo rozprávať o politike.‘ Hovorí: ‚Však oni poznajú, kto je prezident, oni poznajú, kto je predseda vlády, oni poznajú ministra výstavby, oni poznajú všetko. Dá sa s nimi rozprávať o kulture, o športe, všetko.‘“

Takto vystavěné pozitivní hodnocení místních Romů je založeno na oné paradoxní situaci, která jako by se vzpírala přirozenosti romství – „je to Rom a umí dobře slovensky“. Právě takového momentu si všímá i Fanon, který při jeho hodnocení neskrývá vlastní rozhořčení: „[ch]ceme říci, že není důvod, aby pan Breton prohlašoval o Césairovi: ‚A je to černoch, jenž ovládá francouzský jazyk, jako to dnes nedokáže žádný běloch.‘ A i když pan Breton vyjádřil pravdu, nevidím, v čem spočívá onen paradox, ona věc hodná naší pozornosti, protože pan Aimé Césaire je konečně Martiničan a univerzitní pedagog.“

Hodnotící škála, na které je Nerom držitelem prestižního postavení, se však projevovala i v argumentacích vnitřní diference samotné romské komunity v Jolanech. Tak jako Kobes ukazuje, že někteří Romové pro potvrzení vlastního vyššího sociálního statusu a vymezení se vůči ostatním Romům odkazovali svůj původ k neromské babičce (ačkoliv měla jako *priespanka*, tj. nemanželského původu, v rámci vesnice velice nízký status), přejímali podobné argumentační postupy i obyvatelé Jolan. Někteří Romové tak esencializovali svůj vyšší status odkazováním k romské rodině, která byla v meziválečném období jedinou takovou rodinou v rámci neromské vesnice. Podobně vysvětlovali někteří neromští vesničané „vyšší životní úroveň“ některých Romů jejich smíšeným původem. Takové uvažování se opět odehrává ve vymezené opozici Rom/„gádžo“

a měl to být právě „gádžovský“ vliv, který zajišťoval „život na úrovni“. Někteří Romové tak nebyli považováni za „úplné“ Romy. Fanon připomíná, že „[t]ento proces dobře znají barevní studenti ve Francii. Lidé je tak odmítají pokládat za skutečné negry. Negr, to je divoch, zatímco student je civilizovaný. Jsi ‚my‘, říká mu Coulanges, a mají-li tě za černocho, děje se tak omylem, jako černocho totiž jen vypadáš.“ (2011: 85).

Jenomže stejně jako adresát této promluvy „[n]emůže, protože ví“ (tamtéž: 85) i jolanští Romové nakonec formulovali zkušenost nerovného postavení. Formuloval ji M. L., když přiznal, že i ti neromští vesničané, kteří jsou považováni za *degeša*, „stejně vždycky budou líp pasovat mezi gádže než bohatej Rom“. Takovou zkušenost uvedl i T. K., který přes deklaraci rovnosti, respektive přes absenci připomínání jinakosti, ve vztahu ke svému neromskému kamarádovi pořád cítil, že by se měl chovat trochu „jinak“, protože je Rom. Ostatně i mnozí další Romové situačně zdůrazňovali diskriminaci ze strany Neromů, o které F. K. uvažoval dokonce v esencialistické rovině, když uvedl, že „gádžové možná potřebují cítit nadřazenost“. V tomto momentě popisuje Barša obrat od „mýtu“ k „protimýtu“, který formuluje i Fanon: „Na bezpodmínečné prosazování evropské kultury odpovídali bezpodmínečným prosazováním kultury africké. Obecně tedy pěvci *négritude* stavějí do protikladu starou Evropu a mladou Afriku, únavnou racionalitu proti poetice, svazující logiku proti netrpělivé přirozenosti; na jedné straně rigidita, ceremonie, protokol, skepse, na straně druhé spontánnost, temperament, svoboda, a v zájmu spravedlnosti musíme dodat, že i jistá nezřízenost. A taktéž nezodpovědnost.“ Podobný dynamický proces, který spíše než cestou „od mýtu k protimýtu“ lze vnímat jako jejich koexistenci, se objevoval i u jolanských Romů (jakož i u Romů jinde – viz Hübschmannová 1999a). Nenaplněvaná snaha o plnohodnotné přijetí ze strany neromských vesničanů a nabytí prestižních neromských atributů se tak obracela ve vysmívání se těmto atributům a naopak vzývání vlastních hodnot romských. A není náhodou, že se jednalo o velmi podobné vlastnosti, jaké popsal výše Fanon. Takový situační obrat v hodnocení neromského způsobu života navíc fungoval jako mechanismus sociální kontroly mezi jolanskými Romy.

Marginalizované postavení Romů v Jolanech bylo symbolizované teritoriální hranicí mezi romskou osadou a částí vesnice, která byla vnímána jako „neromská“. Takové postavení bylo současně zvýrazněno ekonomickou

marginalizací regionu jako celku, a tak většina jolanských Romů neměla jistotu trvalejšího zaměstnání. Reakcí Romů na danou situaci byla obvykle snaha o jistou formu prostorové mobility, která byla zároveň příslibem mobility socio-ekonomické. Grill takovou mobilitu nahlíží jako pohyb *opre* „nahoru“ oproti statickému setrvání *tele* „dole“.

Prvním sledovaným typem mobility byla snaha Romů vystěhovat se z romské osady do vesnické zástavby v Jolanech. Ta byla zaznamenána již na počátku šedesátých let. Romové, tehdy žijící v dřevěných domech, opakovaně žádali o stavební pozemky v intravilánu obce, naproti tomu MNV v Jolanech takové žádosti vytrvale odmítal. V tomto kontextu čelil MNV i tlaku centrální politiky, respektive NV na okresní úrovni, jejímž zájmem byla „likvidace nežádoucích romských osídlení“. Ve snaze vyhovět tomuto záměru MNV vytrvale navrhoval řešení, které by nenarušilo existující hranici mezi romskou osadou a neromskou částí obce. Návrhy MNV počítaly s přesídlením Romů do českých zemí v rámci politiky „řízeného rozptylu“, ale i s výstavbou rodinných domů v okolních obcích, respektive přesunutím (a tedy jejím faktickým zachováním) romské koncentrace na okraji obce Jolany. V tomto kontextu bylo možné sledovat jistý konflikt mezi okresním NV a místním NV, tak jak jej sledovali i Sadílková (2016) nebo Scheffel (2015). Lze tedy shrnout, že zatímco snahy ONV byly v souladu s motivacemi místních Romů vystěhovat se mimo romskou osadu, politika „likvidace romských osad“ troskotala spíše na neprostupnosti lokální hranice, kterou hájil MNV (srov. Sadílková 2016: 162–163). V tomto momentě se Sadílková pozastavuje nad tendencemi některých autorů kritizovat podobné centrální politiky za nerespekt vůči romské kultuře (Sadílková 2016: 164). Jak jsem ale ukázal výše v textu, nejsou to jen autoři těchto studií, kteří spatřují neúspěch takových politik v „romských socio-kulturních specifikách“. Stejný pohled zastávali i neromští vesničané, kteří existenci romských osad považovali za přirozený důsledek romské mentality. Jolanští Romové sice byli schopni nahlížet diskriminaci ze strany „gádžů“, kteří je mezi sebe nechtějí vpustit, nakonec i oni ale uznali, že chyba je spíše v chování Romů, respektive v jiném případě internalizovali představu o Romech, kteří „musí být pořád spolu“.

Těžkou prostupnost sledované hranice navíc potvrzovaly i příběhy třech romských rodin, které takovou hranici za velmi specifických okolností překonaly. I o jejich mobilitě navíc místní obyvatelé uvažovali jako o „emigraci z cikánství“

(srov. Hübschmannová 1999b: 2). Takový pohyb znamenal na jedné straně vyšší sociální status v rámci vesnice i v rámci romské komunity (mýtus o pozitivních neromských attributech), na druhé straně byl ovšem takový pohyb v očích jolanských Romů situačně vnímán jako zpronevěření se romské solidaritě (protimýtus o chamtivých Neromech). Ovšem i jednotlivé rodiny, které dosáhly bydlení „mezi gádži“, narazily na to, že samotnou prostorovou mobilitou si nezajistily plnohodnotné přijetí ze strany neromských vesničanů. Pro úplnost lze připomenout, že na zakonzervování lokální hranice se podílela rovněž výstavba bytovek na místě původní romské osady. Paradox lze spatřovat v tom, že právě v kontextu této výstavby byla medializována „harmonie“ místních interetnických vztahů.

Druhým typem prostorové i socio-ekonomické mobility, který jsem v textu sledoval, je migrace. Migrace byla strategie sdílená romskými i neromskými obyvateli Jolan, a to prokazatelně od počátku 20. století. Ostatně i první z Romů, který měl údajně přijít do Jolan v polovině 19. století, měl být kovář, který sem přišel na pozvání za prací. Předválečné migrace do Ameriky ani do jiných zemí západní Evropy se, dle dostupných zdrojů, jolanští Romové neúčastnili. Podobně se výrazněji neúčastnili ani rozsáhlé poválečné migrace Romů do českých zemí, a tak, až na výjimky, nevytvářeli mezi slovenskými Romy jinak běžné vazby na konkrétní města v českých zemích. Nárůst krátkodobé pracovní migrace Romů z Jolan lze zaznamenat v souvislosti se zhoršenou ekonomickou situací na Slovensku začátkem nového tisíciletí (srov. Uherek 2007).

Specifika migrace Romů nelze v případě Jolan charakterizovat „ochotou migrovat i přes velkou míru nedůvěry ve státní instituce“, jak uvádí Synková s odkazem na Matrase (viz kapitola 8). Naopak, u jolanských Romů bylo možné sledovat silnou identifikaci s rodnou vesnicí (srov. Scheffel 2014: 141) a neochotu odejít za prací za riskantnějších okolností. O specifikách migrace Romů z Jolan tak lze uvažovat spíše s ohledem na typ prožité migrační zkušenosti. Ta dle jejich výpovědí dovoluje Romům z Jolan částečně vystoupit z mocenské asymetrie domácích interetnických vztahů.

V době mého výzkumu byla migrace v Jolanech popisovaná jako východisko ze situace „nulových perspektiv“, jak ji výše popsala jedna z neromských vesničanek. S užitím konceptu popsaného Grillem je migrace

jednou ze strategií možné socio-ekonomické mobility (ze stavu ustrnutí *tele „dole“* směrem *upre „nahoru“*). Romové z Jolan této strategie, ač v omezené míře, využívali, a to zejména ve formě krátkodobých pracovních výjezdů. Migrace přinášela Romům nejen ekonomický zisk, který bylo možné dále přetavit ve hmotné lokálně přijímané statusové symboly, a tak demonstrovat nabytí vyššího statusu nebo alespoň aspiraci na něj, ale i zkušenost, kterou bylo možné v Jolanech kapitalizovat především v narativní podobě. Jednou z migračních zkušeností, kterou Romové reflektovali, bylo zakoušení sebeúcty související se statutem zaměstnance, ale – a to je zejména důležité – i s novým prožíváním vztahů s neromským okolím. Na obdobný moment narazil i Grill, který píše v souvislosti s migrační zkušeností o „kosmopolitním kapitálu“ a ukazuje, že Romové jsou díky takové zkušenosti schopni nově nahlížet na vztahy s neromskými sousedy v rámci domovské vesnice (2015: 166). Kobes dokonce ukazuje, že rovné vztahy s Neromy se mohou ve světle migrační zkušenosti ukázat jako iluzorní. Jolanští Romové byli obdobně schopni v kontrastu se zkušenostmi z České republiky nahlížet nerovnost vztahů s Neromy na Slovensku (2012: 25). Přesto však pro ně zůstávaly Jolany bezpečným a jistým sociálním prostorem, kde sice naráželi na zakořeněnou nerovnost, ale věděli, co od koho mají čekat. Navíc, jak upozorňuje i Guy (1977: 486), oproti anonymnímu prostředí města lze v domovské vesnici migrační zkušenost kapitalizovat lépe. Pro Romy v Jolanech zůstávala jejich obec prostorem, v rámci kterého poměřovali svoje úspěchy. Takový prostor však byl současně společným prostorem obyvatel Jolan, se kterými se místní Romové identifikovali, a právě z takové pozice se pak vztahovali i ke svému okolí (podobně se v jiných situacích identifikují např. s rusínskou menšinou – *amen sam rusňaka Roma* – „my jsme rusínští Romové“).

V Jolanech platilo, že Romové, kteří žili ve vesnické zástavbě, měli pevnější místo v rámci neformální ekonomiky vesnice, resp. okresu. Úspěšné etablování se v rámci takových vztahů pak otevíralo možnosti dalších socio-ekonomických vztahů s neromskými zadavateli práce. Stvrzovalo tak privilegované postavení těchto Romů v rámci neformálního ekonomického systému. Právě deklaraci privilegovaného postavení mezi neromskými vesničany používali někteří z Romů jako nástroj vymezení se vůči Romům v osadě (respektive vůči Romům obecně). V kontextu debat o migraci pak v různých situacích tvrdili, že oni nemusí vyjíždět za prací, protože mají v Jolanech práce dost. Tím jednak demonstrovali dobré

vztahy a přijetí ze strany neromských vesničanů, současně ale převraceli kapitál migrační zkušenosti v negativně vnímanou neschopnost zajistit si práci „doma“. Takový obrat umožňovala dynamika situačního vymezování se – právě tyto „privilegované“ rodiny měly totiž s prací v českých zemích nejbohatší zkušenosti a v jiných situacích právě o ně své postavení v rámci romské komunity i vesnice opíraly.

Podobně jako to popsal Grill na příkladu jednoho z „tarkovských“ Romů (2012: 7–12), Romové v Jolanech se mohli ocitnout v situaci *tele* „dole“ i v rámci naplňování strategií pohybu *opre* „nahoru“. Pracovní migrace do České republiky, stejně jako mobilita z romské osady do vesnické zástavby, mohla být stvrzením sociální mobility *opre* za splnění minimálně dvou podmínek. Za prvé museli Romové prokázat schopnost naplňovat neromské standardy schopnosti *te chulajinel* „hospodařit“, současně ale na cestě k neromským standardům museli stvrzovat identifikaci s lokální romskou komunitou, v rámci které se měla sociální mobilita *opre* odehrávat.

Nahlédnutí takové dynamiky poukazuje i na rozdíly mezi oběma typy mobilit. Zatímco pohyb z osady „mezi gádže“ je typem mobility, který byl v rámci vesnice jasně patrný, migrační zkušenost byla patrná až při návratech do obce, a to většinou právě v narativní podobě. Vzhledem k silné vazbě Romů k domovské obci, kterou jsem popsal v kontextu obou mobilit, je pak zřejmé, že zatímco pohyb z osady byl kýženým stavem, migrace byla spíše jedním z nástrojů, jak takového stavu dosáhnout. Na rozdíl od migrace byl však Romy v osadě těžko realizovatelná a vzhledem k další neprostupnosti hranice z dlouhodobého hlediska těžko udržitelná.

Ani tato strategie nebyla preferována všemi Romy v místní osadě. I bydlení v osadě totiž mohlo znamenat bezpečí a jistotu. Romové, kteří se přestěhovali „mezi gádže“, byli vystaveni vyšší sociální kontrole vesnice, a pokud nezvládli naplňovat kritéria očekávaného způsobu života, byli pro neromské vesničany (ale mnohdy i pro samotné Romy) potvrzením toho, že Romové z podstaty nejsou takový život schopni vést. Navíc i Romové, kteří žili „mezi gádži“, mohli být v tomto prostředí ztraceni – stejně jako migrující Romové v anonymních českých městech.

Abych se nakonec vrátil k Fanonovi, podobnosti obou sledovaných typů mobilit lze sledovat v tom, jak s nimi bylo zacházeno v narativní podobě v rámci internalizované představy o prestižním neromském způsobu života. Realizace obou typů mobilit byla samotnými Romy využívána jako vymezení se vůči „líným cikánům“, ať už v podobě obecné kategorie, nebo konkrétně označovaných Romů v okolí. Obě strategie s sebou nesly určitý druh očekávání, která byla do jisté míry hodnocena podle kritérií asociovaných s neromským způsobem života (základně charakterizovaným vlastností *te džanel te chulajinel* – „umět hospodařit“). Hodnocení v takto vymezené dichotomii, kde je pozitivním vzorem Nerom, který „umí hospodařit“, a jeho negativním protipólem ze své podstaty „líný cikán“ – jenž je však do jisté míry sdílen romskými i neromskými vesničany – vede za každých okolností (ať v případě úspěšného, či neúspěšného naplnění očekávání socio-ekonomické mobility Romů) ke stvrzování její platnosti, tedy včetně existence kategorie stigmatizovaného „cikána“. Takto nastavené strategie mobility Romů tedy vychází z internalizace inferiorního postavení a souzní se strategií černocha, pro kterého „[e]xistují jediné dveře ven, a ty vedou do bílého světa“ (Fanon 2011: 73).

10. Zdroje

Seznam použitých nahrávek z archivu Semináře romistiky

1. Nahrávka č. 2014-07-29-01, rozhovor s Monikou Grundzovou v romštině, 29. 7. 2014, Praha, vedl Jan Ort;
2. Nahrávka č. 2014-12-22-01, rozhovor s J. K. (*1953) a M. K. (*1953) v romštině, 22. 12. 2014, Jolany, vedl Jan Ort;
3. Nahrávka 2015-01-22-03, rozhovor s D. V. (*1947) v romštině, 22. 1. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.
4. Nahrávka č. 2015-01-27-01, rozhovor s F. K. (*1987) v romštině, 27. 1. 2015, Jolany, vedl Jan Ort;
5. Nahrávka č. 2015-03-06-01, rozhovor s M. L. (*1967) a O. L. (*1967) v romštině, 6. 3. 2015, Jolany, vedl Jan Ort;
6. Nahrávka 2015-03-17-01, rozhovor s M. L. (*1967) v romštině, 17. 3. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.
7. Nahrávka č. 2015-04-11-01, rozhovor s F. K. (*1987), R. K. (*1988) a D. V. (*1945);
8. Nahrávka č. 2015-04-13-01, rozhovor se H. L. (*1931) v romštině, 13. 4. 2015, Drevany, vedl Jan Ort;
9. Nahrávka č. 2015-04-17-01, rozhovor s F. M. (*1960) a S. M. (*1960) v češtině, slovenštině a romštině, 17. 4. 2015, Jolany, vedl Jan Ort;
10. Nahrávka č. 2015-05-11-03, rozhovor s F. K. (*1987) a P. F. (*1992) v romštině, 11. 5. 2015, Jolany, vedl Jan Ort;
11. Nahrávka č. 2015-06-02-01, rozhovor s J. K. (*1953) v romštině, 2. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort;
12. Nahrávka č. 2015-06-12-01, rozhovor se D. G. (*1950) a P. G. (*1950) v češtině a slovenštině, 12. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort;
13. Nahrávka č. 2015-06-14-07, rozhovor s F. K. (*1987), P. F. (*1992) a G. L. (*1990) v romštině, 14. 6. 2015, Jolany, vedl Jan Ort;
14. Nahrávka č. 2015-07-03-01, rozhovor s J. B. (*1958) v češtině a slovenštině, 3. 7. 2015, Jolany, vedl Jan Ort;
15. Nahrávka č. 2015-07-18-02, rozhovor s K. H. (*1955) v romštině, 18. 7. 2015, Jolany, vedl Jan Ort.

16. Nahrávka č. 2016-02-28-03, rozhovor s L. Č. (*1940) v češtině a slovenštině, 28. 2. 2016, Jolany, vedl Jan Ort;
17. Nahrávka č. 2016-08-03-07, rozhovor s M. D. (*1954) v češtině a slovenštině, 3. 8. 2016, Jolany, vedl Jan Ort;
18. Nahrávka č. 2016-08-06-02, rozhovor s J. Š. (*1956) v češtině a slovenštině, 6. 8. 2016, Jolany, vedl Jan Ort;
19. Nahrávka č. 2016-08-06-03, rozhovor s P. C. (*1975) v češtině a slovenštině, 6. 8. 2016, Jolany, vedl Jan Ort;
20. Nahrávka č. 2016-09-24-03, rozhovor s T. K. (*1985), F. K. (*1987), L. K. (*1985) a R. K. (*1988) v romštině, 24. 9. 2016, Jolany, vedl Jan Ort;
21. Nahrávka č. 2016-09-27-01, rozhovor s O. L. (*1967) a K. L. (*1989) v romštině, 27. 9. 2016, Jolany, vedl Jan Ort;
22. Nahrávka č. 2016-09-27-04, rozhovor s F. K. (*1987) a R. K. (*1988) v romštině, 27. 9. 2016, Jolany, vedl Jan Ort.

Archivní materiály

Kronika obce [Jolany], uložena na obecním úřadě obce Jolany.

Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 1:

1. „Vec: Bytových otázok občanov ciganského pôvodu“, 21. 11. 1960.
2. „Poradovník pre určenie žiadateľov bytových otázok občanov ciganského pôvodu, pre výstavbu rodiných domkov na rok 1961 a potrebe finančných prostretkov na zabezpečenie stavébného materialu na výstavbu rodiných domkov.“, 21. 11. 1960.
3. „[P. L.], [Jolany], veľmi zlé obytné podmienky – vyriešenie.“, 24. 5. 1961.
4. „[P. L.], obytné podmienky vyriešenie.“, 2. 6. 1961.
5. „Súpis voľných staveb. Pozemkov v obci – prevedenie.“, 20. 10. 1961.
6. „Zápisnica nájísana na zasadnutí pléna miestného národného výboru v [Jolanech] dňa 28. 8. 1974.“, 28. 8. 1974.

7. „Zápisnica zo zasadnutia pléna MNV v [Jolanech], konaného dňa 24. 10. 1987 v zasedačke MNV.“, 24. 10. 1987.

Štátny archív v Prešove - pracovisko Archív Svidník, fond A XXV, MNV v [Jolanech], k. č. 15:

1. „Vojnové škody“.
2. „Plán likvidácie cigánských osád v okrese.“, 12. 9. 1962.
3. „Rozhodnutie likvidácie cig. osád. – tunajšej obci.“, 24. 9. 1962.
4. „Likvidácia osád ciganského pôvodu.“ [sic!], 19. 5. 1963.
5. „Prídelenie stavebného pozemku – žiadosť.“, 10. 7. 1963.
6. „O pridelenie stavebného pozemku – oznamenie.“, 13. 7. 1963.
7. „Pripomienka vznesená na verejnom hovore – vybavenie.“, 10. 5. 1965.
8. „Situačná správa o riešenie otázok cig. obyvateľstva v obci [Jolany]“, 2. 8. 1966.
9. „Žiadosť o pridelenie stávebného pozemku pre výstav.rod.domku pre [P. K.]“, 16. 7. 1967.
10. „Neopravené nastahovanie do obci.“, 3. 5. 1968.
11. „Hlasenie.“, 16. 5. 1968.
12. „Prejednanie žiadosť stávebného pozemku – oznamenie.“, 1. 10. 1968.
13. „Výstavba rod. domkov pre občanov cig. pôvodu.“, 17. 10. 1968.
14. „Správa o plnení uznesenia Vlády číslo 502/1965 o riešení otázok občanov cigánskeho pôvodu v obci podľa stavu k 1. 12. 1968.“, 16. 12. 1968.
15. „Výstavba rodinných domkov pre občanov ciganského pôvodu.“, 22. 7. 1974.
16. „Preveriť hygienu v ciganskej osade.“, 1. 8. 1974.
17. „Výstavba rodinného domku v kat. úz. [Jolany] – odpoveď“, 4. 11. 1975.

18. „Žiadaný menný zoznám vysťahovalcov do iných štátov v rokoch 1900 – 1938 z obce [Jolany]“, 19. 2. 1986.
19. „Žiadosť o pridelenie pozemku na výstavbu rodinného domu“, 7. 10. 1988; 12. 10. 1988.
20. „Odpoveď na žiadosť o pridelenie pozemku na výstavbu rodinného domu.“, 24. 10. 1988.

Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, fond: Obvodný úrad miestnych národných výborov v Krajnej Poľane, k. č. 2:

1. „Evidenčné knihy“, 1946.

Bibliografie

Abu Ghosh, Y. 2008. *Escaping Gypsiness: work, power and identity in the marginalization of Roma*. Dizertační práce.

Barša, P. 2015. *Cesty k emancipaci*. Praha: Academia.

Belák, A. 2015. Medicína v segregovanej rómskej osade: príklad z juhu stredného Slovenska. *Romano džaniben* 22 (1). s. 57–84.

Berger, P. L. 1991. *Pozvání do sociologie*. Praha: Správa sociálního řízení FMO.

Bourdieu, P. 1986. The forms of capital. In: Richardson, J. (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, 46–58.

Bourdieu, P. 2000. *Pascalian Meditations*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, P. 2003. Zúčastněná objektivace. Huxleyho přednáška. *Biograf: Časopis pro kvalitativní výzkum*, 30, 3–17.

Bourdieu, P.; Wacquant, L. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. London: University of Chicago Press.

Burrawoy, M. 1998. The Extended Case Method. *Sociological Theory* 16 (1), 4–34.

Cichý, M. 2003. *Historie rodu Cichých a Bánomových*. Praha. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav jižní a centrální Asie, Seminář romistiky.

Castle-Kanerová, M. 2003. Round and Round the Rounabout: Czech Roma and the Vicious Circle of Asylum-seeking. *Nationalities Papers*, 31 (1), 13–25.

Davidová, E. 1995. *Romano drom: cesty Romů : 1945-1990 : změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.

Dobrotská, M. 2001. Slováci na ceste do nového sveta. In: *Historická revue* 12 (7), 20.

Dobruská, Petra [v tisku]. The mobility of Roma from a Slovak Village and its influence on Local Communities. In: Hornstein Tomic, Caroline, Scholl-Schneider, Sarah, Pichler, Robert (eds.) *Remigration to post-socialist Europe: Hopes and realities of return*. Berlin: LIT Verlag.

Doubek, D., Levínská M., Bittnerová, D. 2015. *Pomoc a pořádek: kulturní modely v pomáhajících profesích*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.

Fanon, F. 1964 [1955]. Antilalais et Africains. In: Fanon, F. *Pour la révolution africaine. Ecrits politiques*. Paris: François Maspero, 27–36.

Fanon, F. 2011. *Černá kůže, bílé masky*. Praha: Tranzit.

Fanon, F. 2015. *Psanci této země*. Praha: Tranzit.

Grill, J. 2008. „Mange mište pro Čechy“ (Mně je v Čechách dobře): slovenští Romové na českých stavbách. *Migrace-on-line*. [online]. Multikulturní centrum Praha. Dostupné z: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/mange-miste-pro-cechy-mne-je-v-cechach-dobre-slovensti-romove-na-ceskych-stavbach> [cit. 27. 12. 2016].

Grill, J. 2012. ‘Going up to England’: Exploring mobilities among Roma from Eastern Slovakia. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38 (8), 1269–1287.

Grill, J. 2013. Roma asylum migrations from Czech Republic to Canada and back. In: *Roma migration to and from Canada*. Budapest: Central European University CPS, 89–128.

Grill, J. 2015. Historické premeny štruktúry medzikultúrnych vzťahov. Formy spolužitia v prípade Tarkoviec na východnom Slovensku. In: Podolinská, T.; Hrustič, T. (eds.). *Čierne-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: Veda, 146–171.

Grill, J. 2016. 'Endured Labour' and 'Fixing Up' Money: The Economic Strategies of Roma Migrants in Slovakia and the UK. In: M. Brazzabeni, M. I. Cunha, & M. Fotta (eds.), *Gypsy Economy: Romani Livelihoods and Notions of Worth in the 21st Century*. New York, Oxford: Beghahn, 88–106.

Grygar, J. 2016. *Děvušky a cigarety: o hranicích, migraci a moci*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Guy, W. 1977. *The Attempt of Socialist Czechoslovakia to Assimilate its Gypsy Population*. Disertační práce. Bristol: University of Bristol. Hajska, M. 2012. „Ame sam Vlašika, haj vorbinas vlašika!“ (My jsme Olaši a mluvíme olašsky!). Nástin jazykové situace olašských Romů z východního Slovenska v etnicky smíšené komunitě. *Romano džaniben* 19 (2): 35–53.

Haišman, T. 1988. K počátkům územních pohybů michalovských Romů do Kladna. In: *Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnologii a folkloristiku*, č. 11 (Materiály k problematice etnických skupin na území ČSSR), sv. 10 (Cikáni v průmyslovém městě – problematika adaptace a asimilace), č. 1, 10–88.

Houdek, L. 2008. *Romové ve Stříbře. Případová studie – historie a sociolingvistická situace rodu Absolonů*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav jižní a centrální Asie, Seminář romistiky.

Horváthová, Emília. 1964. *Cigáni na Slovensku: historicko-etnografický náčrt*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Hudousková, R.; Ort, J.; Sadílková, H. 2015. Romové v Praze. (Texty k historii Romů v Praze po roce 1945). *Praha sdílená a rozdělená*. [online] Multikulturní

centrum Praha. Dostupné z: <http://praha.mkc.cz/?topics=romska-praha> [cit. 18. 12. 2016].

Hübschmannová, M. 1993. *Šaj pes dovakeras. Můžeme se domluvit*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Hübschmannová, M. 1997. Dómští hudebníci v Indii. *Romano džaniben* 4 (3-4), 11–27.

Hübschmannová, M. 1998. Economic stratification and Interaction (Roma, an Ethnic Jati in East Slovakia). In: *Gypsies: an interdisciplinary reader*. New York: Garland Publishing, 233–270.

Hübschmannová M. 1999a. Několik poznámek k hodnotám Romů. In: *Romové v České republice 1945–89*. Praha: Socioklub, 16–66.

Hübschmannová, M. 1999b. Od etnické kasty ke strukturovanému společenství. In: *Romové v České republice 1945–89*. Praha: Socioklub, 115–136.

Hübschmannová, M. 2000. Vztahy mezi Romy a Židy na východním Slovensku před druhou světovou válkou. *Romano džaniben* 7 (1-2), 17–51.

Hübschmannová, M. 2005. *"Po Židoch cigáni": svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945* (I. díl). Praha: Triáda.

Jakoubek, M.; Kužel, S. 2008. Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu. (Zborník vybraných výsledkov projektu ‚Monitoring situácie rómskych osád na Slovensku 1999 – 2005‘). Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation.

Janků, K. 2007. *Lepší život: Migrace v česko-kanadských romských rodinách*. Brno. Dizertační práce. Masarykova Univerzita, Fakulta sociálních studií.

Jurová, A. 1993. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied v Košiciach, Goldpress.

- Jurová, A. 2002. Historický vývoj rómskych osád na Slovensku a problematika vlastníckych vzťahov k pôde („nelegálne osady“). *Človek a spoločnosť* 5 (4), 13–43.
- Jurová, A. 2003. Niekoľko poznámok k otázkam rómskych osád („Kauza Letanovce“). *Človek a spoločnosť* 6 (1), 2–12.
- Kobes, T. 2012. „Naši Romové“ – difrakční vzorce odlišnosti východoslovenského venkova. *Romano džaniben* 19 (2), 9–34.
- Kováts, A. (ed.) 2002. *Roma migration*. Budapest: Hungarian Academy of Sciences Institute of Minority Research – Centre for Migration and Refugee Studies.
- Kubaník, P. 2015. Hra na knížky. Poznámky k akvizícii slovenštiny v Gavu. In: Podolinská, T.; Hrustič, T. (eds.). *Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: Veda, 374–397.
- Kužel, S. 2008. Neformální ekonomika medzi obyvateli východoslovenskej vesnice a romskou „osadou“. In: Jakoubek, M., Hirt, T. (eds.). *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu*. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation, 71–91.
- Lánský, O. 2014. Postkolonializmus a dekolonizace: základní vymezení a inspirace pro sociální vědy. *Sociální studia* 11 (1). Katedra sociologie FSS MU. 41–60.
- Mann, Arne B. 1994. Rómovia v Kremnici. *Romano džaniben* 1 (4), 7–15.
- Mappes-Niediek, N. 2013. *Chudáci Romové, zlí Cikáni: čo je pravdy na našich predsudcích*. Brno: Host.
- Marushiaková, E.; Popov, V. 2015. Vplyv orientalizmu vo vede a v politike na spolunažívanie Rómov s majoritnou spoločnosťou. In: Podolinská, T.; Hrustič, T. (eds.). *Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: Veda, 60–83.

Matras, Y. 2000. Romani Migrations in the Post-Communist Era: Their Historical and Political Significance. *Cambridge Review of International Affairs* 12 (2), 32–50.

Matras, Y. 1998. *The Recent Emigration of Roma from the Czech and Slovak Republics*. Report submitted to the Council of Europe Population and Migration Division, August 1998, MG-S-ROM.

Memmi, A. 1985 [1957]. *Portrait du colonisé précédé de Portrait du colonisateur et d'une préface de Jean Paul Sartre*. Paris: Gallimard.

Mušinka, A.; Škobla, D.; Hurrle, J.; Matlovičová, K.; King, J. 2014. *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013*. Bratislava: UNDP.

Nečas, C. 1994. Memoráty jako zdroj informací o dějinách Romů. *Romano džaniben* 1 (1), 22–25.

Nekorjak, M. 2005. „Labour migration of Ukrainins into the Czech Republic.“ Nepublikovaný pracovní text pro the European Graduate School for Social Sciences seminar, Telč 19. – 22. 5. 2005.

Ort, J. 2014. *Působení Svědků Jehovových v romské osadě na východním Slovensku*. Bakalářská práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav jižní a centrální Asie.

Ort, J. 2015. Sociální a etnické aspekty motivace romského konvertity k setrvání v konverzi. *Romano džaniben* 22 (1). 35–55.

Ort, J. 2016. Migrace z východoslovenské vesnice. Historický přehled a současné modely. *Romano džaniben* 23 (2), 39–69.

Pavelčíková, N. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR.

Pavelčíková, N. 2009. Příchod olašských Romů na Ostravsko v 50. letech 20. stol. (ve světle dobových zpráv). *Romano džaniben*, ňilaj, 37–66.

Podolinská, T. 2003. Boh medzi vojnovými plotmi. Náboženská polarizácia v rómskej kolónii v Plaveckom Štvrtku. In: Kováč, M. – Mann, A. B. (eds.). *Boh všetko vidí – duchovný svet Rómov na Slovensku*. Bratislava: Chronos, 147–192.

Ripka, Š. 2014. “*We Were Not So Bad Before, You Know...*”. *Autonomy and Conversions among Roma in Márov*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií.

Růžičková, Alena. 2012. *Romská komunita ve Vsetíně*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav jižní a centrální Asie, Seminář romistiky.

Sadílková, H. 2013. Čí jsou to dějiny? Dosavadní přístupy k interpretaci poválečných dějin Romů v ČS(S)R. *Romano džaniben* 20 (2), 69–86.

Sadílková, H. 2015. Nad svědectvím paní Anny Surmajové. *Romano džaniben* 22 (1), 125–132.

Sadílková, H. 2016. *Poválečná historie Romů ve vzpomínkách pmětníků: Možnosti rekonstrukce poválečné migrace vybrané skupiny Romů ze Slovenska do českých zemí*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Dějiny a kultury zemí Asie a Afriky.

Sadílková, H. 2017. Resettling the settlement. From recent history of a Romani settlement in south-eastern Slovakia. In: *Festschrift for Lev Cherenkov*. Graz: GLM. 339–351.

Said, E. *Orientalismus: západní koncepce Orientu*. Praha: Paseka.

Sali, S. 2015. *Colonialism and Postcolonialism. The Roma as Postcolonial subjects: Romani Orientalist Representation in Europe*. Central European University, Department of Sociology and Social Anthropology. Final Paper.

Scheffel, D. 2009. *Svinia v čiernobieliom*. Prešov: Centrum antropologických výskumov.

Scheffel, D. 2015. Belonging and domesticated ethnicity in Veľký Šariš, Slovakia. *Romani studies* 25 (2), 115–149.

Skupnik, J. 2007. Světy se zrcadlem. Marginalizace a integrace z hlediska sociopsychologické dynamiky společnosti. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (1), 133–148.

Slačálek, O. 2011. Civilizace je nemoc, násilí je lék?. *A2* (24). [online]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2011/24/civilizace-je-nemoc-nasili-je-lek> [cit. 11. 6. 2017].

Stöckelová, T.; Abu Ghosh, Y. 2013. Úvahy o etnografii: od dogmatu k heterodoxii. In: Stöckelová, T.; Abu Ghosh, Y. (eds.). *Etnografie: Improvizace v teorii a terénní praxi*. Praha: Slon, 7-35.

Synková, H. 2003. *Čeští a slovenští Romové: hranice a migrace*. Rigorózní práce. Praha. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Etnologický ústav.

Synková, H. 2006. In the Czech Republic they call you 'Mister': The migration of Slovak Roma as atactic to overcome exclusion. *Migrace-on-line*. [online]. Multikulturní centrum Praha. Dostupné z: <http://migrationonline.cz/en/in-the-czech-republic-they-call-you> [cit. 27. 12. 2016].

Šebová, B. 2006. *Migrace slovenských Romů do českých zemí po roce 1945 (případová studie – usídlování Romů v Rokycanech mezi lety 1945 – 1952)*. Praha. Bakalářská práce. Ústav jižní a centrální Asie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

Tkáčová, A. 2016. *Rómovia v abovskej, šarišskej a turnianskej stolici v druhej polovici 18. storočia*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

Todorov, T. 1996. *Dobytí Ameriky. Problém druhého*. Praha: Mladá fronta.

Todorov, T. 1998. *Spoločný život*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

Tom, M. N. 2011. *Envisioning the Gypsy Question Through the Postcolonial Eye*. Universidade de Coimbra, Faculdade de Economie, Doutoramento em Pós-Colonialismos e Cidadania Global Centro de Estudos Sociais.

Uherek, Z. 2007. Romské migrace ze Slovenska v kontextu evropských migračních trendů. *Sociologický časopis* 43 (4), 747–774.

